

1942-ci il idi. Naxçıvanda idim. Dedilər ki, Hüseyn Cavidin oğlu burdadır. Onda onu əsgərlikdən buraxmışdılar Naxçıvana. Bir dəfə küçədə gələndə Ortoğrolu mənə göstərdilər. Əsgər geyimində idi, üzü çox solmuşdu, amma sifəti çox gözəl bir oğlan idi.

Heydər Əliyev

(1 9 1 9 - 1 9 4 3)

AZƏRBAYCANIN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİ VƏ ƏRTOĞROL CAVİD

on iki cilddə

*Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin
22 aprel 2010-cu il tarixli 112s saylı
sərəncamı ilə nəşr olunur*

Redaksiya heyəti:

Mahmud Kərimov (*sədr*)
Gülbəniz Babaxanlı
Aybəniz Əliyeva

Teymur Kərimli
Məhərrəm Qasımlı
Fəridə Quliyeva

Layihənin müəllifi və tərtibçi:

Gülbəniz Babaxanlı

Bakı
ÇAŞIOĞLU
2011

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
HÜSEYN CAVİDİN EV MUZEYİ

AZƏRBAYCANIN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİ VƏ ƏRTOĞROL CAVİD

beşinci cild

AZƏRBAYCAN DASTANLARI VƏ ƏRTOĞROL CAVİD

Bakı
ÇAŞIOĞLU
2011

Tərtibçi: **Gülbəniz Babaxanlı**
Elmi redaktor: **Aybəniz Əliyeva-Kəngərli**

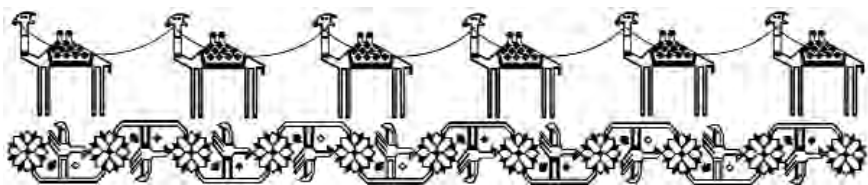
Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid.
On iki cildə. V cild. Azərbaycan dastanları və Ərtoğrul Cavid.
Bakı: Çarşıoğlu, 2011. – 292 səh.

Bu cildə 1938-40-cı illərdə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən toplanmış dastanlar və həmin dastanlara Ərtoğrul Cavid tərəfindən yazılmış elmi təhlillər daxil edilmişdir.

Çap olunan materialların əlyazmaları Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin fondunda saxlanılır.

ISBN 978-9952-27-296-7

© Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi, 2011

DASTAN MOZAIKASINDA SEÇİM SƏRİŞTƏSİ

Yüzlərdən bəri Azərbaycan xalqı tərəfindən yaradılmış dastanlarda, xüsusən məhəbbət dastanlarında süjetin gedişi bir çox bənzərliklərlə müşayiət olunur ki, bu da tədqiqatçıdan ayrı-ayrı örnəklərin orijinallığını üzə çıxarmaq üçün xüsusi səriştə və qabiliyyət tələb edir. Ərtoğrul Cavid də dastanların ideya-estetik xüsusiyyətlərini araşdırarkən məhz belə bir səriştə nümayiş etdirmiş, hər bir əsərin fərqli cəhətlərinə daha çox diqqət yetirməklə onun şifahi ədəbiyyat tariximiz üçün əhəmiyyətini dəyərləndirməyə çalışmışdır.

Serianın beşinci cildində gənc folklorçu 12 Azərbaycan dastanını araşdırma süzgəcindən keçirmişdir ki, bu da onun tədqiqatçılıq qabiliyyətinin yüksək olmasından, hər bir əsərin bədii dəyərini müəyyən etməyə ciddi yanaşdığından xəbər verir. Həm də əlamətdardır ki, bütün bunları Ə. Cavid yığcam şəkildə ifadə etdiyi lakonik bir rəyin çərçivələrində həyata keçirməyə nail olmuşdur. Məsələn, aşıq Mehdi Bayramovun söylədiyi “Əli xan” dastanından bəhs açılarkən onun əsas ideya-estetik xüsusiyyətləri kimi feodal mühitinə dəki patriarxal ailə mühitinin bədii xarakteristikasını sərrast şəkildə ifadə etməsi ön plana çəkilməmişdir. Tədqiqatçı bir neçə epizodun köməyi ilə dastan obrazlarının bu yöndəki hərəkət və fəaliyyətlərini, düşüncə və davranışlarını sə-

ciyyələndirə bilmişdir. Məhəbbət dastanlarının süjetində müxtəlif funksiyaları yerinə yetirən qarı obrazının bu əsərdə sırf mənfi ideal kimi verilməsi və hadisələrin gedişində onun oynadığı bədxah rol da Ə. Cavidin nəzərindən qaçmamış və həmin obraz onun tədqiqatında layiqli qiymətini almışdır.

Tədqiqatçıya görə, dastandakı Hacı Səyyad obrazının doğru danışan doğma qızı Pəriyə deyil, qarının təhrikilə ona böhtan atan oğulluğu Tapdığa inanması, atasının tapşırığı ilə bacısını ölümlə cəzalandırmaq istəyən Məhəmmədin bu yöndəki qətiyyətli hərəkətləri və günahsız Pərinin yalvarışlarına əhəmiyyət verməməsi məhz bu patriarxal dünyagörüşünün və həyat tərzinin fəsadlarıdır və bütün bunlar dastandakı hadisələrin reallığına və təbiiliyinə dəlalət edir.

Nağıl və dastanlarımızda geniş yayılmış yuxugörmə, yuxuyozma və bu yozumun adətən doğru çıxması motivi də xalq yaradıcılığının aparıcı cəhətlərindən biri kimi Ə. Cavidin araşdırmasında öz qiymətini almışdır.

Ərtoğrol Cavidin araşdırdığı böyük həcmli dastan materialı içində çaşıb qalmaması, aparıcı motivləri, hadisələri dəqiq şəkildə müəyyən edərək, onların tipoloji funksiyalarını üzə çıxarması bu cildə daxil olan materiallarda da gənc tədqiqatçıya şərəf gətirən işlərdən biri kimi xarakterizə oluna bilər. Bu cür motivlərdən biri də, “Maral xanım” dastanında, eləcə də bir çox başqa dastanlarda özünü göstərən qadın aşığın otuz doqquz kişi aşığı bağlaması və onları ölüm qorxusu altında saxlayarkən qırxıncı qəhrəmanın səhnəyə çıxaraq qızı söz döyüşündə məğlub etməsi və öz həmkarlarını azadlığa çıxarması motividir. Süjetin bu cür inkişafının bir çox dastanlarda təkrar edilməsini göstərən Ə. Cavid ey-

ni zamanda bunu da vurğulayır ki, folklordakı oxşar məzmunlu əsərlərdən danışarkən onların kiçik də olsa orijinal cəhətlərini nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Öz tədqiq prinsipinə yüksək şəkildə sadıq qalan gənc alim, bu dastanda da məhz qeyri-peşəkar şəxslərin görə bilməyəcəyi, ancaq eyni zamanda əsərin orijinallığını sübuta yetirən poetik xüsusiyyətləri ön plana çəkmişdir. Məsələn, bu tipli başqa dastanlarda qırxıncı aşığın nişanlısının onu qısqanlıq üzündən səfərə çıxmağa qoymadığını yazan Ə. Cavid, burada nişanlı Pəri xanımın qısqanlıqdan deyil, öz sevgilisi Dollu Mustafanın həyatı üçün qorxduğundan onun səfərə çıxmasına mane olduğunu göstərir.

Azərbaycan xalq dastanlarında işlənən mistik və mifik elementlərin nağıllarımızdan, eləcə də “1001 gecə” təsirindən gəldiyini qeyd edən araşdırıcı, bütün bunların xalqın istək və arzularından doğması, qəhrəmanların fiziki passivliyini kompensasiya etməsi qənaətinə gəlməkdə, zənnimizcə, tamamilə haqlıdır.

Süjet yaxınlığına malik olan dastanların yanaşı çap edilməsi və bununla da oxucu müqayisəsinə imkan yaradılması haqqında Ərtoğrol Cavidin təklifləri də maraq doğurur.

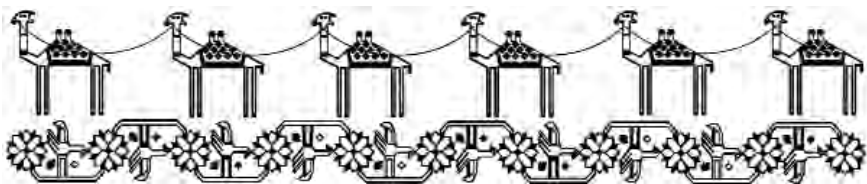
Bu cildə də Ə. Cavid dastanların mənzum hissələrindən söhbət açarkən özünü bir şeirşünas kimi aparır. Xüsusən “Maral xanım” dastanının ustadnaməsinin bu janrda deyilmiş başqa örnəklərdən fərqli olduğunu nəzərə çatdıran gənc araşdırıcı, onun məhz insan həyatının əsas mərhələlərini poetik şəkildə təqdim edən vücudnamə olduğu qənaətinə gəlir.

Dastanların bədii dilini və üslubunu lakonik şəkildə nəzərdən keçirdikdən sonra bir sıra maraqlı mülahizələr söy-

ləyən gənc tədqiqatçı, xüsusi halda dialekt özəlliklərinin əks olunmasına, hadisələri orta əsrlərdə cərəyan edən dastanların dilində rus sözlərinin işlədilməsinə diqqət yetirmişdir.

Ümumilikdə, bu cildə daxil olan materialların araşdırılmasında da Ə. Cavidin yüksək səriştə və qabiliyyət göstərdiyini tam əminliklə demək mümkündür.

Gülbəniz Babaxanlı

Ərtoğrol Cavid

AŞIX MEHTİ BAYRAMOVUN SÖYLƏDİYİ “ƏLİ XAN” NAĞILI HAQQINDA

U nağılın böyük qüvvəti orasındadır ki, nağıl feodal mühitindəki patriarxal ailə quruluşunu bütünlüklə əks edir. Xalq arasında hörmət qazanmış nağıllardan biri də “Əli xan”dır.

Hacı Səyyadın doğma uşaxları Məhəmməd və Pəridən başqa, kiçiklikdən saxladığı Tapdıq da vardır. Tapdıq Hacı Səyyadı doğma ata bilir.

Pislik nümunəsi olaraq Qarı obrazı verilmiş. O, pislik xatirinə pislik edir, o, pislikdən həzz alır. Qarı Tapdığı qandırır ki, Səyyad sənin atan deyil, sən Pərinə almağa çalış ki, Səyyad səni öz dövlətimalından məhrum edə bilməsin.

Qarı obrazı nə qədər hiləgər verilmişsə, Tapdıq obrazı da bir o qədər iradəsiz, təsir altına qapanandır.

O, təcavüz etmək istərkən, Pəri onu yaralıyır. Tapdıq peşiman olur, lakin sonra yenə qarının təsirinə qapılır. Bununla insandakı əhval dəyişikliyi doğru verilib. Qarının təlimi ilə Tapdıq səfərdən qayıdan Hacı Səyyada deyir ki:

– Pəri əxlaqsızlıqla məşğul olurdu, mən mane olurkən, yaradı.

Patriarxal ənənələrə qul kimi sadıq olan Səyyad oğlu Məhəmmədə əmr edir ki, gedib Pərinə öldürsün.

Pəri Məhəmmədə çox yalvarır. Məhəmməd də atası kimi feodal-patriarxal mühiti adətlərinin quludur: ata sözündən çıxmaq olmaz. Məhəmməd razı olmadığı halda belə bacısını yaralıyıb gedir. O, atasının sözündən çıxma bilməz, lakin o, Pərinə öldürmək də istəmir. Buna görə Məhəmməd bacısını yaralıyır. Burada reallıq var. Bu reallıq getdikcə oxucunu cəlb edir.

Bütün nağıl boyu təbiilik, reallıq davam edir.

“Əli xan” nağılında olacaq hadisələri təbiətdən, yuxudan öyrənmək; onlar arasında rənz yaratma; hətta analogiya yaratma vardır.

Əli xan yuxusunda görür ki, gözəl ceyran ovlamış. Səhər ovda Pərinə, kol dibindəki yaralı Pərinə tapır.

Əli xan yenə yuxuda görür ki, iki oğlunu çay aparır. Bununla bədbəxt bir hadisənin olmasına işarə edilir. Doğurdan da onun oğulları öldürülmüşdür.

Anası məsləhət edir ki, bağa çıx, bülüllər oxusa heç bir şey yoxdur, sussalar bir fəlakət var. Bülüllər susarkən Əli xan fəlakətin olmasını qət edir.

Elə bir adam tapılmaz ki, yuxu, yaxud bəzi hadisələrlə gələcəyə bu dərəcə inansın. Bunlar “Əli xan” nağılında bir priyom kimi verilib.

“Əli xan” nağılı hərtərəfli qüvvətli folklor materialıdır. Burada xalqın hissi, üzüntüsü, feodal mühiti iyrəncliyi; haqqın qalibiyyəti əks olunmuş.

Nağılın ifadəsində də bir tamlıq, qüvvətlik vardır. Mis:

“Əşqin qaldı Əli xanın canında,
Nazlı yarım durmadı öz Vanında.
Yüzü qara olsun haq divanında,
Hər kim qoydu səni intizar konul.”

Bu nağılın mənzum parçaları nisbətən doğrudur, zəiflik azdır.

Leksikonda original xalq kəlmələri və xalq dilinə uyğunlaşdırılmış ifadələr vardır.

Çox yerdə “u” və “ü” səsləri “o” və “ö”yə keçmiş (u, ü – o, ö). Mis:

“tutduğu” əvəzinə “dotduğu”

“üzük” – “özük”

“gülmürdü” – “gölmürdü” və s.

Bəzi kəlmələr dəyişmiş. Mis:

“yozasan” əvəzinə “yodasan”, “...bu yuxumu gərək yodasan.”.

“qafilə” əvəzinə “qəflə”, “Sizə hardan xəbər verim, bir qəflə sevdagərlərdən...” .

Bəzi original xalq sözləri də vardır.

Mis: “qız:

– Məni öldürmə, belə tuncur adınan, adın Məhəmmədə bağışla məni.”

Buradakı “tuncur” kəlməsi qara, ləkəli mənasını daşıyır.

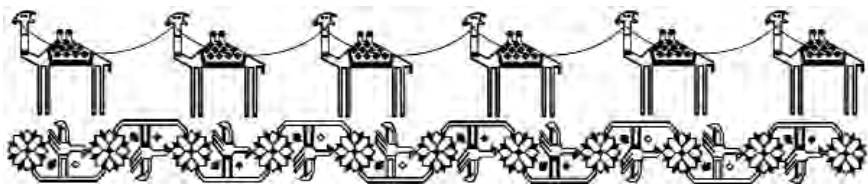
“Tapdıq qıza dedi ki, bir az gözləsin, gedib atasına gənəşsin, razı olsa gəlib onu aparacaq.”

“gənəşsin” kəlməsi, “məsləhətləşsin” mənası daşıyır.

“Əli xan” nağılı leksikon materialı etibarı ilə də zəngindir.

Bu nağıl həm nəşrə, həm də tərcüməyə layiqdir.

08.12.1939

ƏLİ XAN

Söylədi: *Aşıx Mehti Bayramov (Tavuz)*

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

İBİLİSİ şəhərində Hacı Səyyad adlı bir şəxsin iki evladı olmuşdu: biri qız, biri oğlan. Oğlanın adı Məhəmməd, qızın adı Pəri idi. Hacı Səyyad kişinin doğma evladından başqa bir nəfər tapdığı var idi.

Bir dəfə Hacı Səyyad arvadı Sənəm xanımı və oğlu Məhəmmədi alıb Haca getmişdi, Pəri ilə Tapdıq isə evdə qalmışdı. Həmənlə Tibilisi şəhərində bir nəfər qarı var idi. Qarı elə bir qarı idi ki, oğlu atadan, qızı anadan ayırırdı. Bir gün fikirləşib qarı dedi:

– Görəsən bu şəhərdə mənim qırxılığım deyməmiş adam varmı?

Birdən Tapdıq yadına düşüb dedi:

– Bəs Tapdığa öz əlimlə süd vermişəm gedim görüm ona bir kələk qura bilərəmmi?

Qarı Tapdığın dalınca çıxmışdı. Gördükü Tapdıq gəlir. Ona dedi:

– Oğul, heç bilirsənmi sən kimin oğlusan!

– Ay nənə, bu nə sözdür əlbətdə ki, Hacı Səyyadın.

– Hay-hay, sən tapdıqсан, sən onun oğlu deyilsən. Ondan yaxşısı budur ki, sən Hacı Səyyad Hacdən gələnə kimi Pəri xanımı

özünə al, o gələndən sonra mala-mülkə şərik ol.

Tapdıq qarının bu sözüne əsaslanıb bazardan bir yaylıq xoşgəbər alıb Pərinin yanına getdi. Pəri Tapdığı qarşılıyıb:

– Qardaş, nə gətirirsən, mənə də ver, – dedi.

Tapdıq cavab verdi ki:

– Mənə qardaş demə. Və alma ilə sinəsinə vurdu.

Pəri dedi:

– Qardaş ilə bacı arasında bu nə zərafətdir edirsən.

Lakin Tapdıq israr elədi ki, onunla əlaqədə olmalıdır. Pəri xanımın əlacı kəsilib dedi:

– İndi ki, elədi, onda gəl çıxmaq yuxarı mərtəbəyə.

Pəri xanım qabaxda Tapdıq isə dalca yuxarı mərtəbəyə çıxırdılar.

Bu arada Pəri xanım Tapdığın başına aftafa ilə vurub onu yıxdı, sonra isə ürəyi yanıb Tapdığın başını qucağına alıb başını sarıdı. Tapdıq bir müddət xəstə yatdı. Tapdıq da öz tutduğu əməlindən peşiman idi. Ayağa qalxan kimi bu barədə məsləhət üçün qarının yanına getdi:

– Ay sənin imanına tülkü bağlayım, bu nə iş idi, mənim başıma gətirdin. Mən Hacı Səyyada nə cavab verəcəyəm?

Qarı cavab verdi ki:

– Oğul, dərd verən dərmanını da verir. O gələn vaxt qabağına çıx, əzəl Sənəm xanımla, sonra Məhəmmədlə görüş, Hacı Səyyada isə əl vermə. Hacı Səyyad xəbər alsın ki, oğul bəs niyə mənə əl vermədin, deyərsən ki:

– Çünki səndən Pəri kimi əxlaqsız qız törənib. O sən Hacı gədən kimi bütün lotuları başına yığıb pis hərəkətlərlə məşğul olmuşdur. Mən maneçilik göstərmək istədikdə bax başımı necə yaralamışdır.

Tapdıq Hacı Səyyadın qabağına çıxıb qarı deyən sözlərin hamısını ona nəql etdi.

Hacı Səyyad Tapdığın sözlərindən qeyzlənib Məhəmmədə buyurdu ki, get bu saat Pəri xanımı öldür, qanlı paltarını mənə gə-

tir. Məhəmməd bu təmənnə ilə gələrkən Pəri qardaşını gələn görüb qabağına çıxdı, istədi ki, onu qucaqlasın, Məhəmməd razı olmayıb dedi:

– Mənə yaxın gəlmə, atın tərkinə min, səni dədənin qabağına aparacağam.

Məhəmməd Pərinə başqa yolla aparıb bir yerdə atdan saldı və bacısına dedi ki:

– Bacı, kəlmə-i-şəhadətini de, mən səni öldürməliyəm.

Pəri xanım ağlayıb dedi:

– Qardaş, niyə məni öldürürsən, bəs mənim günahım nədi? İndi ki məni öldürürsən, bir-iki kəlmə sözüm var, eşit, gör nə deyirəm.

Pəri xanım zülfündən üç tel ayırıb sinəsinə basdı və dedi:

Pəri:

Başına döndüyüm, gül üzlü qardaş,
Qardaş, öldürmə, Allaha bağışla məni.
Gözümdən tökərəm abı qanlı-yaş,
Qardaş, öldürmə, Allaha bağışla məni.

Məhəmməd:

Başına döndüyüm, gül yüzlü bacı,
Bacı, karı görmə bu işdə məni.
Zalım atan səni fərman buyurdu,
Bacı, karı görmə bu işdə məni.

Pəri:

Ətəyindən tutmuşam dada-dadınan,
Qovrulmuşam pərvanətək odunan.

Məni öldürmə belə tuncar adınan,
Adın Məhəmmədə bağışla məni.

Məhəmməd:

Arif olan kəslər bu işi qanar,
Müjganların oxdu, bağrımı yarar.
Əsilsiz adamdan bədasil törər,
Bacı, karı görmə bu işdə məni.

Pəri:

Söylə görüm mən Pərinin təqsiri hansı?
Mən öləndə kim tutar yası?
Düldülün sahibi, Qənbər ağası,
Övladi Musaya bağışla məni.

Məhəmməd:

Başına döndüyüm, gül yüzlü Pəri,
Ağlımı eylədin tamam sərsəri,
Bu işdə baidi biiman qarı,
Bacı, karı görmə bu işdə məni.

Məhəmməd bacısını öldürməyib yaraladı köynəyini isə qana bulayıb atasına apardı verdi ki:

– Qızı öldürmüşəm.

Qız isə yaralı halda bir kolluğda qaldı.

Deyirlər ki, Van şəhərində bir Əli xan adlı xan var idi. Yuxusunda gördüğü ova çıxıb, bu şikarda qabağına bir yaxşı ceyran rast gəldi, o saat sərəsimə yuxudan ayıldı. Ayılan kimi vəzirini yanına çağırıb yuxunu ona nəql eylədi və dedi ki:

– Bu yuxunu gərək yozasan.

Vəzir dedi:

– Əli xan, gəl sənin yuxunu bölək, zərərin də yarısı mənim, xeyrin də yarısı mənim olsun.

Əli xan razılıq verdi.

Səhəri Əli xan və vəzir bir bölük atlı ilə ova çıxdılar. Qanlı kolun yanına çatan kimi oradan bir dəstə kəklik qalxdı. Əli xan əlinin üstəki qızıl quşu buraxdı. Qızıl quş düz dibində Pəri olan ağacın başına qondu. Əli xan nə qədər çağırdısa quş gəlmədi. Əli xan özü quşun yanına gedib gördükdü ağacın dibində bir qərribə gözəl qız oturub. Bu qızı görən kimi Əli xan dedi:

Səhər tezdən bir ov çıxdı qarşıma,
Konul sövdü sənin təkli maralı.
Özün mahu, təməm cəmalin günəş,
Sandım sənsən yerin göyün qərarı.

Pəri xanım:

Başına döndüyüm naməhrəm oğlan,
Məni qoyma burda bağı yaralı.
Gecə-gündüz mən çəkdiyim fikirdi,
Bilmirəm nədi sınıq konlum qərarı.

Əli xan:

Seyraqıflar bu araya gəlməsin,
Danışdırıb gizlin sirini bilməsin.
Tanrı səni məndən ayrı salmasın,
Heç konul olmaz dözə səndən aralı.

Pəri xanım:

Seyraqıflar bu araya gəldilər,
Danışdırıb gizlin sirimi bildilər,

Xançal ilə dəlik-dəlik dəldilər,
Gül rəngim günbəgündən saralı.

Əli xan:

Ayrılıb gəlmişəm qoşundan pünhan,
Qoy, deyim yerimi nişanbənişan.
Əsilim Vannıdı, adım Əli xan,
Söylə görüm, gözəl, əslin haralı?

Pəri xanım:

Səhər doğandakı dan yıldıziyam,
Atamın, anamın xoş avazıyam.
Adım Pəri, Hacı Səyyad qızıyam,
Yerimi xəbər alsan, Tiflis maralı.

Əli xan Pərini o saat atının tərkinə alıb apardı atlılarının yanına. Vəzir xəbər aldı ki:

– Ay kişi bunu hardan tapdın?

Əli xan: – tapmışam – deyə cavab verdi.

Vəzir:

– Əli xan, bu dünən gecə gördüyünüz vəqiədir, gərək yarı bülək.

Əli xan:

– Bu ki, qoyun deyil, bülək. Bunu gərək qiymət eləyib pulunu bülək, yaxud qiymatını birimiz alıb, qızı birimiz götürürük.

Vəzir:

– Əlbətdə ki, sənin pulun çoxdur, neçəyə qiymət eləsək, sən o qiymətə alacağsan.

Əli xan:

– Bəs neyləməli?

– Bir həftə sən və bir həftə də mən saxlamalıyam, yaxud tən ortasından bölməliyik.

Əli xan:

– Elə olmaz a kişi, biz gərək adama bir üzük qayıtdırıb qıza göndərək, hansımızkin alsa, qız onun olsun.

Vəzir razılıq verəndən sonra hərəsi bir üzük Pəri xanıma göndərdilər. Pəri xanım isə Əli xaninkını götürdü. Böyləliklə qız Əli xanın oldu. Bir ildən sonra Pəri xanımın Əli xandan bir cüt oğlu oldu.

Pəri xanım fikirləşib atası evinə getmək istəyirdi. Pəri xanım bir gün özünü lallığa və karlığa vurub danışib gülmürdü. Bunun üçün nə qədər həkim gətirdilərsə Pərinin dərдинi bilən olmadı. Əli xan fikir xəyal ilə küçə ilə gedərkən qabağına bir dərviş rast gəldi.

Dərviş Əli xandan niyə bikef olmasını soruşdu. Əli xan dedi ki:

– Ağa dərviş, mənim arvadım qəfildən həm lal olub, həm kar.

Dərviş cavab verdi ki:

– Pərinin dilini mən açaram, ancaq get mənə bazardan ikicə dana alma al, gətir.

Əli xan almaları alıb dərvişə verdi. Dərviş almaları alıb qapının dalından almaların birini Pəri xanımın uşaqlarının qabağına yumbalatdı. Uşaxlar almanın üstə dalaşmağa başladılar. Arvad isə dillənib dedi ki:

– Allah sizi qırsın, biriniz alın, birinizə dədəniz gətirəcək.

Bunu eşidən kimi Əli xan xəncəri siyrib içəri girdi və Pəri xanıma hücum edib dedi:

– Sən ki, lal deyilsən, niyə məni bu qədər əziyyətə salırsan.

Pəri dedi:

– Əl saxla, sözüm var, səndən xəbər alıram ki, bir mənə söylə görüm, mən ağacın dibindəmi yaranmışam, yoxsa məni əkib doğan var?!

– Əlbətdə ki, atan-anan var.

– Mənim ürəyim onları heç istəmirmi?

– Belə de, aparım. Bəs neyə özünü lallığa vurursan?

Əli xan həman saat vəzirə buyurdu ki, Pərinin ata-anası evinə aparsın?

Əli xan üzünü Pəriyə tutub deyir:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Pərim, gedər olsan, haçan gələrsən?
Oduna alışıb giryan olduğum,
Pərim, gedər olsan, haçan gələrsən?

Pəri xanım:

Səndən qeyri yoxdu mənim cananım,
Gedər olsam, oğlan, gənə gələrəm.
Səndən qeyri yoxdu canı yananım,
Gedər olsam, oğlan, gənə gələrəm.

Əli xan:

Sizin yerlər bağçalımı, bağlımı?
Sinən üstü döyünlümü, dağlimi?
Aparırsan mənim bir cüt oğlumu,
Pərim, gedər olsan, haçan gələrsən?

Pəri xanım:

Pəri deyər, ilqarımız yüz ilə,
Qorxuram ki, əlim əldən üzülə.
Cani-dildən tapşır qara vəzirə,
Gedər olsam, oğlan, gənə gələrəm.

Əli xan:

Mən dözə bilmərəm belə fəraqa,
Qaralar geyərəm başdan-ayağa.
Vanni Əli xanı salma irəğa,
Pərim, gedər olsan, haçan gələrsən?

Əli xan vəzirə tapşırırdı ki, Pərinə gözündən qoymasın. Aparıb atası evinə çatdırsın və sonra gənə gətirsin. Vəzir bir bölük atlı ilə kəcavəyə qoyub Pərinə atası evinə apardı. Yolda bunlar qanlı kol yanında düşdülər, iki çadır qurdular. Birini Pəri üçün, birini də vəzir üçün. Gecə olcaq vəzir gözətçilərin hamısını yuxlayıb qaravulu özü çəkəsi oldu. Gecənin bir vaxtında Pərinin yanına gedib dedi:

– Pəri xanım, sən özün bilirsən ki, biz Əli xanla sənə ortağ idik. O vaxt o nə firildə qayırdısa, səni mənim əlimdən aldı, imdi də sən dədən evinə gedib gələndək mənim olmalısan. Pəri dedi:

– Vəzir, qayıt get yerinə, belə şey ola bilməz.

Vəzir üz basıb dedi ki:

– Yox, heç mümkün deyil, gərək biz baş bir olaq, olmasa səni də, uşaxlarını da öldürəcəyəm.

Pəri buna əl vermədikdə vəzir Məhəmmədi irəli çəkib öldürməli oldu. Pərinin ürəyi davam gətirməyib dedi:

Başına döndüyüm, ey Qara vəzir,
Öldürmə Məhəmmədim, aman günüdü.
Oduna yandığım, giryan olduğum,
Öldürmə Məhəmmədim, aman günüdü.

Vəzir dedi:

– Heç ola bilməz!

Biçağı çəkib Məhəmmədin buğazını kəsdi, sonra isə o biri oğlu Əhmədi öldürməli oldu.

Pəri xanım yalvararaq:

Sərraf olan mənim dərdimi qanar,
Mən yanan odlar od tutub yanar.
Qiyamət günündə nə deyərsən o Əli xana,
Öldürmə Əhmədim, aman günüdür.

Vəzir qulax asmayıb Əhmədi də öldürdü.

Pəri xanım:

Ağalar ağası, sahların şahı,
Hardadı qəribin püştü-pənahı?
Mən Pərinin nədi günahı? –
Öldürmə vəzir, aman günüdü.

Vəzir dedi ki:

– Heç elə şey yoxdur səni də öldürəcəyəm.

Pəri dedi:

– Elə isə qoy su üstə gedim, sonra gəlim.

Vəzir:

– Onda qaçarsan.

– Qaçarsam ayağıma kəndir bağlayıb əlində tut.

Vəzir çadırın kəndirinin bir ucunu Pərinin qoluna bağladı. Pəri xanım aftafanı əlinə alıb bayıra çıxdı. Kolun dalına çatanda ipi qolundan açıb aftafaya bağladı, özü isə qaçdı.

Vəzir gördü ki, qız gec gəldi. Kəndiri dartdı. Qız əvəzinə aftafa dısqıllaya-dısqıllaya çadıra gəldi. Vəzir o saat haray saldı ki:

– Ay haray, koldan həramı çıxıb Pərinə apardı, uşaxlarını da öldürdü.

Həman dəqiqə kəcavələri qaraya tutub, geriye – Van şəhərinə yol basdılar.

Əli xan o gecə yuxuda gördükdü oğlanları dəryaya düşüb axırlar. Şəhər olcaq anasına dedi ki:

– Bir pis yuxu görmüşəm.

Anası isə dedi:

– Oğul, çıx bağa, bax əyər bülbüllər ötüşürsə, yuxun bəd deyil, əyər ötüşmürsə, yəqin uşaxların başında bir əngəl var. Əli xan bağa çıxıb gördükdü bülbüllər ötmür. Əli xan burda qəmgin olub dedi:

Ümüdvaram hələ yolun gözlərəm,
Unutmaram xəyalımdan yar, səni,

O səbəbdən bülbül kimi yanaram,
Tər qünçəsən, heyf qucar xar səni.

Gülşandan getdi bülbülün səsi,
Geyərəm qaranı, tutaram yası.
Ürəyimdən getməyib yarın həvəsi,
Öluncə gözlərəm hələ yar səni!

Əşqin qaldı Əli xanın canında,
Nazlı yarım durmadı öz Vanında.
Yüzü qara olsun haq divanında
Hər kim qoydu konul, intizar səni.

Əli xan yola tərəf nəzər salanda gördükdü kəcavələr qaraya tutulub gəlirlər. Vəzir küy-qışqırıqla xəbər gətirdi ki:

– Koldan həramı çıxıb Pəri xanımı apardı, oğlanlarını da qırdı.

Əli xan dedi ki:

– Vəzir, mən öz taleimi səndən qabaq bilmişəm, get bizim həməizə bir dərviş paltarı tikdir.

Bunlar burda paltar tikdirməkdə olsun, Pəri xanımdan xəbər verim. Pəri xanım vəzirin əlindən qaçıb çox zillətlər çəkdi və bir çobanın əlinə keçdi. Çoban Pərinə özünə bacı etmək istədikdə Pəri deyir:

Dərin-dərin dəryalara dalallar,
Çoban, incitmə məni, mən gedim.
Haray düşüb bu saat daldan gələrlər,
Çoban, incitmə məni, mən gedim.

Çoban:

Dərin-dərin dəryalara dalmazlar,
Bacı, gəl getmə, qoymaram səni.
Şirin canı əşq oduna salmazlar,
Bacı, gəl getmə, qoymaram səni.

Pəri:

Haca gedən Hacı olmaz,
Şirin ağzım acı olmaz.
Yad qızından bacı olmaz,
Çoban, incitmə məni, mən gedim.

Çoban:

Haca gedən Hacı olar,
Sən getsən ağzım acı olar.
Yad qızından bacı olar,
Bacı, gəl getmə, qoymaram səni.

Pəri xanım:

Dağlar başını aldı duman,
Konluma salıbsan güman.
Pəri xanim sənə qurban,
Çoban, əncitmə məni, mən gedim.

Çoban:

Dağlar başını almaz duman,
Konluma düşməsin güman.
Çoban qardaşın sənə qurban,
Bacı, gəl getmə, qoymaram səni.

Pəri dedi:

– Ay çoban, indi ki, mənə özünə bacı tutursan, get evdən ananı gətir, yoxsa sənənin yanına düşüb gedə bilmərəm.

Çoban Pərini qoyunların yanında qoyub anasını gətirməyə getdi. Pəri isə paltarlarını dəyişib başına qoyun qarnını keçirib çobanın çantasına bu sözləri yazıb saldı:

Başına döndüyüm, a çoban qardaş,
Əli xanı görsən bu yanə de gəlsin.
Arı təki bal üstə sızıldaram,
Zənbur təki bağı şanə, de gəlsin.

Görsən sən də tanırsan onu,
Oddan köynəyidi, yalovdan donu.
Yaxandan tutaram qiyamət günü,
Ərz eylərəm o Sultanıma, de gəlsin.

Öz adım Pəridi, Əli xan putam,
Çərxi-fələk eylədi mənə sitəm.
Firəngin xanıdı, Burcu bəy atam,
Mansır təki çəksələr darə, de gəlsin.

Qız sözləri tamam edib çantaya basdı və yol aldı. Çoban qız gedənnən sonra anasından getdi, əmma gördüğü heç kim yoxdur. Ancaq kağızı tapıb, oxudu, paltarlarını da əlinə alıb Pəri xanımın dalınca getdi. Anası dalınca səsləndi ki:

– Oğul, bəs bu qoyunları kimə tapşırırsan.

Çoban:

– Daha mən gedirəm, məndən gözünü ört, – dedi.

Bu getməkdə olsun, sizə ərz edim Əli xandan. Əli xan dərviş paltarı geyib vəzirə ilə şəhərdən çıxmaq istədikdə cəmaət qarşıya çıxıb dedilər ki:

– Ay Əli xan, sən gedirsən bəs bizi kimə tapşırırsan?

Əli xan deyir:

Qadir Allah, sən bilirsən,
Nə qovğalı başım mənim,
İtirmişəm tay-tuşumu,
Kim olar sirdaşım mənim?!

Xoş gəlir mənim avazım,
Dərdimi dəftərə yazım.
Varım qürbət eli gəzim,
Dərvişdikdi işim mənim.

Əli xan buyurur hazır,
Üstümüzdə duranlar yazır.
Boynu sınmış Qara vəzir,
İtirdi yarımı mənim.

Burada vəzir sözə gəlib dedi:

– Əli xan, görünür sən təqsiri məndə görürsən.

Əli xan dedi:

– Mən bilirəm nə deyirəm.

Bunlar burada durmayıb, Əli xan vəzirə özündən ayırmayıb özü ilə apardı. Əli xanla vəzir gedib Tibilisə çatdılar. Bir Nərgiz xanım adlı arvada ikisi də qonax oldular.

Arvad Əli xana dedi:

– Ay oğlan, sən nəçisən, bu dərviş libası sənin gözəlliyinə heç yaraşmır.

Əli xan:

– Ay arvad, sənə bir gecənin qonağıyık. Neyləyirsən bizi söylətib.

Əmma Nərgiz xanım da Əli xandan bir arşın ağ kəsirdi. Vəzir bunu duyub dedi:

– Əli xan, bu arvad da pis deyil. Özü xan arvadı olmuşdur, gəl sən bunu al, qayıdıb gedək vətənimizə.

Əli xan razı olmadı. Vəzir isə dedi:

– Heç olmasa bir gecəliyə razı ol.

Bu gecəni orada gecələdilər. Səhər Əli xan istədi ki, getsin Nərgiz xanım razı olmayıb dedi gərək mənə alasan.

Nərgiz xanım:

Başına döndüyüm, ay Əli dərviş,
Gəl al mənə, getmə bizim ellərdən.
Alış-tutuş əşq oduna sən də düş,
Gəl al mənə, getmə bizim ellərdən.

Əli xan deyir:

İltimas eyləmə, Nərgiz xanım,
Əyləşibnən burda qala bilmərəm.
Bağın bənəfsəsi, gülün ənbəri,
Ondan artıq gülünü dəre bilmərəm.

Nərgiz xanım:

Ol mənim Sultanım, ol mənim xanım,
Söyləgilən dərdini bir mən qanım.
Sənə qurban olsun bu şirin canım,
Gəl al mənə, getmə bizim ellərdən.

Əli xan:

Bir busa istərəm o qara xaldan,
Öpərəm, qucaram düşərəm haldan.
Arını öldürsən əl çəkməz baldan,
Əyləşibnən burda qala bilmərəm.

Nərgiz:

Sən mənim Sultanım, sən mənim xanım,
Alışım oddarına qoy indi yanım.
Sana qurban olsun bu Nərgiz xanım,
Gəl al məni, getmə bizim ellərdən.

Əli xan:

Xəbər gəldi, xan qoruğu talandı.
Həsərət canım yar başıma dolandı.
Sevgili sevgilisini görmək yalandı,
Əyləşibnən burda qala bilmərəm.

Əli xanla vəzir yubanmayıb Tibilisdən çıxdılar. Yolda bunlara çoban da rast gəldi.

Pəri xanım gəlib Tibilisə çatdı, dədəsinin evinin divarına başına gələn əhvalatı yazıb yapışdırdı. Divara bu sözləri yazmışdı:

Gedən bəzirganlar, gələn xocalar,
Bu kağızı Əli xana yetirin.
Evimi yıxdı ay qaranlıq gecələr,
Bu kağızı Əli xana yetirin.

Yazı yazan əldən düşsün qələmin,
İmrandi dillərin, xoşdu kələmin,
Oğlanlarımı gəldi qırdı haramı,
Bu kağızı Əli xana yetirin.

Pərim deyər, ilqarımız bir üzdü,
Loğman-həkim deyər bir üz bir üzdü.
Yerim xəbər alsan deyindən Tiflisdə,
Haray, bu kağızı xana yetirin.

Pəri özünü tanışdıq verməyib evlərinə doğru getdi. Gördükü qardaşı Məhəmmədlə Tapdıq at oynada-oynada suvarmağa aparırlar. Bunların qabağını kəsib dedi:

– Ay oğlan, mənə burda nökr tutan olarmı?

Tapdıq:

– Adın nədi? – deyə soruşduqda Pəri cavab verdi ki:

– Keçəl Məhəmməddi.

Tapdıq qıza dedi ki:

– Bir az gözləsin, gedib atasına gənəşsin, razı olsa gəlib onu aparacaq.

Tapdıq dərhal atasına dedi ki:

– Bir nəfər oğlan nökr durmaq istəyir, onu tutaq mı?

Hacı Səyyad buyurdu ki:

– Get çağır görüm kimdi?

Tapdıq gəlib keçəl Məhəmmədi apardı.

Hacı Sənəm keçəl Məhəmmədi görəndə kimi əri Hacı Səyyada dedi:

– Kişi, gör gədənin gözləri necə Pəri xanımın gözlərinə oxşayır?

Hacı Səyyad:

– Ay arvad, Pərinin indi heç sömüyü də qalmayıb.

Hacı Səyyad keçəl Məhəmməddən soruşdu ki:

– Nə iş bacararsan?

Pəri cavab verdi ki:

– Çöl işi əlimdən gəlməz, ancaq tövlə təmizləmək pəyin körəmək ev işləri bacarar.

Hacı Səyyad dedi:

– Onda sən tevlədəki alaşalara qulluq edib özün də orada yatarsan.

Pəri bu gündən sonra atlara canla-başla qulluq edib onları kökəltmişdi. Hacı Səyyad keçəl Məhəmmədin səyini görüb onu baş mehtər vəzifəsinə qoydu. Sənəm xanım da bunun xətinə çox sevirdi.

Sizə hardan xəbər verim, bir qəflə sevdagərlərdən; bunlar gəlib Hacı Səyyadın evinin qarşısındakı körpüdə düşmüşdülər. Əli xan, Qara vəzir və çoban da buraya gəlib çıxdılar.

Salah Sevdagər divardakı kağızı qopardıb oxumağa başladı. Əli xan sevdagərin çeyninin üstən baxanda gördükdü kağızın başına Pəri yazılıb. İstədi kağızı ondan ala, Salah sevdagər vermədi.

Əli xan:

Başına döndüyüm, Salah sevdagər,
O kağızı yazan Pərim necə oldu?!
Tərk etdim vətənim, düşdüm didərgin,
O kağızı yazan Pərim necə oldu?!

Salah sevdagər:

Başına döndüyüm, ay Əli dərviş,
Kağız mənə nəgah yerdən tuş oldu.
Alış-tutuş əşq oduna sən də düş,
Kağız mənə nəgah yerdən tuş oldu.

Əli xan:

Boyun minəvərdi, zülfün urğanı,
Cəmalını görən od tutar yanı.
Gözü yaşlı qoydu mən füqəranı,
Bu kağızı yazan Pərim necə oldu?

Salah sevdagər:

Əşqin səməndərini minib çapmışam,
Banna olub sınıq konul yapmışam.
Bir körpünün kənarından tapmışam,
Kağız nəgah yerdən mənə tuş oldu.

Əli xan:

Əli xan qurbandı yaradan yara,
Bulunmaz dərdinə heç olmaz çara.
İki dillidi o yüzü qara,
Haray bu kağızı yazan Pərim necə oldu?

Salah sevdagər:

Dolandım dünyanı tamam hər nə var,
Sınıq konlundan verərəm xəbər.
Sana qurban olsun Salah sevdagər,
Kağız nəgah yerdən mənə tuş oldu.

Əli xan kağızı alıb oxudu, gördüki Pəri xanım sağdır, kağızı o yazıb. Əmma Vəzir isə dedi:

– Əli xan, gəl gedək işimizə, o başqa Pəri olar.

Bular bu məsləhətdə ikən Pəri nökr libasında atı suvarıb gətirirdi. Birdən bunlara gözü sataşıb gördüki Əli xan, Qara vəzir

və çoban üçü də qonuşurlar. Bunlar isə Pərini görüb tanımadılar və ondan xahiş etdilər ki, bu gecə ona qonaq olsunlar.

Pəri isə dedi:

– Burda bir az gözləyin, gedib ağama deyim, razı olsa, gəlib aparram.

Pəri gedib Hacı Səyyada yalvardı ki:

– Üç nəfər dərviş bizə qonaq olmaq istəyirlər, icazə versən, onları evə çağırardım.

Hacı Səyyad dedi:

– Oğul, mənim qapım hər vaxt açıqdır, de get çağır gəlsinlər.

Pəri xanım gəlib dərvişləri apardı. Pəri Hacıdan xahiş elədi ki:

– Bu gecənin ixtiyarını ona versin.

Hacı razı oldu.

Pəri xanım gedib o gecə qarını gətirdi. Şam təamından sonra Pəri söz alıb çobana əmr elədi ki, qapıda dursun əşikdən gələni buraxsın, əmma içəridən bir nəfər də olsun bayıra buraxmasın. Bu böylə dedikdə Tapdığın acığı tutub istədi ki, keçəl Məhəmməd vursun, Hacı isə icazə verməyib dedi:

– Qoy hər nə eləyir eləsin bu gecənin ixtiyarı ondadır.

Pəri Hacıdan icazə alıb başına gələni şeyir ilə məclisə söyləməyə başladı.

Pəri xanım:

Bir vaxt ki dedin xanlıq, xan əyyamidi,
İndi yerində kim xan ola, dərviş?
Arayıb axtarsan indi qanarsan,
Yəqin bu yerdə qan ola, dərviş!

Nə vaxt çıqıbsan Vani-İrandan,
Yolunda keçmişəm başnan candan.

İnanmırsan xəbər al o çobandan,
Çox gəzdim qürbətdə yaralı, dərviş.

Qədir Allah rəh eylə işə də,
Üç gün, üç gecə qaldım ay qaranlıq meşədə.
Konlunun evindən qəmlər yerləşə də,
İndi qara bağrım qan ola, dərviş.

Qanlı fələk gənə məni dindirdi,
Qəm ataşına saldırdı, elə yandırdı.
Duran Qara vəzir bir cüt oğlun öldürdü,
İstəsən qanına qan ala, dərviş.

Vəzir burada qurdalanıb bayıra çıxmaq istədisə, çoban çomağını ona dayayıb bayıra buraxmadı.

Pəri xanım:

Qanlı fələk məni dindirdi,
Gözdən axan eynim yaşı sildirdi.
Xanı qarı məndən yaman qandırdı,
İstədi məndən cəm ola, dərviş.

Xanı qarı:

– Mənə izn verin, ala dananı fəraqət edib gələrəm.
Çoban bunu da buraxmayıb dedi:
– Get yerində otur, yoxsa təzəkliyinə bir çomaq əndirirəm, dünya başına daralır.

Pəri xanım:

Bir qulu haq salmasın nəzərdən,
Seyraqıfı qutarmasın azardan.
O vaxtı Tapdıq gəldi bazardan,
İstədi mənə yar ola, dərviş!

Tapdıq da bayıra çıxmaq istədisə, çoban bunu da buraxmadı.

Pəri xanım:

Atadan-anadan olduq bir qız, bir oğlan,
Tamam dinib söylədiyim oldu qan.
Üçümüz məktəbdə oxuduq Quran,
Onda artırdım mən kəmalı, dərviş.

Hacı Sənəm yenə ərinə başa saldı ki, bu bizim qız olacaqdır.

Pəri xanım:

Görürsənmi duran Əli xan yarı,
Qolumdan tut, gedək vətənə sarı.
Hacı Səyyad qızı, özüm də Pəri,
İstəsən görgəsim cəməli, dərviş.

Belə deyən kimi başına keçirdiyi qoyun qarnını başından aldı.
O saat hamı yerindən qalxıb istədilər qıza yeyə duralar, əmma
Hacı Səyyad çobana dedi ki:

– Bir nəfər də olsun bayıra buraxmasın, görək işin axırı hara
çıxar.

Ara sakitləşəndən sonra Hacı ayağa qalxıb dedi:

– Qız mənimkidi Tapdıqla Məhəmməd bilər, qarıyla çoban bi-
lər, vəzirə Əli xan bilər.

Bu tapşırıqdan sonra Məhəmməd odun yandırır Tapdığı yan-
dırdı. Çoban isə qarıya üç çomaq endirdikdən sonra qarı Qarabağ
bulutu üstə göyə çıxdı.

Əli xan isə vəziri xam qatırın qoyruğuna bağlatdırıb qatırı çölə qovdurdu. Vəzir qatırın şillağından çıxan daş-kəsəklərin ağrısından öldü. Hacı Səyyad isə Əli xana dedi ki:

– Daha mən qızımı sənə verməyəcəyəm.

Pəri xanım isə bu sözü eşitcək ağlamağa başladı. Əli xan Pəri-nin ağlamasını görüb dedi:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Ala gözlü Pəri xanım, ağlama.
Oduna yanıb giryan olduğum,
A bimürüvvət, çıxdı canım, ağlama.

Mən yanan odlara od tuta hara?
Müjganların oxdu, bağrımı yara.
İki dillisen, ay yüzü qara,
Dürüst kəsdin etibarım, ağlama.

Əli xan qurbandı yaradan yara,
Bulunmaz dərdimə heç olmaz çara.
Gördüm düz çıxmadın əhdə, ilqara,
Odu ki deyirəm zalım, ağlama.

Hacı Səyyad dedi:

– Oğul, görürəm siz bir-birinizi sevirsiniz. İndi gərək mən nigah pulu alıb qızımı tazadan toy ilə köçürtərəm sənin evinə.

Pəri xanım keçmiş günləri yadına salıb yenə ağlamağa başlayıb dedi:

İltimasım budur sənə, ya Xuda,
Sevgilini sevgilidən ayrı salma cıda.

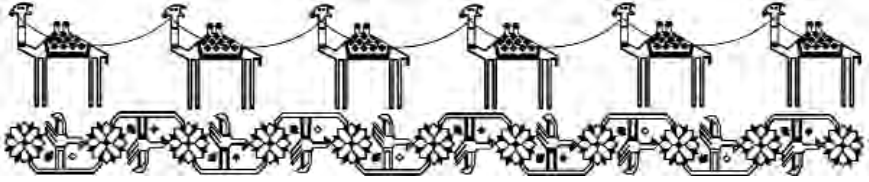
Bülbüllü bağçalar ayinə bənd oda,
Düşəndə yada qalxır başımdan duman ayrılıq.

Ağalar gəlin sizə söyləyim,
Ölümdən bətərdi yaman ayrılıq.
Sınəm əbləh olmaz dağı-düyündən,
Ölüm yeydi mənə bu gündən,
Ölümdən bətərdi yaman ayrılıq.

Mən Pəriyəm bu meydanda durmağa,
Müjgarlarım axdu bağır aymağa.
Ümüd yoxdu bir də üzün görməyə,
Heç gəlmir sağlığıma güman, ayrılıq.

Qızı böylə yanıqlı söylədikdə Hacı Səyyadın bulara rəhmi gəlib qırx gün-qırx gecə toy eləyib qızını təzədən Əli xana gəlin köçürtdü.

Bitdi.

Ərtoğrol Cavid

“MARAL XANIM” NAĞILI HAQDA

U nağılda nəzəri cəlb edən moment “Maral xanım”ın ustadnaməsidir.

Burada uşağın ilk saatlarından başlayaraq yetişməsi, doğulması, böyüməsi, yaşa dolması... qocalması, ölməsi, o dünyaya getməsinə qədər belə təsvir edilir.

Çox səmimi ifadələrlə qocalara olan münasibət təsvir edilmişdir. Məs:

“Həştad beş yaşımda dediyim bitmədi,
Böyük, kiçik sözüm taraz etmədi.
Gönül istəyən yerə ayağ getmədi,
Gedəndə düşdüm o yan bu yanə.”

Uşağın əmələ gəlməsi prosesi də təxminən əks olunub. Buradan xalqın bioloji, fizioloji biliklərini öyrənmək olar.

Bu kimi parçaların böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Çünki gəncliyin dəliqanlılığı, zülm sevməsi göstərildikdən sonra qocalığın peşimanlığı da göstərilmişdir.

Folklorda bu tipli əsərlər yenə vardır. Nağılın böyük hissəsi təkrar, oxşatmadır. Maral aşxları bağlayır. Şərt bağlamış ki, onu bağlayana təslim olacaq. 39 aşx bağlandıqdan sonra Dollu Mus-

tafa meydana gəlir. Şübhəsiz o, qalib çıxacaq. Maralın çağırış məktubuna Mustafa belə cavab verir:

“Məndən sənə salam ey Maral xanım,
Tezdigcən qulluğunuza hazıram.
Ağır qala olsan ağır burc olsan,
İskəndər tək təpik vurub pozaram”.

Təxminən hər moment təkrardır. Lakin yeni bir moment olmuyan əsər yoxdur. Folklordakı oxşar temalı əsərlərdən danışırkən onlardakı ən kiçicik də olsa originallığı unutmamalı. Mis:

Bir çox nağıllarda səfərə çıxan qəhrəmanlar, aşixlərin, nişanlısı verilmiş ki, onlar öz nişanlılarının başqa qız sevməsinə qısqanaraq yoluna mane olurlar.

Burada da Dollu Mustafanın nişanlısı Pəri xanım əks edilmişdir. O da nişanlısının səfərə, yəni Maral xanımla dəyişməyə getməsinə mane olur.

Neçün?

Çünkü o nişanlısının məğlub olmasından ehtiyat edir. O, qorxur ki, Maral Mustafanı bağlayıb öldürdər, bu maneçilik səbəbi qısqanclıq deyildir. Hər momentini oxşar olan “Maral xanım” nağılının fərqli tərəfi budur. Bu kimi nağılları xüsusi nəşrə lüzum yoxdur. Bunlar folklor haqda yazılacaq elmi əsərlərə maraqlı bir material oldu.

Nağılın ifadəsində xalq dili xüsusiyyətləri vardır:

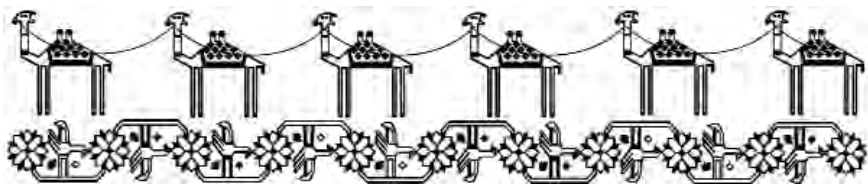
“öldürərəm” əvəzinə “öldürürəm”

“bağlayıb” əvəzinə “bağlayıban” və s.

Bu nağılı xüsusi ilə nəşrə lüzum yoxdur.

Lakin nağılın ustadnaməsi düzəldildikdən sonra azərbaycanca çapa layiqdir.

19.12.1939

MARAL XANIM

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

Ustaddama¹

Ata belində ikən anayə gəldim,
Onda döndüm bir zərrə mayəyə.
Üç həftədə kimsə bilmədi sirrimi,
Bir ayda məlum oldum anayə.

İki ayda aldılar sorağım,
Üç ayda məlum oldu dodağım.
Dörd ayımda yer eylədi ayağım,
Beş ayda şaddıx getdi arxayə.

Altı ayda bu cəsədim düzəldi,
Yeddi ayda bildim dünya gözəldi.
Səkkiz ayda vədəm mənim azaldı,
Dübarə də mən baxırdım bir aya.

¹ *Qeyd:* Bu şeir şəkli əslində “Vücutnamə” dir (*redaktor*).

Dübarə doqquz gün, doqquz dəqiqat,
Gecə gündüz dedim tamamdır saat.
Zorba idim, anamda qalmadı quvat,
Qaranlıxdan fərz eylədim dünyayə.

Bir ayda hamı baxdı üzümə,
İki ayda işıq gəldi gözümə.
Üç ayda güvənmirdim özümə,
Dörd ayda göz atırdım atayə.

Beş ayımda anam aldı qucağa,
Altı ayda atılırdım ocağa.
Yeddi ayda nənəm verdi sadağa,
Səkkiz ayda mən sığındım mövlayə.

Doqquz ayda ləzət verdim qonağa,
On ayımda apardılar yaylağa,
On bir ayda anam gətirdi bağa,
Üzüm yedim, heç baxmadım məməyə.

On iki ayda tamam oldu bir yaşım,
Ərindi, silindi açıldı döşüm.
Qafildan çıxdı ikicə dişim,
O saatda şükür qıldım Xüdayə.

İki yaşda bir az əmələ gəldim,
Ey ağalar, elə bildim bay oldum.
Oynayanda uşaxlara tay oldum,
Ağlayanda yaşım dönürdü çaya.

Dört yaşında yox idi dərdim,
Beş yaşımda hər bir işi bilərdim.
Altı yaşda hər kimsəyə söyərdim,
Yeddi yaşda təqsir yoxdur uşağa.

Səkkiz yaşda dədəm verdi bir işə,
Gecə-günüz dərs alardım həməşə.
On yaşında bir dil açdım tamaşa,
On bir yaşda kağız yazırdım saya.

On iki yaşda göndərdilər dükana,
On üç yaşda heç baxmırdım nadana.
On dörd yaşda bac vermədim düşmana,
On beş yaşda Xudam yetirdi baya.

İyirmi yaşda xiridimi açdım,
Havalı idim namazdan qaçdım.
İstanbul qəhvəsini aliban içdim,
Heç baxmırdım mən də qənd-çaya.

İyirmi beş yaşında toy elədim özümə,
Böyük-kiçik baxırdılar sözümə.
Bir nəzənin onda baxdı üzümə,
Aşiq-məşuq oldum butaya.

Otuz yaşda kimsə bilmədi halım,
Məndən qorxurdi oxuyan alim.
Yox idi dünyada mən kimi zalim,
İstəyirdim xundkər mənə baş əgə.

Otuz beşdə yığdım dünyanın malı,
Bəyənmirdim mən də tirməyi şalı.
Elə bildim mənəm Rüstəm zalim,
Güc var idi bac vermirdim xəznayə.

Qırx yaşında qırıqlar tasi,
Frənkdən aldım paltarın xası.
Məlum olar dövlət yeyəsi,
O səbəbdən bel bağladım ölkəyə.

Qırx beşində düşməyə yetirdim yara,
Nə qədər çalışdı bulmadı çara.
Çox adam məndən qaçdı avara,
Yer üstə dava edirdim mən paya.

Əlli yaşında getdi ömrümün bəri,
Başıma yığıldı dünya qəhəri.
Əziz günlərim qayıdardı gəri,
Onda bildim qalan günüm bicayə.

Əlli beşimdə dedim vaxtım mənim,
Qafil döndü qara baxtım mənim.
Soluxdu qızıldan taxtım mənim,
Dedim gərək gedim gəzim arayə.

Altmış yaşda heç bilmədim neynəyim,
Yavan aş oldu gündə yeməyim.
Oğul-uşax itirdilər əməyim,
Qarqış etdim fələk boynun əyə.

Altmış beşdə tanımadım işimi,
Yaman söz eşitdi tek-tek güşimi.
Sancı vurdu azar tapdı dişimi,
Görən dedi, apar çıkdir ustayə.

Yetmiş yaşda cavab verdi uşağım,
Onda bildim bükülübdür vərəgim.
Düşmən oldu qol-qanadım, budağım,
Çərxi-fələk ömrüm yetirdi zayə.

Yetmiş beş yaşda alan yoxdu sorağım,
Dəyişdilər yerim, qaldı otağım.
Çox çalışdım, alışmadı çırağım,
Qocalıqda bir baxa idim şöləyə.

Səksən yaşda olan dişim töküldü,
Düşmənin əldə evim-bağım söküldü.
Qohum-qardaş bütün məndən çekildi,
Çağıranda gedə bilmədim toya.

Həştad beş yaşında dediyim bitmədi,
Böyük, kiçik sözüm taraz etmədi.
Gönül istəyən yerə ayağ getmədi,
Gedəndə düşdüm o yan bu yanə.

Doqsan yaşda ölməyimi bilirdim,
Gecə-gündüz həqqə şükür qılırdım,
Ağlayıban göz yaşımı silirdim,
Hayıf oldu gəmin batdı dəryayə.

Doqsan beş yaşında getdi adı sanım,
Kəsildi nəfəsim, qurudi qanım.
Bir quru qəfəs qaldı, bir quru canım,
Onda qaldım ah vaya, ah vaya.

Yüz yaşımda məni yıxdı azarım,
Yeyəsiz qaldı dükanla bazarım.
Bir dost onda qazdı məzarım,
Tabutumu çevirdilər Qibləyə.

Əzrail tutdu qapı və baca,
Günüz ikən xeyrat verdilər aca.
Məni saxladılar bir gün, bir gecə,
Götürəndə həşir düşdü məhləyə.

Xudadan əmr oldu körpünü keçdim,
Əcəl badasını mən orda içdim.
Gedə-gedə dünyayə yetişdim,
Rast gəldim möhkəm davayə.

Dava eylər şər şeytani,
Yığılmışdı neçə min canı.
Zülmət gördüm haq divanı,
Rast gəldim mən Musayə.

Orda gördüm Musa dağı,
Yaman görər nar ocağı.
Səkkiz qatdır cənnət bağı,
Mərt iyit düşməz bəlayə.

Soruşdular günahlarım yüz oldu,
Mənim üçün dərə-təpə düz oldu,
Borcdü gəldi, mənle üzbəüz oldu,
Dedi, ver borcunu, ey üzü qara.

Halal malı mən almışam dəstimə,
İndi bildim sən gəzirsən qəsdimə.
Bu dünyada haq olubdu üstümə,
Töküldü abrım, qalmadı haya.

Aşix Hətəm de aşkara,
Rəhmət verin şairlərə,
Ayan olsun qalanlara,
Rast gəldik biz Mövlaya.

Maral xanım İstanbullu Əhməd paşanın qızı idi. Qayət talantlı hazır cavab şairə olduğundan otuz doqquz aşiq bağlayıb sazlarını əllərindən alıb özlərini də həbs etmişdi.

Dollu Aşix Mustafanın şeyirdi Nəmət də bağlanan aşıqlar arasında var idi. Maral özünə söz vermişdi ki, kim onu bağlasa, ona ərə gedəcək.

Nəmət Maral xanıma xəbər göndərir ki:

– Mənim ustam Dollu Mustafa əyər burada olarsa, sən onun əlindən qurtarmazsan.

Odur ki, Maral xanım Dollu Mustafaya bu məzmununda məktub yazıb onu deyişməyə çağırır:

Məndən salam olsun, aşix Mustafa,
Əyər aşix isən bu meydana gəl.

Sən gəlməsən aşıqları öldürürəm,
Sən də qəsd eyləyib şirin cana gəl.

Aşıqları mən qol-qola çatmışam,
Hər söznən bağlayıban tutmuşam.
Qara mal tək hamısın dama atmışam,
Sən də bu şamlara ol pərvanə, gəl.

Mən Maralam, dediyimi danmaram,
Əşq oduna gizlin-gizlin yanmaram.
Hər aşığın dediyin qanmaram,
Sən də bu əhdinə et pəymanə, gəl.

Maralın bu məktubunu bir toyda Mustafaya oxuyurlar. Aşix Mustafa elə oradaca naməyə belə cavab verir:

Məndən sənə salam, ey Maral xanım,
Tezdigcən qulluğunuza hazıram.
Ağır qala olsan, ağır burc olsan,
İskəndər tək təpik vurub pozaram.

Aşix meydanında şeyird dayanmaz,
Şeyirdə söz desən, eşitməz, qanmaz,
Mustafa da bu sözündən usanmaz,
Hər topuna-tüfənginə dayannam.

Mustafa buradan xudahafizləşib, evə qayıdır ki, İstanbula –

Maral xanımla deyişməyə getsin. Sən demə, Mustafanın Pəri xanım adlı nişanlısı var imiş. Pəri xanım öz adaxlısı Mustafanın Maral xanımın çənginə düşməsindən qorxub, ağlayır. Mustafa götürür, görək yarının ağlamasına nə deyir:

Ala gözlü, nazlı ceyran,
Ahu gözdü yar, gedirəm.
Ölsəm başına sadaqa,
Qalsam, intizar gedirəm.

Bülbül arzular gülləri,
Danışır şirin dilləri.
Gəzərəm qürbət elləri,
Axır biqərar gedirəm.

Mustafayam, keçdim candan,
Axır gönül dönmür səndən.
Əl çekmişəm xanımandan,
Halal eylə, yar, gedirəm.

Mustafa İstanbula çatı-çatda idi. Ballı köy adlı bir yerdə Mustafa bağdan evə qayıdan üç nəfər qıza rast gəlir. Bunlardan birisi – Paşa qızı Nazdı deyir:

– Əfəndim, yanşaxmısan, bizə bir qaç söz ayıtamısan?
– Neyə, sizə qurban olum, – deyər Mustafa sazını köynəkdən çıxarır:

“Osmanlı divanısı” havasında

Bu bağda bir gözəl gördüm,
Gülləri mərcan kimi.
O bağda gördüyüm qızın,
Məmələri fincan kimi.

Nə olur sarmaşaq, yataq,
İkimiz bir can kimin.
Qiyamət mənşər günündə
Sən mənimsən, mən sənin.

O bağda gördüyüm qızın libası narıncıdı.
Gecə gündüz dərdindən çekdiyim zarıncıdı.

Kətan köynək, qızıl düymə astarı narıncıdı,
Özü bir gül, saçı sünbül, qəddi “dal” əcəm qızı.

Mustafaya çox verirsən əziyəti,
Bu yerdə səndə mənə heç də qoyma minnəti.
Ləbləri şəhdi şikərdi, çün içirdi şərbəti,
Özü bir gül, saçı sünbül, qəddi “dal” əcəm qızı.

Sənə ərz eyləyim. ey gözəl xanım,
Maral məni o divana istəyib.

Gərək mən gedəm yoxdu çarası,
Kağız yazıb qana-qana istəyib.

Namə yazıb qırx aşığı tutmuşam,
Qollarını dal gərdənə çatmışam.
Qol deyibən mən Misrə satmışam,
Qəsd eləyib şirin canə istəyib.

Mustafa da gəl qorxmasın canından,
Əl çəkdim dövləti xanımanımdan,
Qorxmuram Maralın o divanımdan,
Mansır kim çəksə darə, istəyib.

Qızlar aşığa pul verib yollarına dəvam edirlər. Mustafa da İstanbulla çatıb Maral xanımın evinə getdi. Maral xanım onu saymazcasına qarşılayaraq götürür:

“Bayatı kürd” havasında

Əbəs yerə bu meydanə gəlibsən,
Sənin tək köpəyi kim sayar indi.
Sən kimilər gələr qapıda yatar,
Yeyər artıq qalanı, doyar indi.

Mustafa:

Bu yolda keçdim canımdan,
Zərrəcə qorxmam qanımdan.

Öpərəm dil-dahanından,
Dərdinə dərman eylərəm.

Maral:

Mən Maralam, ağlamışam,
Sözlərimi çağlamışam.
Görürsənmi otuz doqquzun bağlamışam,
Səni onlara sərvan eylərəm.

Mustafa:

Mustafayam bu sövdayə düşmüşəm,
Əşqin bədəsini həm içmişəm.
Başı-canımdan keçmişəm,
Canı sənə qurban eylərəm.

Maral deyir:

– Aşix, indi keçək mətləbə:

Səndən xəbər alım, ay gələn aşix,
O nədi ağ üstən qarə düşübdü?
Neçə şeydən xəlq ediblər insanı,
Əvvəl Adəm nə diyarə düşübdü?

Mustafa:

Sənə xəbər verim, ay Maral xanım,
Mürəkkəbdə ağ üstündən qarə düşübdü.
Dört şeydən də xəlq ediblər insanı,
Əvvəl Adəm sərəndibə düşübdü.

Maral xanım:

O nədiki yemədilər doydular?
O nədiki qiyamətə qoydular?
O kim idi dərisini soydular?
O kimdi quyuda zara düşübdü.

Mustafa:

O behişt meyvəsidi, yemədilər doydular.
O sorqudu qiyamətə qoydular.
O Mansırdı dərisini soydular,
O Loğmandı quyuda zara düşübdü.

Maral:

Maral deyər, qurtarmazsan əlimdən,
Baş açmazsan mənim fəndi filimdən.
Niyə gəldin məkanından, elindən,
Sözdərim böyükdü, zora düşübdü.

Mustafa:

Mustafayam, mən çəkirəm balanı,
Eşitmişəm sənin gücü sədanı.
Polat olsa, dağıdaram qalanı,
Od vurram atəşə, narə düşübdü.

Mustafa burada özü qabağa düşüb deyir:

Sübh zamanı bir meclisə uğradım,
Gəldim, gördüm nə qoğadı, nə qaldı.
Nə süruhi, nə piyala, nə camı,
Nə boş saxla, nə yerə qoy, nə doldur.

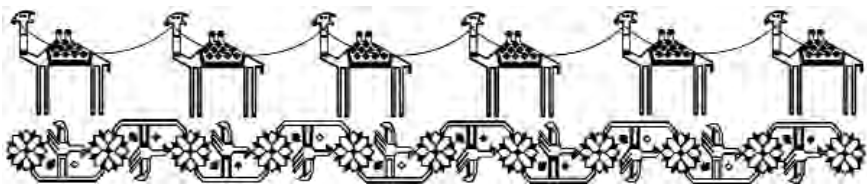
Maral bu qıfılbəndi tapa bilməyib, “dalını götür”, - deyir.
Alır Mustafa:

O nədiki qız-gəlinlər taxıbdı,
Zərraflarda qiymət qoyub baxıbdı.
Nə dənizdən, nə dəryadan çıxıbdı,
Nə yaqutdu, nə göhərdi, nə ləldi.

Gördün ki, işlər gələr tamama,
Səpərlər baş tutar gələr salama.
Bostançı bəsləyib bir cüt şamama,
Nə yetgindi, nə ötgündü, nə kaldı.

Dollu Mustafa səni qəmdən qurtarar,
18 bağlar qulun yesir deyib aparar,
Hardan axtarıban səni tapalar,
Fəraqət ol, öz yerində qal indi.

Bitdi.

Ərtoğrol Cavid

AŞIX ŞİRİN ZƏR ZƏBİLLİNİN ŞEİRLƏRİ VƏ SÖYLƏDİYİ ƏSƏRLƏR HAQDA

LK əvvəl göstərmək lazımdır ki, “Aşix Şirinin şeirləri” natamamdır. “Aşix Şirinin şeirləri” adlı dəftərdə yalnız iki şeir vardır (“Şuraya”, “Gözəlləmə”). Aşix Şirinin mənzum parçaları yalnız bunlarmı? Şübhəsiz, yox. Demək onun şeirləri tamam yazılmamışdır.

“Maral” nağılında, parçasında sənət nümayəndəsi olan aşixlərə qarşı bəslənən münasibətdən bir epizod verilib.

Yağışdan islanmamaqçın balkon altında duran iki aşığın ev sahibəsi “gediniz”, “aşixlər murdar olur” deyər qovurkən, ev sahibi qadının məzəmmətlə onları evə dəvət edir. Aşixlər də ev sahibinin qızına şeir oxuyurlar.

Demək, aşixlərə pis münasibət bəsləyən qadın tənqid olunub, onlara hörmət edən ev sahibi simpatiya ilə verilib.

“Nadir şah dəstani”ndə də aşixliğin qüdrəti əks olunub. Bu nağılın ideyasını bir cümlə ilə söyləmək olar: “sənət nümayəndəsi zülmkara, yəni sənət zülmə üstün gəlir”.

Səfərə getmiş Nadir şahın sərvəti, mal qarası, ən çox sevdiyi atı məhv olmuş. Xalq şahın qəzəbindən qorxur. Bu ağır vəziyyətdə aşix öz oxuduğu parça ilə şahı sakitləşdirir və xalqı azad etdirir.

Burada kəsgin ideya verilib. Şah zülmkarların qatı nümayəndəsidir. Aşix isə xalq yaradıcılığını tərənnüm etdirən simadır. Aşığın şaha üstün gəlməsi, xalq iradəsinin zülmə üstün gəlməsi deməkdir.

Nağıllar içində ən maraqlısı “Gürcü qızı”dır. Bu nağılın temasına çox-çox təsadüf etmək olar.

Evladsız bir kişi hamıya yaxşılıq etməyə çalışır. Nurani bir dərvişin bəxş etdiyi alma ilə onların uşağı olur.

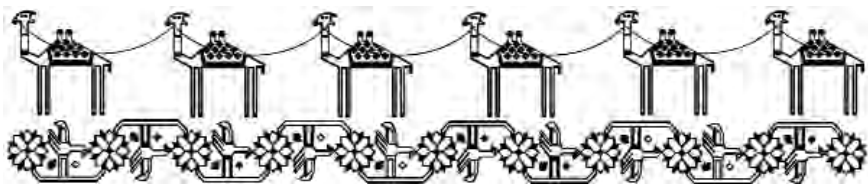
Sonraki, əhvalatın yaxşı nümunəsi Molla Cumada görülür (“Cəlali Məhəmməd və Tavat xanım”).

Oğlan öz gəlini əvəzinə çirkin xidmətçisini görüb, gəlin zənn etdiyindən, ona yaxlaşmır. Bir toyda səhv etdiyini duyub, üzr istərkən, qız rədd edir. Səhər at çapışırkən qız vətənə qaçır... və i. a.

Bunlara baxmıyaraq yenilik vardır. Başqa nağıllarda qız onu izliyən oğlanı yaralayıb gedirkən, burada oğlan daima onu izliyin, aşix süfəti ilə düşükləri yerə daxil olur... nəhayət, qızı qaytarır.

Bu nağılların prinsipial yanlışlığı, çatmamazlığı olmadığı kimi ona qiymət verib, yüksəldən tərəflər də yoxdur. Əsərlər orta qiymətlidir.

20.12.1939

Aşıq Şirin Zər Zəbilli

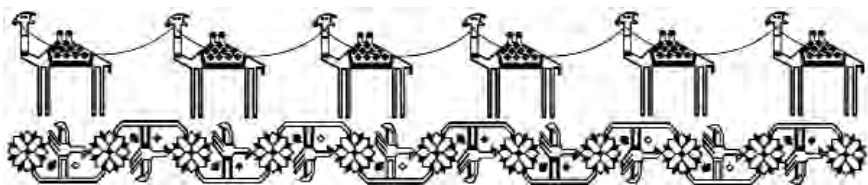
GÖZƏLLƏMƏ

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

Mən ki sənin özündən
olmuşam divanə gözəl.
Zülfünə şanə çekib,
tökürsən hər yanə gözəl.
Həməşə yaz olanda,
çoxırsan seyrənə gözəl.
Dərdindən oldum xəstə,
həkimə Loğmana, gözəl.

Qaşdarın yayə bənzər,
gərdənin minayə bənzər,
Qüdrətdən xəlq olunub,
növrəstə cəvanə gözəl.
Mən ki, sənə aşiq oldum,
səni sövdüm əzəl,
Payız olan vaxtında,
bağlar tökdü xəzəl.
Görməmişəm, gəlməyib,

səni kimi cahanə, gözəl.
Behiştən xəlq olunub,
hürri qılmana gözəl.
Dərdindən oldum xəstə,
Şirin qurban xan gəlinə.
Canım canına qurban,
evlər yıxan gəlinə.
Yetimiş iki millət görsə,
gərək desin can gəlinə.
Qulaq asın əhli arif,
huri qılmana gözəl.

NADİR ŞAH

Söylədi: *Aşıq Şirin Zər Zəbilli*
Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

RZ olsun hardan? – İrəvandan. İrəvanda Nadir şah bir müddət yaşayırdı. Bir dəfə Nadir şah vəziri ilə bərabər Şərir mahalına yaylağa çıxmışdı. Həmin yerin adını vəzirindən sual etdikdə, vəzir cavab verdi ki:

– Buraya “Şərir” deyirlər.
– Şərir? Şərir yerdən şər iş çıxar, mən burada durmaram, qayıdaq gəri.

Nadir şah gəri qayıdıb oğlunun toyına başladı. Toydan sonra İrəvan cəmaəti gəlinə töhfə aparmaq fikrində oldular. Pənah xan adlı bir şəxs təklif elədi ki:

– Hər çöp tərpedəndən bir qara mal yığıb padşah qapısına sürsünlər.

Qara malı toplayıb Nadir şahın qapısına sürdülər. Şaha xəbər getdi ki, cəmaət onun gəlininin görəlgəsinə gəlib.

Nadir şah balqonuna çıxıb, əl göz üstə qoyub cəmaəti alqışladı və buyurdu ki, malları gəri aparsınlar, o çox razıdır. İrəvan əhli malları gəri apardıqdan sonra Nadir şah vəzirinə məsləhət gördü ki, bir müddət Tiflisə getsinlər. Şah yola çıxanda bütün malı-mülkünü, sərvətini, mal-qarasını bir sərkara tapşırıb səfər etdi. Nadir şah Tiflisə çatarkən kağız alır ki:

– Yeddi qrallı Albuzda dəva kəskinləşir. Nadir hükmən ora gəlməlidir.

Nadir şah qoşun götürüb Dağıstana gedib qalib gəldi və orada qalmalı oldu.

Həmin ili bir bərk qış düşüb Şahın İrəvandakı oğul-uşaxlarını və mal-qarasını tamamilə qırmışdı. Ona görə şahın qorxusundan bütün İrəvan mahalı qara geymişdi. Bunlar yas qarasında qalmış olsun, sizə ərz edirəm Sulduzdu aşiq Bəhrəmdən. Aşiq Bəhrəmin iki arvadı var idi. Birinin adı Gül, o birisinin adı Lalə idi. Arvadlar Bəhrəmə tapşırdılar ki, bayramqabağıdır, saz götürüb kəsəbkarlığa getsin. Aşiq Bəhrəm gəzə-gəzə gəlib İrəvan mahalına çıxdı. Gördüki bütün cəməət qaraya batıb. Bir nəfərdən xəbər aldı ki:

– Nə bədbəxtlik üz verib ki, cəməət qara geyinib.

Həmin şəxs səbəbini aşiq Bəhrəmə qandırdıqda. Bəhrəm cəməətə söz verdi ki, əyər onların mərhəməti ona keçsə şahın qəzəbindən cəməəti qutarar. İrəvan mahalının əhli aşiq Bəhrəmi inandırdılar ki, əyər o şahın qəzəbindən cəməəti qutararsa, evə üç manat ona müzd verərlər və Bəhrəmə tapşırdılar ki, hər nə xəbər versə şahın Qara Bəgir atının ölüm xəbərini Nadir şaha bildirməsin, çünki o həmin atı bütün varidatından çox sevir.

Aşiq Bəhrəm buradan aralanıb gəlib Nadir şah olan mahala çıxdı, orada bir beyə qonax oldu. Nadir şah İrəvanlı aşiqin Dağıstana gəlməsini eşidib, onu hüzuruna çağırıb oğul-uşax, malı-mülkünün səlamət olub-olmamasını soruşdu. Aşiq Bəhrəm şahdan icazə alıb sazla xəbər verməyə başladı:

“Naxiçəvanı” havasında

Başına döndüyüm, ay mənim şahım,
Aran zəmin bu il yengar olubdu.
Qar suyu içməkdən qırıldı uşax,
Çayı-çəşmə donub mismar olubdu.

Nadir şah:

- Yoxsa uşaxlar qırılıbdır?
- Bəli şahım, uşaxlar qırılıbdır.
- Qoçqu mallar necə, səlamətdirmi?

Bəhrəm:

Bir qar yağdı qaşdan-qabaxdan,
Çörəklər qutardı təknə-tabaqdan.
Öküzün gönünü aldım dabaxdan,
Kəllərin sabaha ilqar olubdu.

- Mənim bir Qara Bəgirim var idi, yoxsa o da ölübdü?
- Mən demirəm, özünüz deyirsiniz.
- Bəs dəvələrdən bir xəbərin varmı?

Bəhrəm:

Yonca əkdik yazda dəvə boyunca,
Dəvələr yemədi qarnı boyunca.
Əlim qabar oldu gönünü alınca,
Sərmayələr çöldə bimar olubdu.

- Ədə dəvələr də qırılıb?
- Bəli, şah sağ olsun qırılıb.
- Yoxsa Qara Bəgir də ölüb.
- Şah qurbanın olum, mən demirəm siz deyirsiniz.
- Bizim qoyun sürülərimiz necə oldu?

Bəhrəm:

Gündə kəsdik on-on beşin başın,
Aldıq dərisin, tulladıq leşin.

Allah rast saldı o kəlbın işin,
Yüz leşə bir köpək sərkər olubdu.

- Qoyunlar da qırılıb?
- Şah sağ olsun, bəli, tələf olub.
- Ovlağlar necə, səlamətdimi?

– Mən deyirəm mənim sözüm hədəqə,
Aşxlar dilinə yoxdu qədəğə.
Min mərkəbdi şah başına sədəqə,
Kəm xörək olduğuna dördü qalıbdı.

- Eşşəklər də qırılıb?
- Bəli!
- Yoxsa Qara Bəgir də ölüb?
- Şah sağ olsun, mən demirəm, özünüz deyirsiniz.
- Bizim yaxşı at qatırlarımız var idi, onlar necə oldu?

Bəhrəm:

O ki deyirsən atınan qatır,
Gördüyün kəhlənlər yan-yana yatır.
Kimisini şirək başıb, kimisini qotur,
Qara Bəgir də damda mürdar olubdu.

- Ədə Qara Bəgir ölüb?
 - Bəli, ölüb.
 - Cəllad!
- Cəllad hazır oldu. Şah əmr elədi ki:
- Aşxın boynu vurulsun.
- Aşx Bəhrəm bir-iki xanə söz deməyə izn alıb götürdü:

Aşxlar eylər dövranı, dəmi,
Yarab, varmı bu işlərin əncamı.

Sulduzdu Bəhrəməm, çəkmənəm qəmi,
Gözəl şah da bizə qəmxar olubdu.

Nadir şahın bu sözdən xoşu gəlib aşix Bəhrəmə təklif elədi ki, ondan bir şey istəsin.

Bəhrəm cavab verdi ki:

– Şah sağ olsun, İrəvan mahalının cəmaətini mənə baxışla.

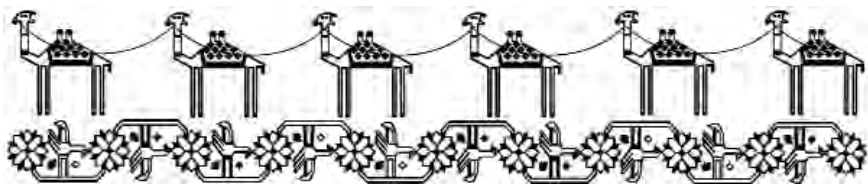
Bu söz ətrafında şah başını yerə tikib, bir qədər fikirləşdikdən sonra:

– Get, baxışladım, – deyə cavab verdi.

– Şah həzrətləri xeyir, bu saqqal altdan keçmək oldu.

Nadir şah hərifin fikrin başa düşüb ona öz dəsti xə-t-ixtiyar namə yazıb verdi. Aşix Bəhrəm kağızı alıb İrəvana qayıtdı. Cəmaət onu alqışlayaraq qarşısına çıxdılar. Bəhrəm şah verən kağızı cəmaətə göstərdikdə İrəvan əhli bu işə çox şad olub hər evə üç manat yığıb ona verdilər. Aşix Bəhrəm pulları toplayıb şad-xürəm arvadlarının yanına qayıtdı.

Bitdi.

GÜRCÜ QIZI

Söylədi: *Aşıq Şirin Zər Zəbilli*
Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

RZ olsun hardan? – Şirvandan. Şirvanda kimdən?

– Molla Qasımdan. Molla Qasım o Molla Qasım idi ki, dəryalər mürəkkəb, dünyalar Molla olsa idi, onun malı əmlakını yazıb başa gətirə bilməzdi.

Molla Qasımın evladı yox idi. Molla Qasım bir dəfə bazarda gördü ki, ata oğula, ana qıza xirid edir, kimisi uşaxları ilə oynayır. Ona görə məyus olub evə gəldi və arvadına yer saldırıb yatdı. Arvadı Molla Qasımın vətənsiz bəkefliyinin səbəbini soruşduqda Molla Qasım zürryyətsizlikdən yaralandığını xəbər verdi.

Arvadı məsələni başa düşüb:

– Əlbətdə ki, nakəs adama, xəsis bir şəxsə Allah kərəmi də keçməz. Gəl sən devlətinə üç qism et, ac qarınlər doydu, çıpaq əyinlər bitir, qanlı çaylara körpü saldır, bəlkə Allah-taala sənə zürryyəət əta edə.

Molla Qasım arvadının dediyinə əməl etdi. Bir gün səbh çağı Molla Qasım əlinə aftafa alıb dəstəməzə çıxarkən gördü ki, bir nəfər dərviş, Əlinin qəsidəsini oxuya-oxuya gəlir.

Molla Qasım əlini cibinə salıb dərvişə sədəqə vermək istədikdə dərviş:

– Mən pay alan yox, pay verən dərvişdənəm, səhv etmə, – dedi

və cibindən bir alma çıqardıb Molla Qasıma verdi və tapşırıd ki, almanı hərəm möhtərəmi ilə yesə evladı olar.

Bir az keçmədən dərviş qeyb oldu. Molla Qasım əllərin əllərinə vurub “vay kor olasan gözlərim, sınısan dizlərim ağanı gördün, bir doyunca ziyarət etmədin”, deyib arvadının yanına qayıtdı.

– Arvad, bu alma bizə Allah-taala tərəfindən pişnihad olmuşdur. Bunu yeyərsək, uşağımız olacaqdır, – dedikdə arvadı gülüm-sədi:

– Əyər alma ilə uşax olsa, bizim bağın almaları qarnımızdan gəlib getməyibmi, bə neyə evladımız olmadı? – deyib ərinin sözlərinə bəvər vermədi.

Nə isə ikisi də almanı yedilər, baş yasdıqqa qoyub dilək hasil etdilər. Arvad həmin almadan həmlı olub doqquz ay, doqquz saat, doqquz dəqiqədən sonra barı həmlini yerə qoydu. Molla Qasımın böyləliklə bir vəcih oğlu oldu. Uşaxın adını isə dünyadan qalmış qarılının qoyması qərarə alındı. Bu iş üçün ipək qarı, köpək qarı, napak qarı çağırıldı. Napak qarı irəli yeriyib dedi:

– Oğlanın adını özüm qoyacağam, yol verin, – oğlanın adını Sicimqulu qoyuram ki, sicim kimi ömrü uzun olsun.

Cahl-cuhul gülüşüb qarının peyinin atdılar bayıra. O biri qarı:

– Onun görüm başı batsın. O, ad qoymağı nə bilir. Oğlanın adını hələ bura gəlməmişkən Örkənqulu qoymuşam ki, örkən kimi ənnicə, dənnicə, boyluca olsun.

Bu qarını da döyüb tulladılar çölə. Nevbə ipək qarıya çatdıqda, əlində təsbih, belində qurşaq, ayağında sarı başmaq əyləşdi mərəkənin ortasında. Dedi:

– Ay Molla Qasım, bu qarı-quruları neyə döydürürsüz, yaxşısı budur ki, Molla çağırıb kitab ilə uşağa ad tapaq.

Molla çağırıb uşağın adını Məhəmməd qoydular. Məhəmmədi verdilər dayəyə. Daya aquşuna basıb tutdu lay-laya. Məhəmməd yeddi yaşına varanda onu məktəbə verdilər. Bir gün Məhəmmədin anası məktəbin qabağından keçəndə gördü ki, oğlu bayatı, qəzəl oxuyur. Evə qayıdıb ərinə dedi:

– Kişi, Məhəmmədin gərək ki, yar istəyir, çünkü bayatı, qəzəl oxuyar.

– Nə olar ki! O istəyən qızı ona alırıq.

Səhəri Molla Qasım oğluna xəbər göndərdi ki:

– Nə cürə qız istəyirsə, ona alım.

Məhəmməd elçiyə deyir:

– Əvələn, mən evlənmirəm. Əyər evləndirsə, mənə o qızı alsın ki, o əl nazik, ayaq nazik, bel nazik, dil nazik, göbək gən olsun.

Molla Qasım həmin nişanlı qızı nə qədər gəzdisə tapa bilmədi və üz qoydu Gürcüstana tərəf. Gürcüstanı gəzərkən bir balqonda oğlu istəyən təhərli bir qıza rast gəldi. Həmin evi nişanlayıb o gecəsi bir qarıya qonaq oldu və qızı qarıya nişan verdikdə qarı cavab verdi ki:

– O qız Gürcüstan padşahının qızıdır.

– Qarı, gəlsənə, o qızı mənim oğluma alasan.

– Əyər sən məni özünə alarsansa, o qızı da oğluna istərəm.

– Baş üstə, alaram.

Qarı burdan qalxıb birbaş getdi Gürcüstan padşahının qəsrinin qabağında elçi daşının üstə oturdu. O saat padşaha xəbər getdi ki:

– Bir qarı gəlib elçi daşının üstə oturub.

Qarını hüzurə gətirdilər. Padşah qarıdan sual etdi ki:

– Neyə elçi daşının üstə oturur, dəlimi olub?

Qarı cavab verdi ki:

– Heç elə şey yoxdur, qızını oğluma istəməyə gəlmişəm.

– Ay qarı, səndə elə qüvvə haradandı ki, mənim qızıma yeyə durasan. Mən qızımı verəndə özü ağırlığında qızıl alacağam.

– Padşah, qurbanın olum, sən özü ağırlığı qızıl deyirsən, mən ondan əlavə gümüş də verə bilərəm.

Çünkü padşah söz vermişdi qızını çəkisi ağırlığı qızıla verəcək. Ona görə də qarı Molla Qasımdan o çəkiddə qızıl gətirdikdə, ləalə qalıb qarıya verdi. Padşahın qızı – Göhər xanım gedərkən atasından xahiş etdi ki, qulluqçusunu da özü ilə aparsın. Qulluqçu da elə qulluqçu idiki, alt dudağı yer, üst dudağı göy süpürürdü. Xi-

lasə, Molla Qasım Göhəri, onun qulluqçusunu da götürüb vətəninə qayıtdı.

Qarı isə Molla Qasımın dalınca: “məni də apar”, deyə səslənirdi. Qul isə qayıdıb qarını camış gölünə basdı və yollarına davam elədilər. Molla Qasım Şirvana çatan kimi qırx gün-qırx gecə toy çaldırıb oğlunu Göhərlə evləndirdi. Gəlin gələn gecəsi Məhəmməd boş pərdənin dalına keçəndə gördü ki, burada bir əcaib adam oturub. Gəлиндən əsər yoxdur. Bir həftədən sonra gəlib baxdıqda yenə də əvvəlki kimi o şeyi gördükdə, özünə söz verdi ki, bir il tamam olmayınca həmin gəlin otağına ayaq basmasın. Sən demə, Göhərin dalınca qul oturub alt dudağının altında onun sifətini gizləyibmiş ona görə də Məhəmməd qızı görmürmüş.

Həmin günlərdə Şirvanda Molla Qasımgilin qonşuluğunda toy idi. O toya Molla Qasımgili kiflətləklə çağırmışdılar. Odur ki, Molla Qasım, arvadı, oğlu və gəlini toya getdilər. Toyda Məhəmməd gördükdü özünün gəlini çox gözəl vəcihə qızıdır, əmma qulu isə çox çirkindir. O saat duydu ki, gəlini dudağı altında gizlətən həmin qul imiş. Toyda məclis əhli Molla Qasımdan xahiş elədilər ki, icazə versin, gəlini oynasın. Molla Qasım razılıq verəndən sonra Göhər durub oynamağa başladı. Oyunu tamam edəndən sonra başladı bu sözləri oxumağa:

“Qafiyə” havasında

Ağır ellərdən gəlmişəm,
Mən burda məskən salmışam.
Bir tərlana tor qurmuşam,
Yaramadım yara mən də.

Mən gürcüyəm səy eylədim,
Haqdan belə pay eylədim.

Özümü qula tay eylədim,
Yaramadım yara mən də.

Mən Göhərəm, səyim çoxdu,
Haq yanında payım yoxdu.
Gözəllikdə tayım yoxdu,
Yaramadım yara mən də.

Toy dağılandan sonra Məhəmməd hamıdan qabaq evə qayıdıb boş pərdənin dalında oturdu. Bir saat keçəndən sonra Göhər gəlib gördü ki, öz yerində Məhəmməd oturub, onunla həmsöhbət olmaq fikrindədir. Odur ki, Məhəmmədə belə dedi:

– Ay oğlan, bir il mən səni gözləmişəm. Gəl bu gecəni də sən məni gözlə. Sabah hərəməz bir at minib geşə çıxarıq. Orada kamımızə çatırıq.

Məhəmməd razı qalıb o gecə Göhərlə mülaqədə olmadı. Səhər tezdən isə ata səvar olub bir böyük meydana çıxdılar. Həmin yerdən Göhər atını qəmçiləyib “səlamət qalın” – deyə vətəninə doğru qaçmağa başladı. Məhəmməd isə qızın dalınca haraylayıb:

– İndiki gedirsən, ayaq saxla, sinəmə bir-iki xanə söz gəlib, onu deyim, sonra get, – deyərək, Göhəri əylədi və başladı oxumağa:

“Qaraçı” havasında

Bu səhrada nə gəzirsən?
Canımın bağrın əzirsən.
Nabələdsən, yol azarsan,
Yolun aldı duman, gürcü.

Bu səhrada gəzə-gəzə,
Olmusan güldən təzə.
Körpəcəsən, həmi məzə,
İşim oldu yaman, gürcü.

Məhəmmədəm, bir murada,
Sıqınnam qədir ustada.
Allah özü yetsin dada,
Aqlım oldu kəm, ay gürcü.

Söz tamam olan kimi Göhər öz qulu ilə yoluna davam etdi. Məhəmməd də qarabaqara onların izi ilə getməyə başladı. Bir neçə mənzil gedəndən sonra gög çəmənlikdə üzləşdilər.

Göhər dedi:

– Məhəmməd nəyə gəldin. Biz səni öldürərik.

– Gəlmişəm, halallaşam, – deyə. Məhəmməd cavab verdi və başladı qıza yalvarmağa:

“Ovşarı” havasında

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Halal eylə, himmət eylə, yar, gedək.
Alışan oduna büryan olduğum,
Halal eylə, himmət eylə, yar, gedək.

Qız:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Halal eylə, himmət eylə, mən gedim.
Alışan oduna büryan olduğum,
Halal eylə, himmət eylə, mən gedim.

Oğlan:

Bizim evdə səni yaxşı görmüşəm,
Həsərətindən yəqin bilki ölmüşəm.
Bir ildiki sənə çörək vermişəm,
Halal eylə, himmət eylə, yar, gedək.

Qız:

Oğlan sən ölmə, qoy mən də ölüm,
Yəqin bilki yar qədrini yar bilim.
İstəyirsən çörəyinin haqqını verim,
Halal eylə, himmət eylə, mən gedim.

Oğlan:

Məhəmmədəm, neyləmişəm neylərəm,
Xəncər ilə bağrım başın teylərəm.
Bir canım var, sənə qurban eylərəm,
Halal eylə, himmət eylə, yar, gedək.

Qız:

Mən Göhərəm. kol dibində bitmərəm,
Bit, deyibnən mən də orda tutmaram.
Öldürsələr də mən sənə getmərəm,
Halal eylə, himmət eylə, mən gedim.

Burada qız dayanmayıb vətəninə doğru at sürdü. Məhəmməd isə əl üzməyib qızın dalınca düşdü. Bir qədər getdikdən sonra Göhərlə qul bir çobana qonaq oldular. Məhəmməd isə çobanın daxmasının yaxınlığında bir təpəyə çıxıb sazını hərlədi. Çoban bunun aşiq olduğunu bilincə:

– Ay adam, mənim iki nəfər qonağım var, gəlib onlara saz çalarmısan? – dedi.

Məhəmməd razı olub daxmaya girdi və götürdü görək nə deyir:

“Ovşarı” havasında

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Sən Allah, sən Tarı, mənə göz eylə.
Alışan oduna büryan olduğum,
Sən Allah, sən Tarı, mənə göz eylə!

.
Yaməni-aləmə, əcəmə ay qız, de məni,
Döşündə görmüşəm yaqut, yəməni.
Sən Allah, sən Tarı, mənə göz eylə!

Ala gözdüm, neyə mindin kəhəri?
Mövlan içirdibdi mənə zəhəri.
Məhəmmədəm, mən görmüşəm Göhəri
Sən Allah, sən Tarı, mənə göz eylə!

Bu sözləri deyən kimi çoban, Məhəmmədin boynuna bir çomaq vurub dedi:

– Nə hədd ilə mənim arvadımın adını dilinə alırsan.

Göhər xanım bunu görüb:

– Allah kəssin sənin çayını, çörəyini! – deyib bayra çıxıb qulu ilə atlanıb yola düşdülər.

Bunlar gedib Qəli şəhərində bir dövlətli kişiyə qonax olmuşdular.

Məhəmməd də qızın dalınca o şəhərdə gəzinirdi.

Göhər xanımın qonaqçısı Məhəmmədi görüb dedi:

– Aşıq, iki nəfər mehmanım var, biri çox gözəldir, o birisi isə sallaq dodağdır. Üzünə baxanda zəhləm gedir. Gəl onlara bir az saz çal.

Məhəmməd onunla Göhər xanımın mənzilinə gedib götürdü sazını:

“Gözəlləmə” havasında

Başına döndüyüm, ay ev yeyəsi,
Yar da yardan görüm ayrı yatarmı?
Şən olsun ev yeyəsinin dəyəsi,
Yar da yardan ayrı yatarmı?

Ev yeyəsi arvadına təklif elədi ki, gedib aşıqla yatsın. Məhəmməd arvadı gələn görüb gəriyə sıçradı və götürdü:

Kim idi bu ev yeyəsinin sayağı,
Həzrət Əli ev yeyəsinin dayağı.
Başıma söykənib yarın ayağı,
Qonax da qonaxdan ayrı yatarmı?

Ev yeyəsi bu dəfə öz qızını aşığın yanına göndərəndə Məhəmməd deyir:

Yuxardan endirdim sədəfli sazı,
Mən kimə eyləyim ərkinən nazi?
Arvad istəmirəm, istəyirəm qızı –
Yar da yardan görün ayrı yatarmı?

Öldür, öldür aşığın canını qutar,
Ev yeyəsi gedər ziyarət tapar.
Sən get ayrı otağa, qulu da apar,
Məhəmməd də ləzzət ilə yatarmı?

Ev yeyəsi qulu aparıb soyux otağa saldı. Göhər ilə Məhəmmədi isə bir yerdə yatırırdı. Səhər olcaq qızla qul atlanıb Gürcüstana doğru yeridilər.

Gürcüstana çatanda gördülər ki, dallarınca Məhəmməd yənə də gəlir. Bunlar bir bulaq başında nahara oturmuşdular. Məhəmməd

məd gəlib yaxınlaşdıqda qul onu tutub bir donuz damına saldı. Ağzına da bir deyirman daşı qoydu. Məhəmməd bu vəziyyəti gör-cək damda bu sözləri oxumağa başladı:

“Gözəlləm” havasında

Mən ki burada qalmışam,
Haray, müsəlmanlar, haray!
Canımı oda salmışam,
Haray, müsəlmanlar, haray.

Molla Qasımın oğluyam,
Sinəsi əlvən dağlıyam.
Donuz damında bağlıyam,
Haray, müsəlmanlar, haray!

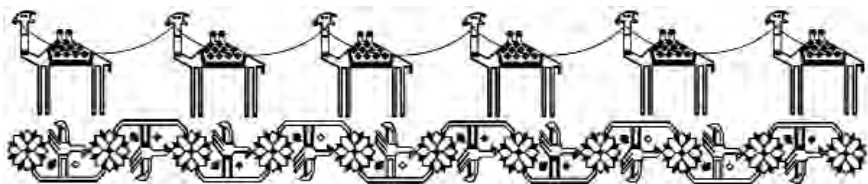
Məhəmmədin səsinə iki nəfər yoldan keçən müsəlman ovçular eşidib səs gələn tərəfə gedib damın qabağına çıxdılar.

Məhəmməd:

Məhəmmədəm, aman-aman,
Çıxmağıma yoxdu güman.
Dada yetişsin sahib əlzəman,
Haray, müsəlmanlar, haray!

Ovçular Məhəmmədi donuz damından çıxarıb məsələni öyrən-dilər. Salla dodax qulu isə qlınc ilə iki böldülər. Burada Məhəm-məd ovçuların köməyi ilə Gürcü qızını Şirvana geri qaytarıb qırx gün-qırx gecədən tazadan toy edib ər-arvad oldular.

Bitdi.

MARAL

Söylədi: *Aşıq Şirin Zər Zəbilli*
Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

ŞIX Musa aşix Qasım ilə Şəmkirdən qayıtdıqları vaxtda Şəhriz adlı bir erməni kəndində bunları ya-qış tutur. Hər ikisi ikimərtəbəli bir evin balkonunda daldalanırlar. Həmin evdən bir erməni arvadı çıxıb bunların kim olmasını soruşur.

Musa “aşix” deyər cavab verdikdə, qadın deyir:

- Siz mürdarsız, buraları bolamayıb.
- Nəyə siz mürdar olmayıb müsəlmanlar mürdar olurlar?

Bu halda içəridən bir erməni kişi çıxıb məsələni soruşur. Aşixlar cavab verirlər ki, bu qadın bizi mürdar hesab edib qovur. Ər-mənin arvada hirsli tutub danlayır və aşixları otağa dəvət edir. Aşixlar otağa girdikdə erməni, aşix Musadan xahiş edir ki, öz gəlini Marala tərif desin.

Aşix Musa sazı sazlayıb başlayır:

Müxəmməs

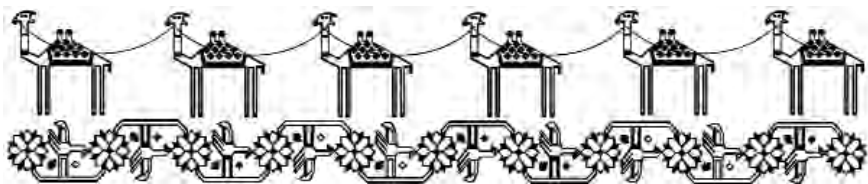
Mən səni görənnən bəri,
Halım çox pərişandı, Maral.
Ləblərin şəhdi şəkar,
Xəstəyə dərmandı, Maral!

Açılb qoynun içi
Bağı gülşəndi, Maral!

Kərəmi də belə etdiniz,
Döndü İsayə, bəsdimi?!
Ağladı, dəxil düşdü,
Turisinayə, bəsdimi?!
Quranı atdı oda,
Yandırdı ayə, bəsdimi?!
Tərk eylədi məscidi,
Girdi klisayə, bəsdimi?!
Haq özü qıyas qoymaz,
Ədalət divandı, Maral!

Lənət gəlsin keşişə,
Aləmdə bir səs eylədi.
Çekdi din təəsibin,
Kərəmə isas eylədi.
Zülüm ərşə dirək oldu,
Asmana dayandı, Maral!

Bitdi.

Ərtoğrol Cavid

AŞIX İSKƏNDƏR ƏSKƏROVUN SÖYLƏDİYİ “MUĞUM ŞAH” NAĞILI HAQDA

U nağılın teması uzun macəralardan sonra sevgililərin bir-birinə qovuşmasıdır.

Nağılın əvvəlində uşaxları olmuyan Aslan şah və onun vəziri verilib. Aslan şah uşağı olmamasını düşünürkən, qadınının dediyi sözlər dərin mənaya malikdir; bu kəlmələrdə şahın əsl siması bəlli olur:

“... bu vaxta kibi sən nə bir fəqir sevindirmisən, nə də bir yetimə əl tutmusan. Sən onlara zülm edibsən, ona görə Allah da sənə zülm edlənib”

Şah qadınının dediyi bu sözlər nəinki yalnız şahı, hətta bütün sarayı, hakim təbəqələri ifşa edir.

Bütün nağıllardakı kimi, yenə nurani bir dərviş onlara alma verir (həm şaha, həm vəzirə). Bir çox nağıllarda, bu kimi uşağı olmuyan şah və vəzir, yaxud iki dost obrazları verilmiş ki, onların birinin oğlu, digərinin isə qızı olur. Folklor haqda bəzi məqalələrdə dəxi göstərilir ki, bir çox motivlər standart hal alıb, hər yerdə təkrar olur.

Burada məsələ dəyişir: həm şahın və həm də vəzirin oğlu olur. Demək, standart hal alan motivlər bəzən dəyişir. Bunun səbəbi ayrı-ayrı aşixlarda orijinallığa qarşı olan meyldir.

Onlar dərstdə oxuyarkən maraqlı bir moment vardır. Şahın oğlu zəif oxuduğu üçün aşağıda otururkən, vəzirin fərasətli oğlu Məhəmməd başda oturur. Demək, şah oğlu olması nəzərə alınmayıb, zehni inkişafı, qabiliyyəti, savadı əsas alınır. Demək, bilik avtoritetdən, rütbədən üstün tutulur. Bu ən yaxşı ideyalardandır. İnsanın hüququ onun nəslindən, avtoritetindən asılı deyil, onun öz varlığından, fəaliyyətindən asılıdır.

Əksər sevgi nağıllarındakı kimi şah oğlu Muğum da sevgilisi Gülşad xanımı yuxuda görüb sevir və onu axtarmağa gedir.

Buradan başlayaraq yeni xətt verilir. O da vəzir oğlu Məhəmmədin Muğuma olan dostluq, qardaşlıq, sədaqətli münasibətidir. O ən ağır vəziyyətlərdə belə Muğumu atmayacağına söz verir. Nağılın bir çox yerlərində bu sədaqət görünür. Məsələn: Muğumun sevgilisi Gülşad qız paltarı geymiş Məhəmmədi qız zənn edib onunla bir yataxda yatarkən Məhəmməd Gülşada toxunmur, özü ilə Gülşadın arasına bıçaq sancır və i.ə.

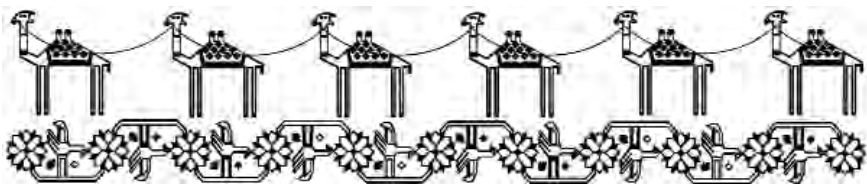
Hadisə inkişaf etdikcə maraqlanır. Bu iki dost öz sevgililəri ilə ölüm qarşısında belə biri-birinə sadıq olurlar. Uzun macəralardan sonra, iki gənc sevgililəri ilə ata yurduna dönürlər. Nağıl şad, optimistik bir konsovka ilə bitir.

Söyləmək mümkündür ki, nağılın hər yerində haqqın haqsızlığa üstünlüyü əks olub. Nağılı oxuduqdan sonra, qəlbə toxunan bir momentin olmaması hiss olunur.

“Muğum” şah nağılını nəşr, tərcümə hüququndan məhrum edən prinsipial yanlışlıq yox kimidir. Lakin onu da söyləmək lazımdır ki, nağıla fevqəladə dərəcə üstünlük verən səbəb də yoxdur.

Bunun üçün “Muğum şah” nağılı nəşr və tərcümə etibarını orta qiymətlidir, çünki bundan daha layiq nağıllar vardır.

28.11.1939

MUĞUM ŞAH

Söylədi: *Aşıx İskəndər Əskərov (Tovuz)*

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

ƏNDƏHƏR şəhərində Aslan şah adında bir padşah olurmuş. Bu şahın Əhməd namində bir vəziri var idi. Buların heç birinin evladı olmurdi. Aslan şah bir gün başını dəlləgə qırxdıranda, başından qırxılıb tökülən saçə baxanda gördükü saçı ağarıbdır. Şah bir ah çəkib dedi ki:

- Mənim indiyədək evladım olmayıb, bundan sonra da heç olmayacaq. Bəs məndən sonra mənim təxtimə sahib kim olacaqdır.

Şah belə bikef halda arvadının yanına gəldi. Arvadı ərindən soruşdu ki:

- Kişi, neyə bikefsən?

Şah cavab verdi ki:

- Arvad, heç deyiləsi deyil.

Arvad üz basıb dedi:

- Heç mümkün deyil gərək deyəsən.

Şah:

- Nə deyim, ay arvad, başımın tükü ağarıb, ancaq bu vaxtacan bizim oğul-uşağımız olmayıb. Bizdən sonra bizim mal-mülkümüzə, taci-təxtimizə kim yeyələnəcəkdir?

Arvadı Şaha böylə cavab verdi:

Əzizinəm el ayağı,
Gəzər, gələr el ayağı.

Dost görməz, düşman görməz,
İt yesin belə yağı!

Aslan şah buyurdu ki:

– Arvad, bu sözdən mən baş tapmadım.

Arvad cavab verdi ki:

– Əlbətki tapmazsan, çünkü sənə zərəri var. Bu vaxta kimi sən nə bir fəqir sevindirmisən, nə də bir yetimə əl tutmusan. Sən onlara zülm edibsən, ona görə Allah da sənə zülm edlmiş.

Aslan şah:

– Bəs arvad, indi mən nə etməliyəm?

– Nə etməlisən, xəzinədən bir qədər pul fəqir-füqərayə paylamalısan ki, Allahın gözü üstündə olsun.

Aslan şah arvadı dediyi kimi xəzinədən kasıb-kusuba pul payladı.

Bir gecə yuxusunda gördüklü bir nəfər dərviş başının üstə gəlmiş ona bir dənə alma verdi və tapşırıldı ki:

– Bu almanı tən bölüb yarısını vəzirinə ver, yarısını özünə götür və sonra o yarım parçaları vəzirle sən öz baş yoldaşınızla yeyərsiniz.

Aslan şah dərvişin dediyini yerinə yetirdi. Həməən hadisədən doqquz ay, doqquz saat, doqquz dəqiqə keçəndən sonra Aslan şahın və vəzirin adama bir oğlu oldu. Ad günü şahın oğlunun adını Muğum şah, vəzirin oğlunun adını isə Məhəmməd qoydular. Bu uşaqların yaşları yeddiyə dolanda məktəbə qoydular. Dərs oxumağda isə Məhəmməd fəhimli və Muğum şah isə fərasətsiz idi. Ona görə də molla vəzirin oğlunu ən yuxarı başda, padşahın oğlunu isə aşağı başda oturdurdu.

Bir gün Aslan şah vəziri Əhmədə dedi:

– Vəzir, gəl bir məktəbə gedək, görək uşaqlarımız nə cür oxuyurlar?

Məktəbə girəndə şah gördüklü öz oğlu aşağı başda, Vəzirin oğlu isə yuxarı başda oturub dərs alırlar. Padşah qəzəblənib əmr et-

di ki, cəllad gəlib mollanın boynunu vursun. Molla yalvarıb dedi:

– Şah qurbanın olum, mənim təqsirim nədir ki, məni öldürtürsən?

Şah:

– Köpək oğlu köpək, hələ bundan artıq təqsir olar: mənim oğlumu başmaq çıxardanda oturdub, vəzirin oğlunu yuxarıya çıxartmısan.

Molla cavab verdi ki:

– Bura divanxana deyil, məktəbxanadır. Hər kimin biliyi, fərsəti artıq olarsa, o yuxarı başda oturur.

Şah dedi:

– Bu saat mənim oğlumun vəzirin oğlundan şüursuz olduğunu sübut etlən.

Molla bu saat deyib, bütün uşaxları çölə çıxardıb, padşahın oğlunun nalçasının altıda bir neçə qalın kitab, vəzirin oğlunun nalçasının altıda isə bir nəzik kitab qoydu. Uşaxları molla içəri çağırıb hərəsini öz yerində oturtdu. Hamı öz dərslərinə məşğul oldu. Məhəmməd isə dərs oxumayıb bir yerə, bir göyə baxırdı.

Molla Məhəmmədə acıqla dedi:

– Neyə dərslərini oxumayıb gah yerə, gah göyə baxırsan?

Məhəmməd dedi:

– Axund əmi, məni təqsirləndirmə, ancaq mən elə bilirəm ki, biz eşiyə çıxıb içəri girəndən sonra ya yer bir təbəqə yuxarı qalxıb, ya da göy bir təbəqə aşağı ənib.

Molla padşaha nəzər salıb dedi:

– Gördünmü vəzirin oğlu sənə oğlundan kamallıdır.

Aslan şah oğlunun ağzına bir sillə vurub “itil gözümədən sənədən mənə oğul olmaz” – dedi.

Muğum şah ağılıya-ağılıya getdi anasının üstə və əhvalatı ona nəql etdikdə, bir iki-üç yumuruq da anası vurub dedi:

– Atan lap yerində səni döyüb.

Muğum şah burdan da ağlaya-ağlaya düz getdi bağlarına və oradaki hovuzlarının üstə yatdı. Aləm rüyədə bir nurani şəxs bundan ağlamağının səbəbin xəbər aldı. Muğum şah isə başına gələnə

dərvişə nəql eylədi. Dərviş bunun qabağına ayna tutub:

- Nə görürsən, – deyə xəbər aldı.
- Uzaq, uzaq yollar, böyük şəhər görürəm.
- Daha nə görürsən?
- Bir böyük imarətdə qərribə gözəl qız gəzinir.

Dərviş dedi ki:

– Onu sənə buta verdim səni də ona, buta ardınca getsən mətləbinə çatarsan. O qız Xan balıq şəhərində Xamay xanın qızı Gülşad xanımdır.

Muğum şahın anası oğlunu döydüyündən peşiman idi və onu əlimyandı ilə axtarırdı. Bir naxırçı isə Muğum şahı bağda görüb anasına xəbər verdi. Şahın arvadı oğlunu gəlib bağda yatmış halda gördü. Onu yuxudan oyada bilməyib ağılıya-ağılıya evə gətirdi. Qohum-qomşu Muğum şahının arvadının ağlamağına yığıldılar.

Bu vaxtda Muğum şah yuxudan ayıldı. Anası xəbər aldı ki:

- Oğul, neyə bu hala düşübsən?

Muğum şah cavab verdi ki:

- Ana, hamının ki burdadı, mənim ki bəs hardadı?
- Oğul, sən deyəsən dəli olubsan. Sənki nə idi?

Muğum şah:

– Ana, mənə bir balaca saz ver, dərdimi deyim. Anası qomsuluqdan bir saz tapıb oğluna verdi.

Muğum şah sazi alıb döşünə basdı və oxudu:

Başına döndüyüm, gül yüzlü ana,
Od canımda yana yana gedirəm.
Çağırdım Allahı düşdüm yollara,
Sığınmışam o Sübhana, gedirəm.

Anası:

Başına döndüyüm, gül yüzlü oğul,
Aparıb canımı yarı, gedirsən.

Sənə yedirmişəm qəndinən noğul,
Sənə kömək olsun Tanrı, gedirsən.

– Oğul, bircə de görüm hara getmək istəyirsən?

Muğum şah:

Ana, şirindi söhbəti, şirindi sözü,
Qaradı qaşları, aladı gözü.
Xan balıq şəhrində Xamay xan qızı,
Gülşaddı, ol zənanə gedirəm.

Anası:

Kəbabı, oğul, əksik etmərəm közdən,
Haq saxlasın səni bədnəzər gözdən.
Özünü saxla özün susuzdan,
Götürüb namıs, qeyrət, arı gedirsən.

Bunlar deyişərkən Aslan şah gəldi və ağladı ki, ay aman, oğlum dəli olubdur.

Muğum şah:

Ağlama, ağlama ey şahı-taxtar,
Ağlımı apardı gözləri xumar.
Mən Muğumam, əlbət bir mətləbim var,
Nə dəliyəm, nə divanə, gedirəm.

Anası:

Dərin, dərin dərya kimi axmağdan,
Ağ əllərə qızıl özük taxmağdan.

Axşam-sabah yollarına baxmağdan,
Üzüləcək canım, oğul, gedirsən.

Vəzirin oğlu Məhəmməd eşitdi ki, Muğum şah oxumayacaq, hara isə getmək istəyir, gəldi Muğum şahın yanına, dedi:

– Sən mənə qardaşsan, hara getsən mən də gələcəyəm.

Xilasə, bunlar xərclik götürüb yola düşdülər.

Xamay xanın qızı Gülşad isə öz xavarçılarına tapşırırdı ki:

– Hər kəs bir cəvan aşıq gələn görsə, mənim yanıma gətirin, mən bir sevdəyə döşmüşəm.

Qızlar Gülşada təklif elədilər ki:

– Şəhərin yanında bir sevdagər gəlib düşüb. Yaxşı olardı ki, sən bu sifarişi ona tapşırısan, çünki o hər yeri gəzən adamdı.

Gülşad bir dəstə qızla gəlib sevdagərin karvanından bir az aralı oturdu.

Sevdagər isə buları görüb adam göndərdi ki, baxsın, görsün nə-çidilər. Qasid qayıdıb xəbər apardı ki:

– Sənin özünü qızlar yanına çağırırlar.

Sevdagər Gülşadın yanına gəldikdə Gülşad xəbər aldı ki:

– Baba, adın nədir?

– Xoca Sənan.

– Qələm-kağızın varmı?

– Var.

– Bir-ikicə sözüm var, təvəqqi edirəm onu yazasan.

Xoca Sənan qələm kağız çıxarıb; “buyur, xanım”, – dedi.

Gülşad:

Başına döndüyüm, sevdagər baba,

Muğum şaha de dərdimi-dilimi.

Atamdan, anamdan gəlmişəm pünhan,

O oğlana de dərdimi, dilimi.

Yatmış idim, mənə badə verdilər,
Dərdi mənə çox ziyadə verdilər.
Zülüm əlindən məni yada verdilər,
Muğum şaha de dərdimi, dilimi.

Gülşad deyər, süsən mənim, sönbül mənim, gül mənim,
Bircə deyim bu dərdimi bil, mənim.
Qiyamətdə yaxa sənin, əl mənim,
Muğum şaha de dərdimi, dilimi.

Sevdagər qızın kağızını alıb geri qayıtdı və yoldaşlarına:

– Qafiləni yükləyin, düşək yola, – dedi.

Sevdagər bir gədər yol gedib bir balaca çayın kənarına düşdülər.

Muğum şahla Məhəmməd gelib çayın yaxınlığında iki yolun başlanğıcına çatdılar. Bilmirdilər hansı yol ilə getsinlər. Axırda Məhəmmədin təklifi ilə sevdagərə məsləhət etməli oldular.

Salam verib sevdagərin yanına gəldilər. Sevdagər bunlardan xəbər aldı ki:

– Balalar hara gedirsiniz?

– Baba kandan gəlib Məkana gedirik.

– Deyəsən, oğullarım, siz dərd əhlinə oxşayırsız.

Muğum şah sazi alıb başladı:

Xocalar xocası, xocalar xası,
Xoca, yol Xan balıqə gedirmi?
Silinsin konlunun, qalması pası,
Xoca, bu yol Xan balıqə gedirmi?

Xoca:

Xoca baban alsın sənin qadanı,
Oğul, bu yol Xan balığının yoludur.
Bircə danış, mən eşidim sədanı,
Oğul, bu yol Xan balığının yoludur.

Xoca Gülşadı yadına salıb ağladı və o saat başa düşdü ki, bu uşaqlardan biri Gülşadın sevgilisi olacaqdır və başladı gülməyə.

Muğum şah:

Xoca, nə ağlayıb, nə gülürsən?
Yaylıq alıb göz yaşını silirsən.
Xoca, yük bağlayıb hardan gəlirsən? –
Xoca, bu yol Xan balığa gedirmi?

Xoca:

Oğul gah ağlayıb, gah da gülürəm,
Yaylıq alıb göz yaşımı silirəm.
Yük bağlayıb Xan balıqdan gəlirəm,
Oğul, bu yol Xan balığının yoludur.

Muğum şah:

Mən Muğumam, çıxdım külli varımdan,
Namısımdan, qəyrətimdən, arımdan.
Bir xəbər ver mənə Gülşad xanımdan –
Xoca, bu yol Xan balığa gedirmi?

Xoca:

Xoca Sənan babam ixtiyar deyin,
Payız olar bağçalarımız bar deyin.

Gülşad xanım qan ağlayıb yar deyin –
Oğul, bu yol Xan balığın yoludur.

Xoca Muğum şahı tanıyıb Gülşad xanım verən kağızı və üzüyü ona verdi. Muğum şah və Məhəmməd şad olub sevdagər göstərən yolla getməyə başladılar. Yolda gedərkən Muğum şah bu baya-tını oxudu:

Yox aşıqam, künc, haray,
Elə yerişin dinc, haray.
Bir yaxşı həmdəm yar gözən,
Elə gözər künc, haray!

Həmin yolda bir qarıya rast gəldilər. Gördülər ki, qarı qara ti-kandan böyük bir şələ vurub, ancaq arxasına qaldıra bilmir. Mə-həmməd şələni köməkləşib, qarının dalına qalxızdı və bərabər söhbət edə-edə yol aldılar. Gedib qarının evinə çatanda Muğum şahla Məhəmməd qarıya bir gecəlik qonaq olmaq istədiklərini bil-dirdikdə, qarı cavab verdi:

– Balam, siz aşiq adamsız, mənim komam sizə yaraşmaz. Bu-dur Gülşad xanımın toyudur, ora getsəniz sizə yaxşı hürmət edər-lər.

Muğum şah:

– Nənə, o qızı kimə veriblər?

Qarı:

– Cadu şəhərindəki Mahmud xana veriblər, ancaq qız özü get-məyib. Gecə-gündüz “Muğum, Muğum” deyir. Havalı kimi olub. Atası deyir ki: – Hər kəs mənim qızımın başını bağlayıb bəzən-dirsə, ona özü ağırlığında pul verərəm. Əmma qız heç kimi ya-xına qoymur.

Muğum şah dedi:

– Nənə, gəlsənə sənə bir əməl örgədim, qızın başını bağlaya-san, vara gedə.

Qarı:

– Onda sənə qurban olmarammı?

Muğum şah:

– Bax, apar bu üzüyü ona göstər. Qız o saat bihuş olar, o vaxt başını bağlarsan.

Qarı üzüyü alıb qızın yanına getdi və üzüyü ona göstərdi. Gülşad öz üzüyün tanıyıb özündən gedən kimi qarı əlüstü onun gəlinlik başlığını bağladı və bəzədi.

Gülşad xanım özünə gəlib dedi:

Başına döndüyüm gözəl qarı,
Yarımdan bir xəbər mənə.
Malımı, mülkümü bölləm yarı,
Yarımdan bir xəbər mənə.

Dərin-dərin dəryalara dalıb,
Şirin canını oda salıb.
Bəyəm yarım sizə mehman gəlib? –
Yarımdan bir xəbər mənə.

Dağ başını alıb duman,
Örəyimə salıb güman.
Gülşad xanım sənə qurban,
Nənə, yarımdan bir xəbər mənə!

Qarı isə onlarda heç kim olmamadığını dedi. Bu xəbər padşaha çatan kimi padşah qarıya mükafat verib yola saldı.

Qarı evə qayıtdıqda Muğum şah və Məhəmmədə xeyir-dua edərək:

– Komam sizə qurbandır nə qədər istəsəz qala bilərsiz, – dedi.

Muğum şah yenə də qarıya təklif elədi ki, özünü qızın yanına bir əməllə aparsın. Qarı bir dəst qız paltarını bulara aldirtıb, Muğum şahın bığ yeri tərlediyi üçün, Məhəmmədə geydirdi. Məhəmmədi qız paltarında heç qızdan ayırmaq olmadı. Qarı Məhəmmədi qızın məclisinə aparanda Gülşad dedi:

– Qarı nənə, bu nə gözəl qızıdır, gəlsənə onu mənə verəsən, özümlə aparım.

Qarı razı olub Məhəmmədi Gülşada verib qayıtdı. Məhəmməd qızların məclisində heç danışmırdı. Gülşad buna heyfşilənib, öz-özünə dedi ki:

– Yəğün qız lal, kardır.

Qarını çağırtdırıb xəbər aldı ki:

– Neyə bu qız danışmır?

Qarı cavab verdi ki:

– Əlbət nalayiq danışırırsız, onunçün qızım utanır, danışmır.

Qarı Məhəmmədi Gülşadın yanında danışdırdı və o günü özü də Gülşadgildə qalmalı oldu.

Gecə Gülşad qarının yerini otağın bir tərəfində salıb, qızın yerini isə özünün yanında salmışdı. Yatan vaxt Məhəmməd Gülşadla özünün arasına bıçaq sancmışdı ki, qardaşına xainlik olmasın. Gecənin bir vaxtında Gülşad istədi ki, qızın üstünü örtün əlinə bıçaq batdı. Bıçaqı alıb o tərəf-bu tərəfinə diqqətlə baxanda gördükü üstündə Muğum şah yazılıb. O saat dik atıldı. Və qarıya bu sözləri dedi:

Gecənin yarısında, şirin yuxuda,
Bu nə idi, gəldi araya bıçaqlar.
Öz vətənimdə, öz mənzilimdə,
Qara bağrımı dəldi bıçaqlar.

Qarı nənə, bu sizdə nə ədətdi,
Evdəki qonağa hörmət, izzətdi.

Bu bir əziz quldu, qul Məhəmməddi,
Bunu apar onu gətir, bığaqlar.

Dərin dəryaya dalan kim oldu?
Al üzdən teli alan kim oldu?
Gülşad xanım qəmdən azad olan kim oldu? –
Sən ha dedin Muğum gəlib, bığaqlar.

Gülşad qarıdan xəbər aldı ki:

- Nənə, bu oğlandan evində yenə də varmı?
- Bircəciyi də var, – deyər qarı cavab verdi.
- Onu mənə yetirə bilərsənmi?
- O da mənim gözüm üstə, ancaq səni köçürəndə mən nə desəm ona bax!

Qarı Məhəmmədi qaytarıb getdi və Muğum şaha dedi ki:

- Qardaşın başından keçsin, nişanlığını sənə yetirim.

Məhəmməd razı oldu.

Gəlin köçərkən qarı Muğum şahla Məhəmmədi həmənlə yolda olan qəbirsanlıqda, bir gömbəzlikdə gizlətdi. Və qayıdıb gəlinin yanına gəldi və onunla faytuna minib yengə süfətilə Mahmud xanın şəhərinə doğru yola düşdülər.

Qəbirsanlığa çatanda qarı kəcavəni saxlatdırdı və sarvana dedi ki:

- Gərək gəlin burada nənəsinə həmd surə oxusun, çünki nənəsi öləndə vəsiyyət edib.

Qarı gəlini gömbəzliyə aparıb soyundurdu paltarlarını Məhəmmədə geydirdi Məhəmmədin paltarlarını isə Gülşada geydirib orada Muğum şahın yanında qoydu. Məhəmmədi isə gəlin paltarında gəri qaytardıqda Məhəmməd gedərkən Muğum şaha tapşırırdı ki, evində gözləsin əyər səksən günəcən gəldi, gəlib. Gəlməzsə bilsin ki, sağ deyil. Qarı Məhəmmədi kəcavəyə mindirib yola saldı, özü isə getməyib Muğum şahla Gülşadın yanına qayıtdı.

Muğum şah Gülşadı görüb deyir:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Gülşad, xoş gəldin, xoş gəldin.
Oduna yandığım, giryan olduğum,
Yarım, xoş gəldin, xoş gəldin.

Gülşad:

Qəndəhərdən gələn oğlan,
Mən səni deyə gəlmişəm.
Qara bağrımı dələn oğlan,
Mən səni deyə gəlmişəm.

Muğum şah:

Yemərəm noqulu-qəndi,
Əridi ürəyimin bəndi.
Sən neynədin Məhəmmədi,
Yarım xoş gəldi, xoş gəldin.

Gülşad:

Əşqindən olmuşam dəli,
Dadına yetişsin Əli.
İnşaallah ki o da gəli,
Mən səni sevə gəlmişəm.

Muğum şah:

Dağ başını aldı duman,
Ürəyimə saldın güman.
Muğum şah sənə qurban,
Gülşad, xoş gəldin, xoş gəldin.

Qız:

Gülşadam, dudi dillərə,
Sıqal vermişəm tellərə.
Dur gedək sizin evlərə,
Mən səni deyə gəlmişəm.

Bu söhbətdən sonra qarı bunların hər ikisini öz evinə gətirdi. Məhəmməd gedib Mahmud xanın evinə çatdı. Əmma Mahmud xanı özünə yaxın qoymayıb “qırx gündür yol gəlirəm, incimişəm”, – deyib ondan bir ay dincəlmək üçün möhlət istədi. Mahmud xan Məhəmmədə bir ay icazə verib bacısı Səlmi xanıma tapşırırdı ki, gözü “gəlinin” üstə olsun, onu darıxmağa qoymasın. Özü qırx günün şikarına gedəcəkdir.

Mahmud xan şikara gedəndən sonra Səlmi ilə Məhəmməd bir yurğan döşəkdə yatırdılar. Məhəmməd gəcələri ayılıb Səlmini öpüb, məmələrini əlləyib yenə başını qoyurdu yasdığa. Üç gündən sonra Səlminin anası qızına dedi ki:

– Çağır gəlini də paltar yumalıyıq.

Səlmi nərdivanlardan çıxdıqda anası gördükdü qızının yanaxlarında öpüş yerləri var, dedi:

– Əy məlun, sənin yanağlarından kim öpüb de, yoxsa qardaşın gələndə səni öldürtdürəcəyəm.

Səlmi cavab verdi ki:

– Ana, vallah gəlinimizdən başqa heç kəslə durub oturduğum yoxdur.

Sonra öz-özünə fikirləşib dedi:

– Bəlkə bu xata mənə gəлиндən toxunubdur.

O gecəsi Səlmi “Gülşad”la nərd taxta oynayıb onu gəcə yarıyadək yordu. Və sonra yuxladılar, ancaq Səlmi oyaq qalıb fikri “Gülşad”ın cinsiyyətini yoxlamaq idi. Gecədən bir vaxt keçəndən sonra əlini əvvəl gəlinin döşlərinə tərəf sürtdü. Gördükdü quru taxta kibi taqıllayır. Aşağa məhəlləyə yolu düşdükdə isə baxıb gör-

dükü qardaşı arvadı üç qılçadır.

Səlminin o saat əşqi qıçqırır dedi:

Xan balıqdan gələn çapar,
Dur, yatmağın çağı deyil.
Dur sən də məni apar,
Dur, yatmağın çağı deyil.

Uca-uca dağların qarı,
Ərisin çaylara sarı.
Qardaşımın ərəkək yarı,
Dur, yatmağın çağı deyil.

Dalınca gələr fərman,
Mən oldum dərdinə dərman.
Səlmi xanım sənə qurban,
Dur yatmağın çağı deyil.

Məhəmməd səs-köyə ayıldı, “bu nə sədir” – deyə soruşdu.

– Sənin adın nədir?

– Bəs bilmirsən ki, Gülşadam.

– O biri adın?

– Bir adamın iki adı olarmı?

– Sən mənə kələk qurma. Məsələni başa düşmüşəm.

Məhəmməd:

Başına döndüyüm çığalı sona,
Sonanın məskəni göldə olmazmı?
Mən qanıram ürəyindən keçən mətləbi,
Ürəkdən keçən dildə olmazmı?

Dərin dəryalara dalıbsan,
Şirin canımı əşq oduna salıbsan.
Mən yuxuda ixtiyarımı alıbsan,
Əhvalatı qanan halda olmazmı?

Oyadıb Məhəmmədi bu qəflətdən nə sövlərsən,
Xançal ilə qara bağrımı teylərsən.
Qalx ayağa görüm nə fikir eylərsən? –
Yolçu yola çıxan yolda olmazmı?

Məhəmməd və Səlmə tevlədən adama bir at alıb yola düşdülər.
Bir qədər gedəndən sonra qız tutduğu işdən peşiman olub ağladı.
Məhəmməd qızı ağlayan görüb dedi:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Ala gözlü Səlmə xanım, ağlama.
Oduna yandığım, giryan olduğum,
A bimirüvvət, çıxdı canım, ağlama.

Başına döndüyüm, maral baxışdı,
Əli əlvən dizi kəryə naxışdı.
Uca boylu, xuraman saçdı,
Ala gözlü Səlmə xanım, ağlama.

Atadan-anadan bircə məbuyam,
Dəryaya qarışan bulanlıq suyam.
Məhəmmədəm, Əhməd vəzir oğluyam,
Ala gözlü Səlmə xanım, ağlama.

Səlmi xanım vəzir oğlunun bu sözünü eşidib ağlamadı. Bunlar yol getməkdə olsun, sizə xəbər verim qarının evindən. Qarının bir çoban oğlu var idi. Onun adı Alı idi. Məhəmmədlə Səlmi gələndə Alı bunları gördü. Alı qoyunları yoldaşına tapşırıb dedi:

– Sən qoyunlara bax, mən gedib o qırmızı paltarlını bura gətirəcəyəm, bizə lazım olar.

Alı gəlib Məhəmmədlə qızın qabağını kəsdi və Məhəmməddən soruşdu ki:

– Haradan gəlirsən? Bu qızı haradan gətirirsən? Öyər yerini bilirsənsə, get birini də mənə gətir. Əvəzinə bir çəpiş keçi verrəm.

Məhəmməd çobana nə qədər dil tökdüsə, əlindən qutara bilmədi və dedi:

Başına döndüyüm çoban çobanı,
Çoban, incitmə məni, mən gedim.
Gəzdim, gəşt elədim çöl biyabanı,
Çoban, incitmə məni, mən gedim.

Çoban qəzəblənib dedi:

– Səni incidən kimdi? Sənə deyirəm yerini bilirsənsə beləsi şey mənə tap, əvəzində çəpiş verim, bu yamanlıxdır?

Başladı Səlminin saçlarını sığallamağa.

Məhəmməd:

Hardan çıxdıq Xan balıqın elinə?
Çoban, əl vurma Səlmim telinə.
Bir mevlam əşqinə, Allah yoluna,
Çoban, incitmə məni, mən gedim.

O dağlar Məhəmmədə daldadı,
Səyraqıflar sağı-soldadı.

Mən gedirəm, Muğum şahın gözü yoldadı,
Çoban, incitmə məni, mən gedim.

Çoban:

– Ədə, bizdə olan Muğum şahın qardaşı dişi əvəzinə gedən ərkəksənmi?

– Hə, canın üçün.

– De, tez ol, özünü qardaşına çatdır. Ağlamağdan gözləri kor olub.

Alı çoban bunları qoyunlarının yanına aparıb bir quzu kəsdirib yedirdi və sonra evlərinə tərəf yola saldı. Məhəmmədlə Səlmə gəcə yarıda gəlib qarının evinə çatdılar. Məhəmməd qapını nə qədər döydüsə, qapını açan olmadı.

Məhəmməd başladı:

Bəni adəmin etibarını görmədim,
Yar ucundan atılmışam hara mən?
Deyirsiniz dərdə çara bulunmaz,
Eyləmişəm bu dərdimə çara mən.

Yüklənib qəflə qatır, ulaqlar,
Yaxşımı olur suyu göhər daşı mərcan bulaqlar.
Ha çağırırsa heç eşitmir qulaxlar,
Rücah oldum son çağında kara mən.

Bayqu kimi mənim meylim yaradı,
Bu çörük tale məndə nə sitaradı?
Siz ha deyən Məhəmmədin baxtı qaradı,
Gətirmişəm xan Səlməyi bura mən.

Qarı bu sözləri eşitcək Muğum şahı durquzdi. Muğum şah oyanıb dedi:

– Nənə, neyə mənə oyatdın? Yuxumda yenicə Məhəmmədi gələn görmüşəm.

Qarı dedi:

– Bir bax gör, qapıdan canavar miriltısı gəlir.

Muğum şah qapını açanda gördüki Məhəmməd gəlib özü ilə bir gözəl qız da gətirib. O saat iki qardaş öpüşüb qol-boyun oldular. Qarı da öpməyə yer tapmayıb Məhəmmədin topuğundan əyilib öpürdü.

İki qardaş belə qərarə gəldilər ki, elə o gecəsi qayıtsınlar vətənlərinə. Bunlar getməkdə olsun. Sizə xəbər verim Mahmud xandan. Mahmud xan səfərdən qayıtdıqda gördü ki, gəlini bacısın da alıb qaçıb. O saatda qoşun çəkib gəldi qarının qapısına. Qarı isə qapını çəkib daldan qıfıladı. Nə qədər qarını çağırıdılarsa, qarı bayıra çıxmayıb qarının arasından böylə dedi:

– A balam, mən sənə dişisin vermişdim, ərkək çıxmağına mən təqsirkar deyiləmki! Bax gəlin də, bacın da, bu yolla getdilər.

Mahnud xan qoşununu çəkib Muğum şahın dalına düşdü.

Muğum şahın anası yuxusunda gördü ki, oğlu dəryaya düşüb axır. Yuxudan qalxıb ərinə böylə dedi:

Bimürüvvət olubsan, ədalət şahım,
Söylə görüm, növcəvanın necə oldu?
Gecə-gündüz mən çekdiyim fikirdi,
Söylə görüm, növcəvanın necə oldu?

Gün də yatır o dağların dalında,
Neçə cəvan gəzir sənə qulluğunda.
Gecə-gündüz gözüm qalib yolunda,
Muğum kimi növcəvanın necə oldu?

Mən Sənəmin bağı daşdı,
Gözümdən axan qanlı yaşdı.
Həm oğul, həm qardaşdı,
Söylə görüm, Muğum kimi növcəvanın necə oldu?

Aslan şah arvadının bu sözü ilə qoşun çəkib oğlunun dalınca getməkdə olsun. Mahmud xan isə qoşunu ilə gəlib Muğum şah və Məhəmmədi aylandırırmışdı. Bu vaxtda Aslan şah da gəlib bunların üstə çıxdı. Gördü ki, iki adamla bir sürü qoşun dava eləyir. Aslan şah vəzirinə dedi:

– Vəzir, biz bunların hansılarından çıxacaq?

Vəzir dedi:

– Əlbət ki, iki nəfərdən.

Aslan şah iki nəfərdən çıxıb Mahmud xanın qoşununu sındırdılar. Mahmud xanın sağ qalan döyüşçüləri geri çəkilib bir çayın ətrafında toplandılar.

Aslan şah adam göndərdi ki, o iki nəfəri çağırınsınlar, görsün dava nə üstədür. Xəbərə gedən Muğum şahı təkəbbürliliklə çağırdığı üçün Muğum şah onun burnunu, qulağını sıyrıb yola saldı. Aslan şah bundan qəzəblənib qoşunu ilə onları aylandırıb tutdurdu və cəllad çağırub Muğum şahı öldürməyə əmr verdi.

Muğum şah:

Başına döndüyüm, ay ədalət şahım,
Şahım nə qəzəbkün olubsan?!
Bağladırısan qollarım mənim,
Bir vədədə bülbul təki oxurdum,
İndi necə lal olub dillərim mənim?

Şah əmr verdi ki, gərək boynu vurulsun.
Məhəmməd irəli durub dedi:
– Padşah sağ olsun, mənim də sözüm var.

Məhəmməd:

Dağ başını alıb kirbə ilə qar,
Hər iyitdə olmaz namus, qiyrət, ar.
Oxunmamış qulluğuna bir ərzəm var,
Oxusan qanarsan hallarım mənim.

Muğum şah:

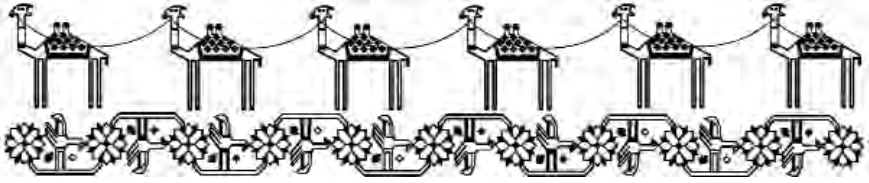
Dərd ucundan düyünlüyəm, dağlıyam,
Al geyinib qaralara bağlıyam.
Muğum şaham, Aslan şahın oğluyam,
Qəndəhər şəhridi ellərim mənim.

Padşah özündən getdi və ayılıb gördükdü biri öz oğlu və o birisi də vəzirin oğludur. Aslan şah Mahmud xanı da çağırıb soruşdu ki:

– Neyə bunları tutmaq, öldürmək istəyirdin?

Mahmud xan əhvalatın hamısını Aslan şahə nəql etdi. Şah vəzirin qızını da Mahmud xana verib onu oğlu və Məhəmmədlə barışdırdı və üçünün də toylarını özü elədi.

Bitdi.

Ərtoğrol Cavid

“QUL YUSUF VƏ MƏHƏMMƏD” NAĞILI HAQDA

UL Yusuf və Məhəmməd nağılı öz teması ilə iki xətdə inkişaf edir:

1. Qul Yusufun qaçaxbaşı Dəli İsmayıl tərəfindən zorla dəstəyə qoşulması, öz ailəsindən, sevgilisindən ayrılması.

2. Məhəmmədlə Pəri xanımın macəralı sevgisi.

Qul Yusuf zorla qaçax edilmişdi (yol kəsən). Məhəmmədlə Pəri xanımın macəra səbəbi çox maraqlıdır.

Məhəmməd öz sevgilisini görmək üçün, kecavənin pərdəsini açarkən Pəri xanımın çirkin qulluxçusu iləri gəlir və Məhəmməd onu öz qadını zənn edib nifrətlənir.

Bu incə bir yanlışlıq metodudur. Bu metodun əsası təsadüfi yanlışlıqdır. Nağılın sonuna doğru aşix zorla yurdundan ayrılmış Qul Yusufu qaçaxlardan xilas etməyə və Məhəmmədlə Pəri xanımı bir-birinə qovuşdurmağa çalışır.

Aşix nağılı optimistik konsovka ilə bitirməyə çalışır. Optimizm xalq yaradıcılığının ən əsas cizgisidir.

İki qardaşın ayrı düşməsi bir çox nağıllarda vardır. Onların bir çoxunda bir qardaş o birisinə nifrət edərək, məhvə çalışır. Buradakı qardaşlar səmimidirlər.

Məhəmmədlə Pəri xanımın sevgisinə gəlincə, bunun daha gözəl nümunəsini Molla Cumanın “Cəlali Məhəmməd və Tavat xanım” nağılında görmək olar. Bunlar müxtəlif variantlardır, eyni zamanda oxşardırlar. Oxşayış daha çoxdur. Həm “Qul Yusuf və Məhəmməd”də, həm də Molla Cumanın “Cəlali Məhəmməd və Tavat xanım”ında oğlanla qızın ataları dostluğu möhkəmlətmək üçün qohum olmaq istəyirlər. Bu qohumluqda ticarət intereslərinin də rola malik olmasını unutmamalı, onlar tacirdirlər.

Hər iki nağılda oğlan bir neçə vaxt qadınını görmək belə istəmir. Molla Cumanın əsərində qarı söylüyür ki, qadının çirkindir, burada oğlan qulluxçunu kecvədə görüb qadını sayır, nifrət edir.

Bu ağır vəziyyətli qızlar (hər iki nağılda) qaçan ərlərini toyda məftun edirlər. Cəlali Məhəmməd də, Məhəmməd də neçə vaxt görmədiyi qadınını başqa bir toyda sevir.

Həm Tavat xanım, həm də Pəri xanım ərlərini otağa buraxmırlar. Onlar nifrət edib ata yurduna gəlirkən sevgili ərləri izliyin, gənc qadınlar o dərəcə qəzəblənir ki, öz sevgilisini yaralayır. Düşüb yarasını sarıyır, yenə yola davam edir. Bu hadisələr hər iki nağılda eynidir.

Hər iki qızın atası qızlarına haq verir ki, onlar səni qəbul etmiyiblərsə yaxşı edib gəlmişən.

Sonra qızları əvvəlki elçilərdən birinə verirlər. Qız yenə nara-zıdır. Oğlan nə oldu? Yenə hər iki nağılda, oğlan yeddi oğullu bir qarıya qonax olur, məsələni söylüyür. Qarı isə qaçmağından peşiman olan qızı, sevgilisinin gəlmə xəbəri ilə sevindirib onların qovuşmasına yardıma çalışır. Qızla oğlan qaçır. Qızın atası izləmək istərkən, qarının yeddi oğlu mane olur.

Aydınca görüldü ki, “Qul Yusuf və Məhəmməd” nağılının sevgi xətti tamamilə Molla Cumanın “Cəlali Məhəmməd və Tavat xanım”ına oxşayır.

Hadisələrin oxşarlığı məsələsindən başqa, bəzən ən kiçik detallar da oxşayır. Hər ikisində qız Gürcüstandan gətirilir, hər iki nağılda oğlanın adı eynidir. (Cəlali Məhəmməd və Məhəmməd)

və i.a... Nağıldakı mənzum parçalarda həmişə sezilən zəiflik, yanlışlıq vardır. Xalq dili xüsusiyyətləri çox azdır. Məs: nağılda “...aşix dili zirink olu, at ayağı külünk olu...” “zirənk” sözü dəyişib “zirink” formasında ifadə olunmuş (cəld, tez); “olu” kəlmələri isə müzare funksiyası daşıyır (olar).

Qrammatik səhv də var. Saylardan sonra isim cəm kəmiyyətinə olmaz, amma:

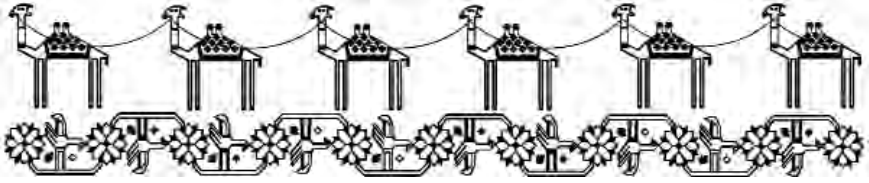
“Bican sövdagərin iki oğlanları var idi”.

Nağılın ümumi qiyməti:

İki xətt üzrə inkişaf edən bu nağılın (qardaş ayrılığı və sevgi) əsas teması sevgidir. Yuxarıda göstərilənlərdən aydın oldu ki, bu nağıl tamamilə Molla Cumanın “Cəlali Məhəmməd və Tavat xanım”ına oxşuyur. Molla Cumanın nağılı da səmimi, daha qüvvətli dir.

“Qul Yusuf və Məhəmməd” nağılını tək çapa, tərcüməyə lüzum yoxdur. Folklorda bu temanın müxtəlif variantları olması haqda danışılırkən, bu nağıl Molla Cumanın “Cəlali Məhəmməd və Tavat xanım”ı ilə yanaşı verilsə oxuculara aydın təsəvvür verir. Bu kibi variantlı nağılların həmişə ən yaxşı variantı çap olar, başqaları tənqidi əsər (folklor haqda) materialı olur.

20.11.1939

QUL YUSUF VƏ MƏHƏMMƏD

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

ƏBƏRİ verək qədimi aynan-ilnən, müxtəsər aşix dilinən, aşix dili zirnik olu, at ayağı kölünk olu, tez mətləbə yetiri, haq sizi mətləbə yetirsin. Ərz olsun İsfahandakı Bican sövdəgərdən. Bican sövdəgərin iki oğlanları var idi. Qul Yusuf – iyirmi üç, Məhəmməd iyirmi yaşında idi. Bu

uşaxlar kiçik vaxtdan at oynatmaq və dava məşqi ilə məşğul idilər. Ara-sıra saz çalmağı da öyrənirdilər. Bican sövdəgər bir dəfə sövdəyə çıxaraq Gürcüstanın Varziya şəhərinə getmişdi. Varziya şəhərində Bican sövdəgər hər dəfə də Zəki Vəli adlı bir şəxsə qonaq olurmuş. Zəki Vəli Bicanla qohum olmaq təmənnasında olub təklif etdi ki, Bicanın oğlanları onun qızlarına evlənsinlər ki, ta həmişəlik olaraq dostluqları sabit qalsın. Bican sövdəgər təklifə razı olub və öz tərəfindən qızın barmağına bir üzük taxaraq Pəri xanımı böyük oğluna almağa söz verdi.

Bican qayıdarkən Pəri xanımın şəklini də özü ilə götürüb apardı ki, oğluna göstərsin.

Bican sövdəgər İsfahana çatıb qızın əksini oğluna göstərib dedi:

– Oğul, bu dəfə sənin üçün töhfə bir qız gətirmişəm, necədir bəyənirsənmi, gedək.

Qul Yusuf qızın gözəlliyinə valeh olub bayıldı. Bu əhvalatdan

iki ay keçmişdi, amma Bican sövdəgər hələ qızı gətirməmişdi, çünki Zəki Vəliyə söz vermişdi ki, üç aydan sonra oğlunun toyunu edəcəkdir. Lakin Qul Yusuf isə o vaxtdan qızın görüşünə can ataraq xiffət edirdi. Atası oğlunun qəmginliyini görüb:

– Oğlum, nəyin fikrini edirsən, nə var Allaha şükür?

– Axı, ölüm-itim dünyasıdır, biz bu yaşa dolmuşuq ancaq at oynatmaqdan başqa ayrı sənət kəsb etməmişik. Sizdən sonra sövdəgərliyə gedirik, çünki tacirlikdən də başımız çıxmır.

Bican sövdəgər əlbəəl başa düşdü ki, oğlu Pəri xanımın visalınə əmraqdır. Ona görə cavab verdi ki:

– Oğlum bu dəfə sövdəyə gedəndə səni də aparacam. Alver qaydasına bələd olasan.

Bir o qədər keçmədi ki, Bican səfərə çıxmalı oldu. Qul Yusuf müsəlləh olub atına mindi ki, atası ilə getsin. Anası tək asqırıb dedi:

– Gözümün nuru, gəl sən bu səfərdən çəkil, mənə tək səbir düşmür.

Qul Yusuf isə qulax asmayıb yola düşdü. İki gün keçib üçüncü gündə bunlar duman-çıskinə düşüb yol azaraq Səbrəvari çəməninə gəlirlər. Bura qırx nəfər qaçağın məskəni imiş. Bican bir ah çəkib dedi:

– Oğul, mən belə bilsəydim, səni heç gətirməzdim, indi biz buradan bəcəhət salamət qurtaraq. Burada minbaşı Dəli İsmail qırx qaçaq başında yol kəsməklə məşğuldur. Daha iş-işdən keçib, qəflə-qatırı düşürün, burada gecəni keçirək. Əyər basqın olmasa canımız və malımız qazanacdandır.

Karvan əhli düşərgah edib o gecə həmin yerdə yatdılar. Amma Qul Yusuf isə qaravulluğu boynuna çəkib yükləri nəzərdən qoymurdu.

Qaçaqqlar isə ovu görmüşdülər. O idi ki, gecəliyə salıb dəli İsmayılın buyruğu ilə özlərini alıcı quş kimi karvana vurdular. Amma qul Yusuf isə onları irəli buraxmayıb ikisini yaraladı. Qaçaqqlar geri dönüb dəli İsmayla şikayət elədilər ki, yolda bir nəfər peyda olub, qılınc davasında heç bərabəri yoxdur. Əyər o aradan çıx-

mazsa karvandan bir çöpü də gətirmək olmayacaq. Minbaşı dəli İsmayıl Seyid paltarı geyib özü ilə bir ovuc bihuşdarı götürüb düşdü qaçaqların qabağına və tapşırı ki:

– Nə vaxt oğlanı bihuş etsəm siz karvanı çalarsız.

Bu hiyləgər, bir yabıya minib Qul Yusufun qarşısına getdi. Qul Yusuf dedi:

– A kişi, kimsən irəli gəlmə.

– Ay oğlan, bir qərib seydəm, yolum azıb bu xarabaya çıxmışam. Bura qorxuludur. Dal tərəfdə qaçaqlar vardır. Onların əlindən sənə aman gətirmişəm.

Qul Yusuf Dəli İsmayılı öz yüklərinin üstə aparıb oturtdu. Dəli İsmayıl yüklərin üstə yan üstə yatıb noxud yeməyə başladı və bir ovuc bihuşdarı qatılmış noxuddan Qul Yusufa verdi. Qul Yusuf noxudları yeyən kimi bayılıb yığıldı. Qaçaqlar isə yüklərə darışıb qarət etdilər.

Karvan əhlinin haray-hurayını eşidib Qul Yusuf özünə gəlir və arada qalxıb işi uduzduğun və filin seyid kişidən keçdiyini anlayır. Bunu ayılan görcək Dəli İsmayıl əmr edir ki, onu öldürsünlər. Qul Yusuf hər tərəfdən əhatə olunmuş bir halda deyir:

“Şikəstə” havasında

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Amandır, Seyid əmi, öldürmə məni.
Vətəndən cida büryan olduğum,
Zülümdü, Seyid əmi, öldürmə məni.

İndiki bələd oldum işinə,
Qurban olum qələminə, qaşına,
Düşdüm ayağına, dönüm başına,
Zülümdü, Seyid əmi, öldürmə məni.

Qul Yusufam, vəsfi halım bilirəm,
Ağlayıban göz yaşımı silirəm.

Mən cahılam, qız almaya gedirəm
Zülümdü, Seyid əmi, öldürmə məni.

Dəli İsmayılın oğlana rəhmi gəlib deyir:

– Əyər sən bizimlə əlbir olub qaçaqlıq etməyə razılıq versən
mən sənın qanından keçərəm.

– Razıyam.

– Elə isə duz-çörəyə and iç.

– Duz-çörəyə and olsun.

Qul Yusufu Dəli İsmayıl cəlladbaşı təyin etdi və özləri ilə bərabər apardı.

Bican sövdəgər taleyindən küsüb belə deyir:

“Duraxanı” havasında

Xarab olsun Səbzəbarın çəməni,
Duman çiskin bizi etdi sərgərdan.
İsfahan uzaqdır, əlimiz çatmır,
Bir xəbər edin Quba ilə Dərbəndə.

Qılmadım namazın, qaldı duası,
Yovruma yovrandı çuqul həyasız.
İtirdim balamı, qaldım yuvasız,
Yalanım çıxdı qohum-qardaş o yandan.

Bican sövdəgər çox gəzibdi cahanı,
Pozuldu nevrəqı, getdi dövranı.
Haqq tala kəsin haramilər nişanı,
İki yerdə məni qoydu şərməndə.

Bicanın əli hər yerdən üzülmüş qayıdıb İsfahana gedir. Qohum-qardaş macəradan hali olub ağlaşmaya başlayırlar. Bu qəziyədən bir il keçmişdi. Bican fikir elədi ki, Zəki Vəlinin xicalətindən çıxmaq olmayacaq. Heç olmasa qızı kiçik oğlu Səlvinaza gətirsin.

Arvadı da bu məsləhəti gördü.

Bican sövdəgər yenidən qatır dəvələri yüklədirib Varziya şəhərinə getdi.

Bican bu səfər sağ və salamət Gürcüstana çatıb. Varziya şəhərində Zəki Vəligilə düşdükdə başına gələn əhvalatı Zəki Vəliyə söyləyib ondan üzr istəyir və olmasın bu olsun mətləbini ona qandırır.

Zəki Vəli cavab verir ki:

– Kişi tüpürdüyn yalamaz. Demişəm, demişəm qız sahibi sən-sən, istəyirsən lap nökrinə apar. Əgər mənim sənə qız vermək fikrim olmasaydı, odur Zülfüqar oğlu Qələmdar adlı bir bəy var, on yol qıza elçi göndərib, amma mən razı olmamışam ki, bir-birimizi görəndə xicalət çəkək.

Bican sövdəgər “sağ ol”, “var ol” deyərək Pəri xanımı böyük cəlal ilə götürüb kəcavə ilə İsfahana aparır. Gəlinin yengəsi isə bir qara çirkin qız idi. Bican sövdəgər gəlini aparıb İsfahana çatdırdıqda oğlu Məhəmməd qarşıya çıxıb “dədə, mənə nə gətirmisən?” – deyə soruşdu. Atası isə “oğlum, sənə gətirdiyim bax o kəcavənin içindədir”, – dedi. Məhəmməd kəcavənin örtüyünü qaldırıb içəri baxmaq istədikdə Qara yengə də irəli yeriyib “nəyə baxırsan, köpək oğlu” – deyib pərdəni örtüdü.

Məhəmməd iki əlli başını döyüb:

– Vay atam gətirən gəlin bu imiş, – deyib baş götürüb xalası evinə getdi.

Ata-anası nə qədər adam göndərib çağırırdıdılarsa da Məhəmməd qayıtmadı. Nihayət, Məhəmmədin üstünə minnətçi sifətilə bir həkim göndərdilər. Həkim gedib dedi:

– Səfeh olma, adam baxtına şıllaq atmaz. Sən gördüyün, gəlinin qaravaşdır.

Məhəmməd bu sözləri dinləyib götürüb görək nə deyir:

“Misiri” havasında

Əl çək təbib, əl çək dərddli sinəmdən,
Sən mənim dərdimə çarə olmazsan.
Sən necə təbibsən, yoxdur əlacım,
Yaram içərdəndir sarıya bilməzsən.

Yıxılsın fələgin tacı ilə təxti,
Oxudu sinəmə, hicranım artdı.
Mənə vermişdin iqrarı əhdi,
Nə üçün iqrarında dura bilməzsən?

Məhəmmədəm, sirlərimi gizlərim,
Kitaba yazılmış namə sözlərim.
Nə durmusan, ağlayasan gözlərim,
Tanıyır üzünü görə bilməzsən.

Təbib Bican sövdəgərə xəbər apardı ki:

– Oğlundan əl çək, o daha gələsi olmadı.

On gün sonra Bican sövdəgərin qonşusu İsmayıl xan oğluna toy edib Bican sövdəgəri ailəliklə dəvət etmişdi. Amma Pəri xanım toya getməyib, “mənim qapımı bu vaxta kimi heç kəs açıb halımı xəbər almamışdır, mən kimi tanıyıram ki, onunla toya gedim” – deyərək toya getməkdən imtina etdi. Bir az sonra isə Məhəmmədin anası çox üz basdığı üçün Pəri xanımın əlacı kəsilib toya gedir. Toyda qız-gəlin məclisində Pəri xanımı oynatmağa dəvət edirlər, amma Pəri xanım isə oynamaq bilməyirəm deyərək oynamaqdan boyun qaçırır. Məclis əhli: “heç elə şey ola bilməz, Gür-cüstandan olasan oynamaq bilməyəsən. Bu harda görülən işdi” – deyə üz basırlar. Pəri xanım gəlin-qızları sakit edib deyir:

– Siz məndən əl çəkin, mən sizi oxumaqla razı salaram.

Məclisdəki cavanlar səs verir ki, bu daha yaxşı olar.

Alır Pəri xanım görək nə deyir:

“Dubeyt” havasında

Yurdumdan pişməkan oldum,
Düşdüm bu diyarə mən də.
Ya ölərəm mən bu dərddən,
Ya elərəm çarə mən də.

Oğlan məclisindən Məhəmməd ayağa durub deyir:
– Həzərat o oxuyan zənən səsi kimdir?
– Kül olsun başına o ki, sənin gəlinin Pəri xanımdır.
Məhəmməd cavab verdi ki:
– Təxəllüsün demiyincə mən sizin sözünüzdə inanmaram.
Alır qız dal bəndini:

Gürcüstanın növbeçəsiyəm,
Xanımların incəsiyəm.
Qızılgülün qönçəsiyəm,
Bənd olmuşam xara mən də.

Havada dövr edər laçın,
Mən necə burda gül açım.
Baş götürüm hara qaçım?
Qaçım bir diyarə mən də.

Pəri diyər, sayım çoxdur.
Haqq yanında payım yoxdur.
Gözəllikdə tayım yoxdur,
Oldum bəxti qara mən də.

Məhəmməd burda yaxın etdi ki, doğrudan da oxuyan öz nişanlısıdır. O saat anasına xəbərçi göndərdi ki, Pəri xanımı evə aparsın, mən də gəlirəm. Bu xəbərdən Məhəmmədin anası sevinib Pəri xanımı işdən halı etdi. Pəri xanım cavab verdi ki:

– Ana, toy məclisindən yarımçıq qayıtmaq həm Məhəmməd üçün, həm mənim üçün ayıb sayılar. Yaxşı olardı ki, toydan sonra görüşək.

Elə də oldu. Toydan fərqli olandan sonra Pəri xanım öz otağına getdi. Məhəmməd də onun otağına girib ərk təmənnası etmək istədikdə Pəri xanım onu yaxın buraxmayıb deyir:

– Oğlan səbr elə, sabah ikimiz də Cirit meydanına gedib at oynadaq, bir az könlüm açılsın, ondan sonra mən sənə, sən də mənimki.

Sabahı durub Pəri xanım oğlan paltarında at minib, at oynada oynada Cirit meydanında Məhəmmədin qabağına gəlir və deyir:

– Sən doqquz ay məni eşq atəşinə yanar qoydun. Mən də səni cigər dağlı qoyacağam – deyib qaçmaq istərkən, Məhəmməd yalvarır ki:

– Bir üç tanə söz deyəcəyəm, ona qulax as sonra hara istəyirsən get.

Alır Məhəmməd görək nə deyəcək:

“Quba kərəmisi” havasında

Laləzar hüsnündə bənəfşə xallım,
Xalların oxşatdım növbəharə mən.
Kimi qönçə açılmış kimi şəkvidir,
Bülbül tək yetirim güllüzarə mən.

Getmə-getmə gəl qonağım olgilən,
Sındırmısan sınıq könlüm algilən.
Nə taqsırım var gərdənimə salgilən,
Bağla zülfün qoy çəkilmə dara mən.

Məhəmməd deyər, camalın huri-qılmandır,
Nə bayaz gərdəndi, nə təza candır.

Şamamələrin dost bağında pünhandır,
Həsərtiyəm qoy açılsın nara mən.

Söz tamam olan kimi qız atını sürüb qaçmaq istəsə də Məhəmməd onun qabağını kəsib deyir:

“Şikəstə” havasında

“Əlif” qəddi camalın, ay incə belin,
Minadır gərdənin, dinim imanım.
Xicalət çəkir Ay, utanır Günəş,
Görəndə camalın, dinim imanım.

Ağız sədəf, dodaq mərcan, diş inci,
Pərvanətək mən şamına yavıncı.
Arxatın alması kürdaş narıncı,
Bax ver yaxandan dinim imanım.

Sağrı başmaq, məsi geymiş gül ayaq,
Gülabatın naxışlanmış gül ayaq.
Məhəmmədi dindir danışdır gül ayaq,
Qoyma qəmgini də, dinim imanım.

Pəri xanıma bu sözlər də təsir etməyib atını ondan döndərdi, Məhəmməd isə ağlaya-ağlaya geri qayıtdı. Evə gələrkən Məhəmmədin anası da işdən xəbər tutub ağlamağa başladı. Bican sövdəgər bazardan qayıtdıqda bunları ağlamaqda görüb soruşdu ki:

– Niyə ağlayırsız?

Pəri xanımın qaçmaq məsələsini eşitcək dedi:

– Əcəb eyləyib, qaçıb. Məhəmmədin üstə gündə yüz adam göndərurdım, qayıtmırdı, ona o da azdır.

Sonra oğlunun halətinə qəlbi yanıb Boz atını verdi ki, dalınca çapsın, harada olsa ələ keçirəcəkdir. Məhəmməd Boz atı minib qızın dalınca qoşır və bir dağın başında ona çatıb deyir:

“Müxəmməs” havasında

At mindin, cida götürdün,
Gəl getmə sən, aman, gürci,
Nabələdsən yol azarsan,
Dağlar olub duman, gürci.

Aldı qız:

Heç gəzmə sən az dalımca,
Geri qayıt, dəli oğlan.
Başa gəlməz heç öluncə,
Yeri qayıt, dəli oğlan.

Oğlan:

Bədöv minib əsdirirsən,
Qərarımı kəsdirirsən,
Hökmün vardır, basdırırsan,
Halım olur yaman, gürci.

Qız:

Oxu-yayın mənə atan,
Varıb bu mənzilə çatan.
Doqquz ayda ayrı yatan,
Yeri qayıt, dəli oğlan.

Oğlan:

Dəryalarda olur səmək,
Yolunda çəkmişəm əmək.
Məhəmmədə olsun kömək,
Mehtisahibizəman, gürci.

Qız:

Pəri deyər, oynatma daşın,
Sənnən tutaram bərk savaşın.
Misri qılınc doğrar leşin,
Yeri qayıt, dəli oğlan!

Məhəmməd istədi ki, qızı atdan yerə salsın, qız isə işi duyub tez qılıncını siyirib onu çiyindən yaraladı. Məhəmməd yaralandıqda qıza belə deyir:

"Əcəm kərəmisi" havasında

Sənsən bu dağın maralı, sənəm,
Gedər olsan kimsə verməz yan səndən.
Sən sərrafsən, sərrafların başısan,
Ələ gələr inci, mərcan, kan səndən.

Qız:

Haramzada sən də gəlmə dalımca,
Bularam qanıva dinimdən döndün.
Doqquz ay səni görmədim yanımda,
Bularam qanıva dinimdən döndün.

Oğlan:

Qılınc ilə doğrayasan yanıımı,
İtirmərəm nişanıımı, sanımı.
Öldürgilən halal etdim qanıımı,
Qorxma gözəl, əsirgəməm can səndən.

Qız:

Həç bilmirəm mən harada, sən harda,
Sən gəlmədin, şad olum orada.

Misri qılınc leşin qoyar arada,
Bularam qanıva dinimdəm döndün.

Oğlan:

Məhəmməd səni sevib əzəldən,
Əl çəkmənəm sənini kimi gözəldən.
Sən mənim idin başdan, əzələdən,
Sən dönsən də, mən dönmərəm yar səndən.

Qız:

Bu Pərinin ucalardan yendirdin,
Yendiribən hirs meydana mindirdin.
Könül bir şişədir, vurdun sındırdın,
Sən qıbləsən, məni qıbləmdən döndərdin.

Məhəmməd ikinci dəfə istiyir ki, atını onun atına vurub qızı yerə yıxsın qız sərhəsab olub Məhəmmədin başından qılınc ilə yaraladı. Oğlan bihuş olub atından yıxıldı. Pəri xanım necə olsa da yazığı gəlib atından düşüb Məhəmmədin başını öz yaylığı ilə bağlayıb sonra atı ilə evlərinə çapdı.

Evlərində Zəki Vəli xəbər aldı ki:

– Qızım niyə qayıtdın, səni yola aparmadılarmı?

Pəri xanım bütün hali-qəziyərini atasına nəql etdi.

– Əcəb eləmişən – deyib qızını alqışladıqdan sonra Züfəqar oğlu Qələndərə verməli oldu.

Pəri xanımsa Qələndər çirkin olduğundan ona getmək istəməyib etiraz etdisə də atası zor ilə Qələndərin nişanını Pəriyə geydirib onu adaxladı.

Qız gəlməyindən peşman olub qara geymişdi. Qız burada ahufəğanda qalmaqda olsun, sizə xəbər verim Məhəmməddən. Məhəmməd ayılıb gördü ki, başı bağlıdır. O saat başa düşür ki, qız gönlü ondadır. Atını minib Pərinin dalınca qoşur. Az gedir, çox

gedir, günlərin bir günündə Varziyanın yeddi mənzilliyində bir bulaq başında istirahətə oturur. Həmin bulaqda bir qarı suya gəlməkdə olsun, sən demə bu qarı yeddi qaçaq anası imiş ki, dünya onların əlindən zar imiş. Məhəmməd o qarıdan bir gecəlik sığınacaq mənzil istədi. Qarı razı olub onu öz evində qonaq elədi. Həmin gecə qarının oğlanları da evə gəlib analarından oğlanın kim olduğunu soruşdu. Qarı cavab verdi ki:

– Oğlanlarım, Allah qonağıdır, hörmətini gözləyin.

Söhbət əsnasında Məhəmməddən xəbər aldılar ki:

– Oğlan, başına yaranı kim vurmuşdur?

Məhəmməd onlara belə cavab verir:

“Döşəmə” havasında

Başım döndüyüm, ey qarı nənə,

Yar əlindən yaralıyam, yaralı.

Cəhd eylə yetir məni əfzələ,

Yar əlindən yaralıyam, yaralı.

Bimürvətlər heç də səfa sürməsin,

Qara geysin ağ günləri görməsin.

Kafir kimsə bimürvət yar görməsin,

Yar əlindən yaralıyam, yaralı.

Qarı dedi:

– Bala, deyəsən sən də sevda əhlisən. Bircə o çəpərin adın mənə desənə.

Məhəmməd:

Məhəmməd deyər çəkdiyim yarın nazıdı,

Əlimdə çaldığım söhbət sazıdı.

Pəri xanım Zəki Vəli qızıdı,

Onun əlindən yaralıyam yaralı.

Qarı dedi:

– Oğul, bu gecəni səbr et, səhər mən bu işə tədbir tökərəm.

Sabahı günü qarı Məhəmməddən Pəri xanımın yaylığını nişana üçün alıb özünü bir əli imanında, bir əli tumanında yetirir Zəki Vəlinin evinə. Evə gircək qarı Məhəmməd verdiyi qanlı yaylığı Pəri xanıma göstərir ki, Məhəmmədin gəlmisini bilsin. Pəri xanım öz yaylığını tanıyan kimi qarının boynuna sarmaşıb, sənə qurban olum məni Məhəmmədə çatdır deyərək, götürür görək qarıya nə deyəcək:

“Muxəmməs” havasında

Nə müddətli günüm qara,
Səfa gördüm, yaylıq, səni!
Kimsənəm yox edə çara,
Səfa gördüm, yaylıq, səni!

Yaşa sevdicəgim yaşa,
Yazılanlar gəlir başa.
Qırxca dənə qaravaşa,
Yudurayım, yaylıq, səni.

Dağlarda qonar eli,
Bülbul olan tapar gülü.
Sənə dəyib Məhəmməd əli,
Səfa gördüm, yaylıq, səni.

Mən Pəriyəm, taxçulara,
Güvənmərəm axçalara.
Boxçadan boxçalara,
Bükdürəyim, yaylıq, səni.

Sözü tamam edib Pəri xanım qarını öyrətdi ki:

– Qarı sən məni atamdan qonaq sifətilə icazə alıb evinə apar. Oradan mən Məhəmmədlə İsfahana qaçaram.

Qarı multəfət olub gedir Zəki Vəlidən icazə alır ki, Pəri xanımı öz evinə qonaq aparsın. Zəki Vəli isə qızının sözünü yerə salmayıb razı olur. Qarı Pəri xanımı götürüb evinə aparmaqda olsun qarının böyük oğlu dəli qardaş isə qız İsfahandan minib qaçdığı atı da oğurlayıb aparır. Qarının evində Pəri xanım ilə Məhəmməd əltəmənna olub atlanıb yola düşürlər. Şəhərdən yeddi ağaclıq uzaqlıqda olan bulaq başında hər iki cavan qol-boyun olub yatmaqda olsun sizə xəbər verim Zəki Vəlidən. Zəki Vəli qızının və atının qaçırılmasını duyub onların dalınca iki yüz atlı süvari göndərir. Bu tərəfdən də qarı işdən xəbərdar olub oğlanlarını Məhəmmədin köməyinə göndərir.

Zəki Vəli göndərən qoşun Məhəmməd və Pəri xanıma çatarmaz Məhəmməd Pəri xanıma böylə təsəlli verir:

“Dubeyt Koroğlu” havasında

Pərim, sən yalvar Allaha,
Mən giriyim bu meydana.
Kimsədən pakim yoxdur,
Umudum qanun yazana.

Boynu heykəlli atım,
Ta ki torpağa batın.
Qıraram gürcü övladın,
Mən bularam qızıl qana.

Məhəmmədəm, tutum savaşı,
Çəkim qılını. qırım bir baş.
Budur gəlir dəli qardaş,
Daldan gəlir İpək ana.

Bu vaxtda qarının oğlanları daldan yetirib qoşunun qıranın qırırlar, qırılmıyanı da qaçıb qurtulur. Məhəmmədlə Pəri xanımı isə İsfahana yola salır, onlara tapşırırlar ki, bundan sonra sizə kim rast gəlsə bizim adımızı nişan verərsiz, sizə dəyməzlər. Məhəmmədlə Pəri xanım bir-iki gün yol gedəndən sonra onlar da yolu azıb bir dağın başına çıxırlar. Dağdan baxıb görürlər ki, qarşıda kəndə oxşar bir şənlik görünür. Bunlar acımışdılar, ona görə də endilər aşağı ki, tikililiklərə tərəf getsinlər. Sən demə həmin şənlik minbaşı Dəli İsmayıl idi. Dəli İsmayıl dağın başında onları görüb Qul Yusufu bir qaçaqla göndərdi ki, onları tutub oğlanı öldürsün, qızı isə sağ gətirsin. Qaçaqqlar dağın ətəyinə çatcaq gördülər ki, oğlanla qız bir çayın kənarında yuxlamışlar. Cəlladbaşı qılıncını çıxardıb oğlanı öldürmək istədikdə, o biri yoldaşı “heyf deyilmi belə oğlanı öldürürsən” – deyə Qul Yusufun əlin tutdu və hər ikisinin əllərini bağlayıb Dəli İsmayla apardılar. Dəli İsmayıl:

– Niyə oğlanı öldürməmişən, apar bu saat öldür və qolunu mənə gətir – deyib Qul Yusufa təpindi. Qızı isə bir otağa saldılar. Məhəmmədi Qul Yusuf öldürməyə apararkən Pəri xanım ağlaya-ağlaya pəncərədən deyir:

“Otuz biri” havasında

Cuqul, sənin yurdun qara boyansın,
Əcəb eylədin qəddi dalımdan.
Qız önündə öldürürlər yarını,
Qurtulmadın qanlı fələk zalımdan.

Sinəmdə sutun olub qəmin əkbəri,
Haqq qəbul etməsin şəriətsiz şəri.
Öldürürsüz məni də öldürün barı,
Ağlayım yaş töküm du hilalımdan.

Pəri deyər, yarab, necə olu halım,
Yaxamdan əl çəkmir bu tanrı zalım.
Yarab, necə edim canın qurtarım,
Mən bulbul idim ayırdılar gülümdən.

Minbaşı Dəli İsmayıl qızın ağlamağına məhəl verməyib, “di tez ol, apar öldür, gəl bir kef məclisi quraq” – dedi. Cəlladbaşı Məhəmmədi qabağına salıb bir dərəcə apardı. Orada boynunu vurmaq istədikdə Məhəmmədin qardaşı yadına düşüb dedi:

– Cəllad, icazə ver, üç xanə söz deyim, sonra qanım halaldır. Qul Yusuf icazə verdi. Məhəmməd görək nə deyəcək:

“Sallam dəryası” havasında

Gürcü ilə düşdüm yola,
Gəl məni öldürmə, cəllad.
Didələrim qanla dola,
Gəl məni öldürmə, cəllad.

Qoymadın ki, səfa sürək,
Haqq olsun mərdə dirək.
Dəli qardaş burda gərək,
Gəl məni öldürmə, cəllad.

Qul Yusuf dedi:

- Dəli qardaşın adı ilə məni qorxutmaq istəyirsən, al gəldi. Məhəmməd yan verir, qılinc yerə dəyir. Məhəmməd yalvardı ki:
- Qoy sözümü qurtarım barı, sonra ixtiyar sənindir.
- De, tez ol!

İtirmişəm əhli-zari,
Əldən getdi bu ilqari.
Burda gərək İpək qarı,
Gəl məni öldürmə, cəllad.

Məhəmmədəm, yol İraqi,
Artırma çeşmim piraqi.
Söndürmə Bican çiraqi,
Gəl məni öldürmə, cəllad.

Bican adı çəkiləndə Qul Yusufun qolları boşaldı. Dedi:

– Oğlan, haralısan?

– İsfahanlı.

– Atanın adı nədir?

– Bican.

– Səndən başqa qardaşın varmı?

– Vardı idi. Həmin bu yerdə öldürüblər. İndi məni də öldürsən, sümüyüm sümüyünə, qanım qanına qarışacaq.

– Ay biçarə mən tanımadım tanımadım, bəs sən nəyə öz qardaşın Qul Yusufu tanımırısan, – deyərək, Qul Yusuf qardaşını qucaqlayıb ağlamağa başladı və sonra qardaşın öyrətdi ki, onun qılıncını götürüb tövlədə getsin atların başın açıb buraxsın. Atların qarışımasına gələn qaçağı elə ordaca öldürsün, indi gərək ki, onlar hamısı sərxoşdurlar. – Get mən deyən kimi elə, ancaq ən axırda mən gələcəyəm, çaşıb məni də öldürmə.

Qul Yusuf gizləncə qardaşını tövləyə salır və nişana üçün bir köhnə ölü qolunu kəsib minbaşı Dəli İsmayla aparır. Bir azdan sonra tövlədə atların boğuşma səsi ətrafa yayılır. Dəli İsmayıl nə qədər adam göndərsə qayıtmır. Elə olur ki, qaçaxların hamısı Dəli İsmayıldan başqa tövləyə gedib qayıtmır. Ən nihayət, minbaşı Qul Yusufu göndərir ki:

– Bir get gör bu nə gedər-gəlməz oldu.

Qul Yusuf:

– Bu saat – deyə gedir. Deyir:

– Qardaş, halın?

– Halım haldır, falmanım Allah. Hamını yatırmışam, qırxıncısını gözləyirəm.

– O bura gələn deyil, çıx gedək. Birtəhər köməkləşib qırmızı su

çıxardarıq, özü də möhkəm məstdir.

Hər iki qardaş Dəli İsmayılın üstə siyirmə qılınc düşüb onu da qanına qəltan edirlər.

Məhəmməd Pəri xanımı otaqdan çıxardıb şadlığından ağladı. Qul Yusuf qardaşının ağlamasına deyir:

“Osmanlı kərəmisi” havasında

Aman qardaş, məlul-məlul ağlama,
Mən bələdəm bu məkana, bu yerə.
Cığır bağrım bu meydanda dağlama,
Mən bələdəm bu məkana, bu yerə.

Gözəl məhbubların birisi mənəm,
Onların sözünün sirisi mənəm.
Qırx harınbaşının birisi mənəm.
Mən bələdəm bu məkana, bu yerə.

Qul Yusufam, səni dağdam aşırım,
Aşırıban mənzilgaha düşürüm.
Sağ-salamat öz dədəmə tapşırım,
Mən bələdəm bu məkana, bu yerə.

Axşamı orada keçirib, sabahı durub haramıların on beş il içərisində çalib-çapdıqları malı-mülkü, at-qatırlarına yükləyib İsfahana rəvan oldular. Bunlar getməkdə olsun, indi xəbəir verək Bican sövdəgərdən.

Bican sövdəgər az gözlədi, çox gözlədi, gördü yox, Məhəmməd gəlib çıxmadı. Oğlundan nigaran qalıb qəflət- qatırları sazlayıb həm ziyarət, həm ticarət deyərək Gürcüstana çıxdı. Xeyli vaxt yol gedib Qaranlıq dərəsi adlı yerdə düşərgəh etdi. Həmin dərədə Qul Yusufgil karvana tuş çıxıb, karvan əhlini sınamaq məqsədilə Qul Yusuf qışqıraraq onları pərakəndə salır. Bican sövdəgər isə qaçmayıb məlul-müşkül bir yükün üstündə oturur.

Qul Yusuf atasını tanıyib götürür deməyə.

“Əcəm kərəmisi” havasında

Başına döndüyüm, can əziz ata,
Dədə, gətdik Gürcüstandan gözəli.
Didar bu gündü, qalmaz qiyamata,
Dədə, gətdik Gürcüstandan gözəli.

Sir-sözümü özgələrə bildirdik.
Ağlayıban göz yaşımı sildirdik.
Bir mağarda qırx haramı öldürdük,
Dədə, gətdik Gürcüstandan gözəli.

Sirri vermərəm hər xuryata, hər yada,
Özümü salmanam çölə biyada.
Məhəmməd də yetişibdi murada,
Dədə, gətdik Gürcüstandan gözəli.

Nə müddətdir biz də səfa sürmüşük.
Düşmənlərin boyunların vurmuşuq.
Qolu bağlı qulluğunda durmuşuq,
Məhəmməd gətirdi Gürcüstandan gözəli.

Qoca sevindiyindən özündən getdi. Onun üzünə su səpib oyatdılar. O gecəni orda qalıb səhəri Bican sövdəgər öz mallarının hamısını sarvan çarvadarlara payladı və İsfahana qayıtdılar. Qul Yusuf İsfahana çatarkən bağların arasında götürür:

“Dübeyt” havasında

Genə gördüm bizim ellər
Səfa gördüm, vətən, səni.
Qoxu verir qızılgüllər,
Səfa gördüm, vətən, səni.

Gül kimi bitmiş idim,
Mənzilgaha yetmiş idim.
Nə zaman idi itmiş idim,
Səfa gördüm, vətən, səni.

Çoxlar bilməz bu hesabi,
Özümdədir qəm kitabı.
İtirmişdin Qul Yusufu,
Səfa gördüm, vətən, səni.

Bağbanlardan biri qul Yusufun səsinə eşidib onun anasına muştuluğa qaçdı. Sərəcam xanım bu şad xəbəri eşitcək özü üçün iman pulu saxladığı on min manat pulu bağbana bağışladı və qarşıya çıxıb oğlanları və gəlinini bağrına basdı. Gözaydınlıq məclisləri qurulub qazan-qazana dəydi.

Bir-iki həftədən sonra hər iki qardaşın toyları başlandı. Pəri xanımı Məhəmmədlə və İsmayıl xan qızı Günəş xanım adlı bir qızı da Qul Yusufa köçürdülər. Qul Yusuf gəlin gecəsi Günəş xanımın duvağını açanda bu sözləri oxudu:

“Müxəmməs” havasında

Şahi xubanlar şəhrində,
Ola ki, xandı bu gəlin.
Baxışı gül təhrində,
Hökmü sultandı bu gəlin.

Al geyinib başdan ayağa,
Canım yolunda sadaqa.
Gəlibdir bizim otağa,
Kimə mehmandır bu gəlin.

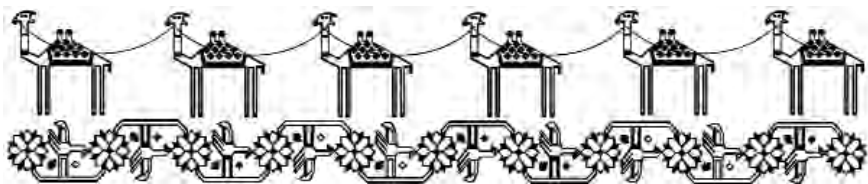
Boyu uzun, beli incədir,
Mina gərdəni sucadır.
Tazə yetişmiş qönçədir,
Nə gözəl candır bu gəlin.

Səda gəlibmi guşinə,
Qayıdıb baxmaz işinə.
Şirin canım atasına,
Alışdı yandı bu gəlin.

Hər kəs tapar öz yarını,
Çəkərmə ahı-zarını.
Qul Yusufun öz sərini,
Sövdəyə salıbdı bu gəlin.

Böyləliklə, hər iki qardaş muradlarına çatdılar.

Bitdi.

Ərtoğrol Cavid

“NƏFS VƏ MƏRİFƏT”, YAXUD “AŞIQ ƏLƏSGƏ- RİN DƏRƏ KÜRDÜNƏ TOYA GETMƏSİ” HAQDA

U əsərin möhkəm hadisələr kompozisiyası, tematik inkişafı yoxdur. Aşıq Ələsgərin toya getməsi qabığında onun bir çox şeirləri verilib. O, təsadüf etdiyi hər səhnəyə şeirlər oxuyur.

Elə hiss etmək olur ki, bunu yazan aşıq sanki Ələsgərin bir neçə şeirinə şərhlər vermək istəmiş, onların nə münasibətlə söylənməsini göstərmək istəmiş. Ələsgər seldən boğulan gənclərin cənazələrini görərək heyfsilənir.

“Fələk bərhəm etdi hər nizamları,
Zülmənən keçirir yanan şamları.
Hayıf ölən cavanların gül əndəmləri,
Mara, mura qismət oldu dünyada”

Bu şeirdə insanların ağır yaşayışına işarə edən bu ironik beyti göstərək:

“Dövlətdən qismətin beş arşın ağdı,
Çəkdiyin qoğadı, qaldı dünyada”

Göstərmək istəyir ki, dövlətdən sənə qismət olan beş arşın ağ kəfəndir.

Ələsgər ağ paltarlı, əlində çatı olan bir qadını görüb səmimi misralarla müraciət edir:

“Göz gördü, könül sövdü,
Gözlərinin alasını.
Getmə gözüüm önündən,
Alım boyun balasını.
Gül görsə xəcil olu,
Yanağının lələsini.
Xəstə içsə dirili,
Ləbinin piyaləsini”.

“...Ölürəm mən xəstənin
Dərdinə dərman eyləyin.
Aparın Ələsgəri
Payində qurban eyləyin.
Bimürvət bəlkə baxa
Görüm qurbandı bu, nədi?”

Daha sonra həmin qadını toyda görüb tərif edir. Qızlar onun yolunu kəsmişkən Minanı, onun yoldaşlarından sarı köynək bir qızı tərif edir. Külək sarı köynək qızın rübəndini açarkən Ələsgər belə yazır:

“Bir bad əsdi, rübəndin atdı yüzündən
Belə sandım doğdu ay, sarı köynək”.

Daha sonra yenə Ələsgərin qızlara söylədiyi təriflər var. Aydın olur ki, burada hadisə yoxdur, bütün səhnələr Ələsgərin oxuması üçün şərait hazırlayır.

Hekayəni yazan aşiq bədii qələmlə bu şeirlərə izah, təsviri izah verir. Əsər Ələsgərin həyatı haqda söylənikən, bioqrafik vasitə də ola bilər.

Əsərə verilən ikinci ad (“Aşiq Ələsgərin Dərə kürdünə toya gət-məsi”) daha münasibdir. “Nəfs və mərifət” adı Ələsgərin söylə-diyi bir şeirindən götürülmüş, bu şeir də xarakterik deyil.

Dil etibarilə leksikon materialını yoxladıqda bəzi xüsusiyyətlər görülür. Azərbaycan dilində felin kökü sonundakı “t” səsi özün-dən sonra sait gələrsə “d”-yə keçər, lakin burada “t” səsi halında-dır. Məs: “Aşiq Ələsgər toydan qayıtırdı”. “Məclis əhli onu mizəmmətləyib oturtur”. “Qırx gündən sonra evinə qayıtıb”.

Bəzən 1 şəxs müzare mənfi formasında müzare şəkilçisi “ar”, “ər”də “r” səsi “n”ə keçir. Məs:
“bilmənəm ab həyat...”

“İncimənəm qəsəm olsun Xudayə
Əyər qədəm bassa gözüm üstə gözəllər”

Felin bağlama forması şəkilçisi “andan” (“an+dan” “an” vaxt mənasındadır) əvəzinə xalq arasındakı “anı” forması da var. “– Azarını evdən çıxanı duymuşam”. Müzare felinin orijinal forması vardır:

“Gül qönçə xəcil olu
Yanağının laləsini.
Xəstə görsə dirili
Ləbinin piyaləsini”

“olar”, “dirilər” əvəzinə – “olu”, “dirili”. “fırlana-fırlana” əvə-zinə başqa cürə verilib. “...ağ paltarlı qadın əlində çatı fırната-fır-nata gəlir”.

Dialektə aid sözlər də yox deyil.

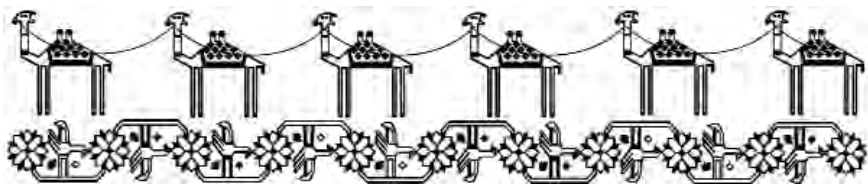
“Tez evdə əylənməyib atını sürür...” “Dayanmaq”, “gecikmək”

mənasında işlənən bu “əylənmək” kəlməsi əsasən Gəncə, Qazax, Qarabağ dialektlərindədir.

Əsər haqda ümumən bunu demək lazımdır:

– Bu əsər hekayədən çox bioqrafik materialdır, Ələsgərin şeirlərinə şərhlər verməyə xidmət edir. Bu halda nəşri, tərcüməsi müvəffəqiyyətsiz olar, çünki oxucunu cəzb edən, intizarda buraxan hadisələr inkişafı, konflikt yoxdur. Bu əsər başqa məqsədlərə (dil haqda, Ələsgərin şeirlərinə izahlar...) daha çox xidmət edir.

22.11.1939

“NƏFS VƏ MƏRİFƏT”

Aşıx Ələsgərin Dərə kürdünə toya getməsi

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

LİN yaylağa çıxan vaxtı idi. Aşıx Ələsgər toydan qayıdırdı. Yolda aşığın dostu Qara Zamanxan oğlu ona rast gəlib təklif edir ki, oğlu Həsənəlinin toyunu etsin. Aşıx Ələsgər isə cavab verir ki:

– Məhərrəmlik olduğundan toya getmək mümkün olmayacaqdır.

Ələsgər üz gətirir ki, məhərrəmlik bitən kimi nə vaxt xahiş etsə, onunla toya getməyə hazırdır. Qara fürsəti fəvtə verməyib məhərrəmlik bitən günün sabahı Ələsgəri yanına alıb kəndlərinə doğru aparır. Qarabulaq adlı bulağa çatanda Ələsgər orada istirahət etməyi təklif edir.

Hər ikisi atdan düşüb atlarını çəmənliyə buraxır, özləri isə soyuq su içib qəlyan çəkməyə şüru edirlər. Bulağın üstündə Ələsgər sazı köynəkdən çıxardıb nəfslə mərifəti bir-birilə böylə vuruşdurur:

Mərifət deyir:

Nəfslə mərifət belə cəhətə düşdü,
Mərifət deyər belə kar eyləməginən.

Nəfs:

Nəfs deyər baxma naqqal sözünə,
Xeyir gələn yerə ar eyləməginən.

Mərifət:

Günahkardı nə ki, yoldan azan var,
İki mələikə xeyir, şəri yazan var.
Qıl körpü var, qatran var, qazan var.
Rövşan yollarını tar eyləməginən.

Şeytan nəfsə köməyə qoşaraq mərifətə deyir:

Sən bir müstəhəqsən, lovğa-lovğa danışma,
Suvalçı ki deyilsən, məndən bu dünyada soruşma.
Nə xeyrimə, nə şərimə qarışma,
Qarışanda çıx, yerimi dar eyləmə.

Odur ki, nəfs qalib gəlib Ələsgər yoluna davam edir. Bunlar Qonur çayına çatanda görürlər ki, çayın kənarında bir meyit vardır. Bir neçə nəfər də çayın içindən meyit çıxartmaq ilə məşğuldurlar. Bunlar əhval-pürsanlıq etdikdə anlaşılr ki, yaxın kənddə sel yağıb, on iki dam uçurtmuş və sakinlərini isə sel çaya tökmüşdür. Aşix Ələsgər bu hadisədən mütəəssir düşüb sazı çıxardır və böylə deyir:

Qafil dilim, bu nə yoldu tutubsan,
Sərf elərsən nə kəməldi dünyada.
Devlətə güvənib gül kimi açma,
Çox sən kimi güllər soldu dünyada.

Fələk bərhəm etdi hər nizamları,
Zülmünən keçirir yanan şamları.
Hayıf cavanların gül əndamları,
Mara-mura qismət oldu dünyada.

Düşman da sılqadı sinəmdə dağdı,
Ağlı olan unutmaz neçə ki, sağdı.

Devlətdən qismətin beş arşın ağdı,
Çəkdiyın qovqadı, qaldı dünyada.

Yığılı məxluqat, qurulu məhşər,
Boyunlarda kəfən, əllərdə dəftər.
Onda vay halına yazıq Ələsgər,
Özün getdin, sözün qaldı dünyada.

Söz tamam olandan sonra sazı köynəyinə salıb Qara ilə bərabər yola davam edirdi. Bir də gördü ki, qarşılarna bir ağ paltarlı qadın, əlində çatı fırlada-fırlada gəlir.

Ələsgər dedi:

- Qara!
- Zəhrimar Qara!
- Ədə, nə bilirsən, nə deyəcəyəm?
- Azarını evdən çıxanı duymuşam.
- Axı, bu qadın görüm çobandır, yaxud naxırçıdır ki, çatı hər-lədir, yoxsa özünü aşığa göstərmək istəyir?

Bunlar bu söhbətdə ikən Kəlbəli adlı bir şəxsə tuş çıxırlar. Ələsgər isə Kəlbəliyə müraciətən qadına bu sözləri eşitdirir:

“Çər xatayə” havasında

Kəlbəli, fəhm elə gör,
Bu gəlin insandı, nədi?!
Ay qabaq, şölə verir,
Mehri dirəxsandı, nədi?!

Ya hürüdü, ya mələkdi,
Ya da ki, qılmandı, nədi?
Gözləri canım alır,
Afəti dövrəndi, nədi?

Göz gördü, könül sevdi,
Gözlərinin alasını.

Getmə gözümlə önündən,
Alım boyun balasını.
Gül görsə xəcil olu
Yanağının lələsini.
Xəstə içsə dirili,
Ləbinin piyaləsini.
Bilmənəm ab-həyat
Şərbəti-zuqmandı, nədi?

Bu sibi-zənəxdanın
Midvari xallarına bax.
Təhnə edir ağ buxaq
“Safalının” qarına bax!
Fəhm eylə diqqət ilə,
Özünə bax, yarına bax!
Bu çarxı donmuş fələkin
Bir kəc rəftarına bax!
Çəkilib dal qaməti,
Sərv-xuramandı, nədi!.

Cəmət, haqqa baxın,
Qəlbindən ehsan eyləyin.
Mənim dərdi-dilim,
Dosta nümayan eyləyin.
Ölürəm mən xəstənin
Dərdinə dərman eyləyin.
Aparın Ələsgəri,
Payində qurban eyləyin.
Bimürvət bəlkə baxa
Görüm qurbandı bu, nədi?!

Ələsgər sözünü tamam edəndən sonra Qara ilə bərabər Qar-bənd kəndinə yola düşdülər.

Qarbənd kəndinə çatın Ələsgər Qaranın oğlu Həsənlinin toy büsatına məşğul olur.

Toy gecəsi yolda Ələsgərin təriflədiyi qadın da var idi. Ancaq Ələsgərə özünü göstərməyib qadınların içində gizlənmişdi. Bir arada Ələsgərin gözü həmin qadına sataşır və onun adı Şəkər olduğunu bilib ona belə tərif deyir:

“Şəriri”

Getmə göz önümdən, ay Şəkər xanım,
Könül elə mayıldı o qələm qaşa.
Gəl əyləş məclisimdə, sən mənim canım,
Mən saz çalım, sən eyləginən tamaşa.

Şəkər xanımın qayını xəncərini siyirib Ələsgərə hücum etmək istədikdə məclis əhli onu məzəmmətləyib oturdur. Amma Ələsgər isə sözünə davam edərək:

Mən aşığam, yasaq yoxdu dilimə,
Şükr eylərəm səndən gələn zülümə.
Sənin kimi gözəl keçməz əlimə,
Yüz il gəzəm bu dünyanı baş-başa.

Gözəllər gözəli, mələklər xanı,
Qaytarmazlar pirə gələn qurbanı.
Öldür Ələsgəri, qurtarsın canı,
Göndər vay xəbərim qohum-qardaşa.

O günün səhəri Ələsgər gəlin evinə gedərkən, yolda Söyütlü çayı yanında bir dəstə toya gedən qızlara tuş çıxır. Qızlardan Minaş adlı bir qız yoldaşlarına təklif edir ki, Ələsgəri əyləsinlər, ona tərif dedirtəcəkdir. Qızlar əlüstü hərə bir daş götürüb Ələsgəri araya alırlar. Ələsgər Minaş tanıyıb bilir ki, kələk ondan keçib. Xəbər alır ki:

– Minaş, niyə mənim yolumu kəsmisiz?

Minaş cavab verir ki:

– Qızlara tərif deməzsə, özündən qavaq vay xəbəri evinə gedəcəkdir.

Ələsgərin əlacı kəsilib atdan düşür, başlayır qızları tərif etməyə:

“İrəvan çuxuru” havasında

Xəstə könlüm dərdi-qəmdən ayıldı,
Qarşımıza çıxdı dəstə gözəllər.
Cəmalın şöləsi nuri-təcəlla,
Xəstə görsə tapar şəfa, gözəllər.

Minayə bir günə bənzər, Əsli bir aya,
Şəms olub aləmə salıbdı sayə.
İncimənəm, qəsəm olsun Xudayə,
Əyər qədəm bassa gözüm üstə gözəllər.

Pərizad mələikədir, Göhər bir xanım,
Birini gördüm, qaçdı dinim, imanım.
Ələsgərəm, yazıq, sərgərdan canım
Qurban olsun sizin kimi dost, gözəllər.

Minaş bir sarı köynəkli qızı göstərib onu tərif etməyi təklif etdikdə Ələsgər aldı:

Cülvələnib nə durmusan qarşımda,
Anam sənə qurban, ay sarıköynək.
Mələksən, çıxıbsan cənnət bağından,
Yoxdu sənə əvəz, tay, sarıköynək.

Sarıköynəkli qızın yüzünü yel vurub açanda Ələsgər götürür:

Göz götürməyəm gözəllərin gözündən,
Dindirəndə dürr tökülür sözündən.
Bir bad əsdi, rübəndin atdı yüzündən,
Belə sandım doğdu ay, sarıköynək.

Gözəllikdə varmı zəhmətin,
Bu sallanışın, o səltənətin,
Göndər Aşix Ələsgərin xələtin,
Eyləmə əməyin zay, sarıköynək.

Minaş yenə də bir nəfər qızı göstərib ona söz deməyini təklif edir. Ələsgər:

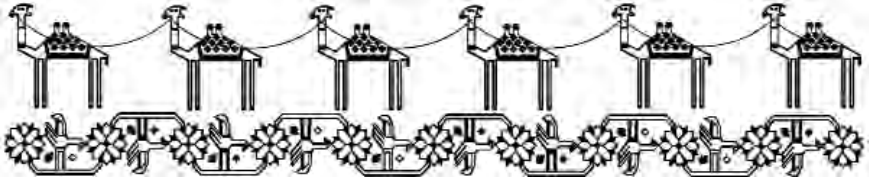
Görürsənmi oğrun baxan gözəli,
Tərlan kimi necə cəlvələniydi.
Öz nurundan xələq eyləyib İlahi,
Qüdrətdən gözləri sürmələniydi.

Xoş gəlibdi xoş saatda cahana,
Gözəlliyinə yoxdu üzr-bəhana.
Qənd əzilib incü dişə, dəhana,
Qaymaq dodaqlara bal füləniydi.

Ələsgər qurbandı belə gəlinə,
Sona kimi cumub eşqin gölünə,
Gümüş kəmər xub yaraşır belinə,
Yaxası qızıldan düymələniydi.

Qızlar əlindən gələn qədər Ələsgərə bəxşiş verib toya gedirlər. Ələsgər də onlardan geriyə qalıb atını sürür.

Bitdi.

Ərtoğrol Cavid

SAYAD VƏLİ OĞLU XƏLİLOVUN SÖYLƏDİYİ “NƏCƏF XAN” NAĞILI HAQDA

NƏCƏF xan nağılı sevgi mövzusunda yazıldığından sevgililərin uzun macərələr keçirdikdən sonra qovuşmasını təsvir edir. Yenə övladı olmayan iki dost tacir, sövdəgar verilib...

Yenə Qiblə tərəfdən gələn dərviş hərəsinə bir alma verib baş yoldaşları ilə bölüşmələrini söyləyir...

Yenə birinin qızı, digərinin oğlu olur...

Bu nağılın kompozisiyası, ifadə stili çox maraqlıdır. Oxucu elə zənn edir ki, bu saat nağıl qurtaracaq, çünki hadisələrin normal inkişafına heç bir maneə yoxdur. Tacir oğlu Nəcəf xan öz sevgilisi Pərizad xanım ilə görüşür, kəcavəyə minib ata yurduna dönürlər.

Lakin hadisəni davam etdirmək üçün xalq ədəbiyyatındakı romantik elementlərdən istifadə olunub.

Nəcəf xan Pərizadın boynundakı örtüyə toxunarkən örtük gövərçin olub uçur. Nəcəf onu izləyir, dağın ətəyində gövərçinə yaxınlaşmaq istərkən bədəninin yarısı daş olur, o hərəkət edə bilmir.

Bu motiv Şərqi ən zəngin xalq yaradıcılığı nəticəsində yaranan “1001 gecə”də də vardır.

Bu tilsimdən xilas edən Əhməd ovçu olur. Nəcəf xan gövərçini izləyib getdikdən sonra, Pərizad xanım onun paltarlarını geyir, hamı onu Nəcəf xan zənn edir.

İki sevgilinin bir-birinə qovuşduğu vaxt, gözlənilməyən bu ayrılıq nə qədər ağır, dözülməzdirsə, nağılı quran aşırıq çox mahir davranmışdır. Nağılının ən kədərli yerlərində oxucunu incitmək üçün komik momentlər də vardır (komik və tragik momentlərin vəhdət halında verilməsi klassik ədəbiyyatda Şekspirə xasdır). Pərizad Nəcəf xanın paltarını geydikdən sonra tanınıb-tanınmamasını bilmək üçün xidmətçi qız Pəriyə bir təpik vurub: – “qız dur, Pərizad xanım qaçıb” – deyərkən, Pərinin cavabı çox maraqlıdır. O deyir ki,

“ – Doğrudanmı qaçıb, elə isə mən ölüm bir mənim qəddi-qamətimə bax, gör o gözəl idi, yoxsa mən?”

Nağılı quran aşırıq, Pərizadın acınacaqlı halındakı bu komik momentlə oxucunu, dinləyicini çox üzməməyə çalışıb. Yaxud Pərizad Nəcəf xanın paltarında bir qulla itmiş sevgilisini axtarır, tapmır. Geri dönərkən buludlara müraciətlə yarını soruşur. Bu vaxt qul gülür. Pərizad səbəbini soruşurkən, o belə cavab verir:

“ – Ağa, o vaxtkı mən sizin qoyuna gedirdim, onda bir keçə var idi, hər zaman yanımda yatıb ətrafını saqqalı ilə elə təmizlərdi ki, heç qız-gəlin o cür ev süpürməz, o yadıma düşüb gülürəm”.

Burada başqa incəlik də var. Nəcəf xanın paltarını geyən Pərizad xanımın buludlara söylədiyi şeirinin son bəndində öz adını deyərkən qul gülür. Ola bilər ki, qul onun Pərizad olduğunu tanıyır, üzə vurmur. Nağılda belə yazılır: “Pərizad adı çəkiləndə qul qah-qah çəkib güldü...”

Bu incə metod ən üstün tərəflərdəndir. Bu kimi bir çox momentlər vardır. Nağılın sonu çox maraqlıdır. Nəcəf xanın paltarın geyinmiş Pərizad xanım özünü tanıtmadan onlarda yaşayır. Nəcəfin anası Pərizadı öz oğlu zənn edib vəzirin qızını öz evinə köçürmüş. Nəcəf xan özü isə Əhməd ovçunun qızı Xanı xanım ilə şəhərə girmiş. Bu çıxılmaz halda Nəcəf onların hər üçünü almalı olur. Qəzəblənən vəzir Nəcəfi öldürmək istərkən Xanı xanım onu xilas edir. (Xanı xanım həm güclü, həm də sehirbazdır). Xanı xanım Nəcəfə belə deyir:

– “Ay zalım, arım var, arım var – eşşək arısı; yarım var ha, yarım var... Bəlkə mən gəlməyə idim boğazını kəndirdən kim qurtaracaqdı?”

Nağıl folklor materiallarındakı fikir, ifadə tamlığını, saflığını özündə saxlamaqla çapa layiqdir.

Leksikon etibarilə bəzi sözlərin necə dəyişdiklərini göstərmək lazımdır:

“...Salam verdi və ondan hal-əvhal xəbər aldı”.

Əhval sözündəki “h” və “v” səsləri metatezə uğramaqla yerlərini dəyişmişlər (əvhal).

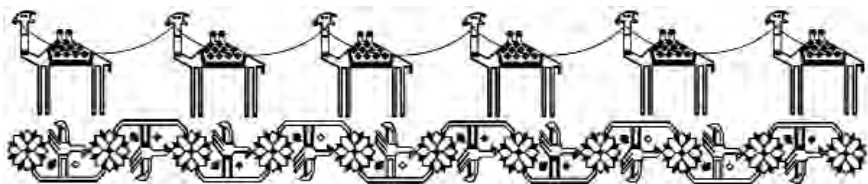
“Qəflə qatırı yükləyib İstanbula sövdayə getdi”. “Qafilə” əvəzinə “qəflə”.

“Cəvan sevdim qərrahlandım ucaldım...” “Qərrahlandım” sözü “qürrelənmək” sözünün xalq arasında işlənən bir formasıdır.

Bu kimi kəlmələr yenə də vardır.

“Nəcəf xan” nağılı nəşr və tərcüməyə layiqdir.

28.11.1939

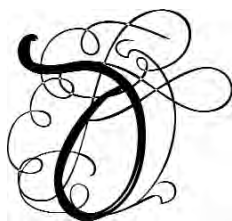

NƏCƏF XAN

Söylədi: *Sayad Vəli oğlu Xəlilov*

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

Sayad Vəli oğlu Xəlilov 1848-ci ildə Zər Zəbil kəndində (Göyçə rayonu) anadan olmuşdur. Aşıxlığı Aşıx Ələsgərdən öyrənmişdir. Hal-hazırda qoca olduğundan aşıxlıq etmir. Sazının on iki pərdəsi, doqquz simi var. “Nəcəfxan”, “Gürcü qızı”, “Nadir şah haq.”, “Maral”ın dəstanını Qaraqoyunlu (böyük) Aşıx Sadıqdan öyrənmişdir.

RZ olsun hardan, İsfahandan. İsfahanda kimdən, Şah Abbasdan. Şah Abbasın bir sövdəgəri var idi. Sövdəgərin adı Əhməd sövdəgər idi. Sövdəgərin qırx dənə nökeri var idi. Bir dəfə Əhməd sövdəgər nökerlərinə qatırları yüklədi İstanbula sövdəyə çıxdılar. Bir nə qədər yol getdikdən sonra, “Arxa çəmən” adlı yerdə düşdülər. Həmin yerdə bir ayrı sövdəgər də düşərgəh etmişdi. Əhməd sövdəgər həmin sövdəgərin yanına gedib salam verdi və ondan hal-əhval xəbər aldı. Həmin sövdəgərin İstanbullu olduğu məlum oldu. İstanbullu sövdəgərin adı Məhəmməd sövdəgər idi. Söhbət əsnasında bu sövdəgərlərin heç birinin övladı olmaması məlum oldu. Əhməd sövdəgər Məhəmməd sövdəgərə züryətsizliyin pis nəticələrindən söhbət saldı. Məhəmməd sövdəgər isə Allah “Kərimülşəndir” deyə cavab verdi. Bunlar sübh namazı vaxtında ibadətə məşğul

olmaq istədikdə Qiblə tərəfdən bir dərviş gəlib bir alma təklif etdi və buyurdu ki:

– Almanı tən bölüb nuş etsinlər.

Sövdəgərlər almanı alıb kəsdilər, hərəsi bir nisvəni götürdülər. Əhməd sövdəgər Məhəmməd sövdəgərə böylə dedi:

– Mənim malım İsfahan malıdır, İstanbulda satılmalıdır, sənin mətahın isə İstanbul malıdır, İsfahanda satılmalıdır. Yaxşı olar mallarımızı dəyişdirib geri qayıdaq.

Sövdəgərlər mallarını dəyişdirib vətənlərinə rəvan oldular və dərviş verən alma paralarını öz baş yoldaşları ilə nuş elədilər. Doqquz ay, doqquz gün, doqquz dəqiqə tamam olandan sonra bunların arvadları bari-həmləni yerə qoydular. Əhməd sövdəgərin bir oğlu oldu, adını Nəcəfxan qoydular. Məhəmməd sövdəgərin isə bir qızı oldu, onun da adını Pərizad xanım qoydular.

Əhməd sövdəgər günlərin bir günündə vəfat etdi. Oğlu Nəcəfxan isə Şah Abbasın hüzuruna gedib onu atasının peşəsinə təyin etməsini xahiş etdi. Padşah isə Nəcəfxanın xahişini bitirib onu sövdəgərbaşı təyin etdi. Nəcəf bir günləri İstanbula sövdəyə getməli oldi. Qələ-qatırı yükləyib İstanbula sövdəyə getdi. İstanbulda bir hücrə tutub yükləri ora yığdılar.

Məhəmməd sövdəgərin qızı gəlib həddi-buluğa çatmışdı. Məhəmməd sövdəgər qızının dərviş verən almadan olmasını dərk edib ona görə karvansaraya gəldi görsün İsfahandan gələn sövdəgərlər varmı ki, Nəcəfxana xəbər göndərsin qızını oğlu üçün apartdırsın.

Məhəmməd sövdəgər karvansaraya gəlib qırx nəfər isfahanlı sövdəgərin gəlməsini görüb onlardan isfahanlı Əhməd sövdəgəri xəbər aldı. Bu halda Nəcəf ağlamağa başladı. Ağlamağın səbəbini soruşduqda Əhməd sövdəgərin ölməsini və ağlayan şəxsin onun oğlu Nəcəfxan olmasını Məhəmməd sövdəgərə bildirdilər.

Məhəmməd sövdəgər cavab verdi ki:

– Oğul, mən gəzdiyim sənsən, buyurun bizə, qırx gün mənə qonaqsız, özünüz çaya, plova, atlarınız arpa, samana.

Məhəmməd sövdəgər isfahanlı qonaqlarını evinə aparıb Nəcəf-

xanı xüsusi otaqda əyləşdirdi və qızına xəbər göndərdi ki, onun əmisi oğlu gəlib, getsin görüşsün. Qız oğlanın yanına gedib bir könüldən min könülə ona aşiq oldu və Nəcəfxanın şəninə bu sözləri dedi:

“Qaraçı” havasında

Başına döndüyüm ay xan əmi oğlu,
Gəl getmə, gəl getmə qal bizim xanda.
Lalətək bağrımı eyləmə dağlı,
Sənin məhəbbətin var şirin canda.

Alır oğlan:

Başına döndüyüm, ay xan əmi qızı,
Gəl gedək, gəl gedək qal İsfahanda.
Eşqin atasına yandırma bizi,
Alma İsfahanda, nar İsfahanda.

Qız:

Ağamın əlindən içmişəm camı,
Mənim kimi gözəldən algılən kamı.
Gəzdim İstanbulu, Rum ilə Şamı
Heç oğlan görmədim yar sən nişanda.

Oğlan:

Şamama bəslərlər torpaq içində,
Qızılıgül bəslərlər yarpaq içində.
Aynabənddi qızıl otaq içində
Qol-boyun olaq yar İsfahanda.

Qız:

Eşqin səməndini minib çaparsan,
Harda sınıq görsən onu yaparsan.
Gedər olsan mən Pərizadı apar sən,
İndi ki qalmadın yar bizim xanda.

Oğlan:

Nəcəf qurbanıdı sən kimi Pərzadın,
Necə qılsın tərgin aşnanın, yadın.
İndi bildim könüldəki muradın,
Gəl gedək mətləbini al İsfahanda.

Qız oğlana dedi ki:

– Sən burada əylən mən bir ata-anamın fikrini öyrənim.
Pərizad anasının yanına gəlib ona deyir:

“Gül” havasında

Canım ana, gözüüm ana,
Yardan ötrü mən ağlaram.
Qoyma məni yana-yana,
Yardan ötrü mən ağlaram.

Nə deyirsən mənə, ana,
Yandı bağrım, döndü qana.
Yarım gedir İsfahana
Bu ayrılığa ağlaram.

Ərz-halım de babama,
Qoyma məni yana-yana.
Pərizad qurban Nəcəfxana,
Bu qəmi-hicrana ağlaram.

Pərizadın anası qızın fikrini Məhəmməd sövdəgərə bildirdikdə, Məhəmməd sövdəgər dedi:

– Arvad, mən Pərizadı çoxdan Nəcəfxana vermişəm.

Adın nədi dərviş, qara pul iləndi hər iş. Qara pulun var giriş, yoxdu sovuş. Kəcavələr yonuldu. Pərizadı qaravaşlarla kəcavəyə qoydular. Pərizad qohum-qonşu, gəzdii-dolandığı yerlərdən ayrıldığını görüb deyir:

“Zarıncı” havasında

Çünki qürbət diyarlara getməli oldum,
Allah belə yazıb yazımı mənim.
Atam yox, anam yox qürbət ölkədə,
Kimlər çəkər işvə ilə nazımı mənim.

Atası qızının məyusluğunu görüb dedi:

– Qızım, əyər getmək fikrin yoxdursa düş qayıt evimizə heç səni vermərəm, – dedi.

– Ata belə deyil, qulaq ver:

Yarın oduna yana bilmərəm,
Eşqin ataşından qana bilmərəm.
Yara söz vermişəm, qala bilmərəm,
Daha görməzsiz üzümü mənim.

Pərizad deyər, mən də düşdüm bu dərdə,
Heç kim düşməsin mən düşən dərdə.
Xan Nəcəfdən olmaya idim şərməndə,
Heç kim izdəməsin izimi mənim.

Məhəmməd sövdəgər qızına, bir bayazı verim – dedi:

– Qızım, götür bu bayazı as boynundan, harda mən yadına düşsəm, əlini ona vurarsan, mən yanında hazır olaram.

Pərizad bayazı alıb yola rəvan oldu, bir neçə mənzil gedib “Arxa çəmən”də düşdülər. Çadır çadırdan laməafla kimi keçdi, gecəni orada gecələdilər. Nəcəfxan öz çadırında fikirləşib öz-özünə böylə dedi:

– Heç insaf deyil ki, qırx gün əziyyətdən sonra qız gətirəsən, onunla oturub beş dəqiqə söhbət etməyəsən.

Dərhal durub qızın çadırına gəldi. Gördü ki, qız yatıbdır ya-vaşca soyunub onun yanına girdi və iki döşünün arasını qıdıqlayaraq onu oyatmaq istədikdə, əli bəyaza dəydi, bəyaz o saat bir göyərçin olub “əmi oğlu, gəl, getdim” deyə uçdu. Oğlan isə elə bildi ki, qız idi göyərçinə dönən. O saat – “Gəldim əmi qızı” – deyərək göyərçinin dalınca düşdü. Göyərçin uçub bir dağın dibində qayalığa girdi. Nəcəfxan isə ora çatar-çatmaz qurşaqdan aşağı daş olub tərpenə bilmədi.

Qız isə yuxudan ayılıb Nəcəfxanın paltarlarını görüb və bəyazı isə döşündə görməyib bayazın sehr olub pis nəticə verməsini duydu və atasına qarğıdı. On dörd yasəmən zülfünün dördünü ayırıb basdı döşünə:

“Qaraca” havasında

Cəvan sevdim qərrahımdan ucaldım,
Getdi canan, gözüm ağlar qaldı,
Bir ayrılıq qəddim əydi, qocaldım,
Çəkdi sinəm üstə düyün dağlar qaldı.

Pərizad Nəcəfxanın paltarlarını əyninə geyib sazlandıqdan sonra:

Əynimə geymişəm yarın libasın,
Üstündən çəkmişəm zər-zibasın.
Baş qoyuban getdi dövlət xanasın,
Yaxşı öpüb qucmaq çağları qaldı.

Son qəfəsdən uçdu murqu göyərçin,
Heyf olmadım bu cadiya laçın.
Pərizad kulah altda qərq etdi saçın,
Nəcəfin dolu saqları qaldı.

Pərizad kişi paltarında qulluqçusu Pəri xanımın yanına getdi ki, görsün o onu tanıyacaqmı? Pərizad bu fikirlə Pəri xanımın çadırına gedib gördü ki, Pəri xanım yatmışdır. Başladı onu bu sözlərlə oyatmağa:

“Çərxətayı”

Budu gəldi bahar fəsli,
Dağların lala vaxtıdı.
Nə yatmısan oyan saqi,
Əldə piyala vaxtıdı.

Nə yatmısan Pəri xanım,
Qan ağlar çeşmi-giryanım.
Yardan ayrı düşən canım,
Çəkərəm nala vaxtıdı.

Bülbül diləklidi xaldan,
Qurtarmadım ahu-zardan.
Pərizadam, ayrıldım yardan,
Örtərəm qara vaxtıdı.

Pərizad gördü ki, Pəri xanım oyanmır, onun boynuna bir təpik vuraraq oyatdı. Pəri xanım yuxudan sərasimə ayılıb gördü ki, başının üstündəki Nəcəf xandır, ondan soruşdu ki:

- Ay ağa, niyə məni oyadırsız?
- Belə ölüm yuxusunda yatmaq olar, dur xanımın Pərizad qaçıb, bir təhər çək.

– Doğrudanmı qaçıb? Elə isə mən ölüm bir mənim qəddi-qamətimə bax gör o gözəl idi, yoxsa mən.

– Gözəlliyə qalsa sən gözəlsən, dur bir baxaq. Əyər onu tapmasaq, səni alaram.

Pərizad özünün tanınmadığını bilincə sövdəgərlərin yanına gedib dedi:

– Evinizi Allah yıxmasın yazıqsınız, nə bixəbər yatmısınız, xanım qaçıb mənə bir yeddi gün möhlət verin, gedim soraqlaşım.

Sövdəgərlər icazə verdilər. Amma Pərizad bir həftə dağı-daşı dolandısı Nəcəfxandan bir soraq tapa bilmədi. Məlul-müşkül qayıdarkən gördü göyün üzündə buludlar parça-parça olub yeriylər, onlara müraciətən böylə dedi:

“Ovşarı” havasında

Göydən gedən parça-parça buludlar,
Bulut, heç xəbərin varmı yarımndan?
Ciyər etdim həzar parə buludlar,
Bulut, heç xəbərin varmı yarımndan?

Parça-parça bulut gedir elinə,
Heç xor yad əli dəyməsin gülünə.
Mənim xatirim üçün Allah yoluna,
Bulut, heç xəbərin varmı yarımndan?

Pərizad deyər, şirin candan bizaram,
Haqq bilir oxuduğumu özüm yazıram.
Yeddi gülün ovçusuyam, gəzərəm,
Bulut, heç xəbərin varmı yarımndan.

Pərizad adı çəkildə qul qah-qah çəkib güldü.

– Niyə gülürsən? – deyər Pərizad soruşduqda:

- Heç zədə, ağa.
 - Mən ölüm niyə güldün?
 - Ay ağa, o vaxt ki, mən sizin qoyuna gedirdim, onda bir keçi var idi. Hər zaman yanımda yatıb ətrafımı saqqalı ilə elə təmizləyirdi ki, heç qız-gəlin o cür ev süpürməz, o yadıma düşüb gülürəm.
- Pərizad görək nə cavab veriri:

“Aşix bayatı”

Səhər dostum şana tutub dəstində
Annamaz başını ha bular, bular.
Bir iyitki sidq ilə dilək diləsə
Axır mətləbin ha bular, bular.

Zərrafın dəstində nədanə dedim,
Murqunun ağlında nədanə dedim.
Dərdimi dərd bilməz nədanə dedim,
Anlamaz başını ha bular, bular.

Mən bir qızam, məni kim dərdə saldı,
Qapında kəlbitək kim dərdə saldı.
Desələr Pərizadı kim dərdə saldı,
Xəbər alsa degilən ha bular, bular.

Yaxşısı budur ki, a qul, gəl gedək, köç köçər, yurdda qallıq. Pərizad qul ilə bərabər öz düşərgəhlərinə gəldilər və qəflə-qatırları yükləyib yola düşdülər. İsfahanın ala qapısına çatanda Pərizad özünü azarlığa vurub dedi:

- Mənim evə getməyə təqətim yoxdur.

Sövdəgərlər isə gedib Nəcəfxanın anasına dedilər ki:

- Oğlun ala qapının ağzında xəstə olub qaldı bizimlə gəlmədi.

Anası qızı ilə bərabər gəlib Pərizadı evlərinə apardı. Anası o üzündən bu üzündən öpməyə başladı. Bacısı da qardaşını öpmək istədikdə öpməkdən vaz keçib geri qayıtdı. Anası xəbər aldı ki:

– Ölmüş, niyə qardaşını öpmürsən?

– Ay ana, o mənim qardaşım deyil, Nəcəfxanın gözləri alma kimiydi.

– Görəsən naxoşluqdan dəyişib, yol əzib.

Pünhan xanım istər-istəmər oğlanı öpüb dedi:

– Ana, axır-axırda bir şey duyarsan.

Bunlar burda qalsın, sizə ərz edirəm Çöl Həmədanından. Çöl Həmədanında Əhməd adlı bir cadugər avçı var idi. Bu bir gün ova çıxmışdı. Ov axtara-axtara gəlib bir dağın ətəyində bir çobana rast oldu. Dedi:

– Çoban, bərəkətli olsun!

– Xoş gəldin!

– Çoban qardaş, bu vaxta kimi mənə evdən çıxan kimi av rast gəlirdi, amma bu günortayadək gəzmışəm bir şikar tapmamışam.

– Əhməd, mən də bu dağların döşündə yeddi aydır qoyun otarırım, hər zaman burada bir axar bulaq, göy ot var idi, amma indi isə həm bulaq quruyub, həm də ot bitmir. Dağın başından isə ahu-nalə səsi gəlir. Bilmirəm nə sirrdir.

Əhməd şah çobanla bərabər inilti gələn yerə gedib bir qaraltı gördü. Əhməd şah yeddi dəfə tufənginin çaxmağını çəkdisə də tufəng işləmədi. Hirsindən tufəngini daşa çırpıb parça-parça elədi və qaraltıya müraciətən: “inssən, cinssən, kimsən özünü tanı!” deyə qışqırdı. Nəcəfxan isə belə cavab verdi:

Gecə-gündüz çağırdığım ərənlər,
Haray, məni bu cadudan qurtaran!
Ovlaqlar, əmbiyalar, ərənlər,
Haray, məni bu cadudan qurtaran!

Şahmərdan ərənlərin sərvəri,
Kərəm eylə, Qiblə səmtindən dön bəri.
Ərşin, kürənin, yerin-göyün ləngəri,
Haray, məni bu cadudan qurtaran!

Nəcəfəm, sözümü eylədim tamam,
Gözümün önünü alıbdı duman.
Sənə qurban olum on iki imam,
Haray, məni bu cadudan qurtaran!

Əhməd yaxın yeriyib gördü ki, bu bir gözəl oğlandır tilsimə düşüb. O saat bir tərən tutub ismi-əzəm oxuyub buraxdı və Nəcəfxana tapşırırdı ki:

– İndi başının üstə bir göyərçin uçacaq, əyər onu tutub öldürsən, ikimizin də canı səlamət olar.

Doğrudan da göyərçin qayadan tərəninin əlindən qaçıb Nəcəfxanın başına düşdü. Nəcəfxan dərhal onu durub başını üzdü və yeriməyə başladı. Gəlib Əhməd şahın əlinə-ayağına düşdü.

Əhməd şah onu qalxızıb nə peşə sahibi olduğunu, necə olub tilsimə düşdüyünü xəbər aldı.

Nəcəfxan isə özünü böylə nişan verdi.

“Gül” havasında

Dad eylərəm qara bəxtin əlindən,
Yar üzünə həsrət qalan mən oldum.
Əyyub kimi canda yara bəslədim,
Pərvana təki oda yanan mən oldum.

Nə bir dostum var, nə bir həmdəmin,
Günü-gündən artdı möhnəti qədim,
Nuh təki deryada qərq oldu gəhim,
Qavvas kimi deryaya dolan mən oldum.

Nəcəfəm. qutardım qəm otağından,
Bülbül əlin üzmez gül budağından.
Yüzündən, gözündən tər buxağından
Tərsa sevdim, Şix Sənan mən oldum.

Əhməd şah Nəcəfxanı öz evlərinə apardı. Əhməd şahın oğlu yox idi. Amma Xanı xanım adında bir qızı var idi. Qəddi qamətdən payı olmasa da eni uzunundan üç çələk uzun idi. Əhməd şah qızına təklif elədi ki:

– Sənə ər tapmışam, yan otaqdadır, get görüş.

Xanı xanım oğlanın yanına girib dedi:

– Ay oğlan, qaş-qabağını niyə turşutmusan? Sənə elə təpik vuraram ki, sən yediyini qara köpəklər yeyər.

– Ay xanım, bir quşu qəfəsə salanda onun qaş-qabağı açılır-mı?

– Yoxsa fikrin qaçmaqdı. Ay-hay mənim əlimdən nə qaçıb qurtardın?

Xanı qız Nəcəfxanın yanına üç oğlan qoşub şəhəri gəzməyə icazə verdi və qalanlara tapşırırdı ki, onu gözdən qoymasınlar. Nəcəfxan gəzə-gəzə “Arxa çəmən”ə getdi ki, bəlkə Pərizaddan bir soraq bilsin. Ora-buranı gəzib bir daşın altından Pərizad xanımın ona yazıb qoyduğu kağızı tapdı. Kağızda qız yazmışdı ki:

– Əyər gəlsən, İsfahana gəl, mən sizə getmişəm.

Bu halda yol ilə bir bəzirgan keçirdi. Nəcəf onun hara getməsini soruşdu.

Bəzirgan İsfahana getməsini bildirincə Nəcəfxan qaçıb ona bir kağız verdi ki, İsfahanda öz evlərinə aparsın. Yazdığı məktubun məzmunu bu idi:

“Gül” havasında

Əyər gedər olsan şəhri-İsfahana,
Yetir salamımı yarə, bəzirgan.
Tut xəbərin göndər Çöl Həmədanına
Yazsınlar ağ üstündən qara, bəzirgan.

Bilmənəm fələk nə qatdı badəyə,
Nə müddətə düşmüşəm sehri caduya.

Yetir salamımı Pərizadəyə
Bir qulum itib ara, bəziran.

Ağzın dürdü, dişin inci sədəfi,
Dəmbədəm sinəmdən çəkirəm ahi.
Xəbər vergilən gördüm Nəcəfi
Həsərdi qoynunda nara, bəziran.

Bəziran kağızı götürüb İsfahana getdi və məktubu Pərizada verdikdə ona böylə dedi:

– A kişi, sən ki özün gələcəkdin, dahi niyə mənə kağız verdin?
Pərizad:

Göz yaşım ilə namə yazdım o yara.
Namam yetişcək, canan, durma gəl.
Gözlərim yolunda ol intizarə,
Vədə verdim o ilqarə, durma gəl.

Aşiq bilər məşuqunun halını,
Mən sevmişəm ağ üzündə xalını.
Gözləməkdən o namərdin yolunu,
Qalmadı gözümdə qara, durma gəl.

Pərizad deyər, düşman bizə güldülər,
Süsəndilər, sünbüldülər, güldülər,
Qiyamətdi qızı qıza verdilər,
Çox da keçir günüm qara, durma gəl.

Kağızın başını bağlayıb bir çapara verdi ki, Çöl Həmədanında Nəcəfxana çatdırsın. Çapar Çöl Həmədanında Nəcəfi tapıb dedi:

– Ay ağa, mənə inanmayıb buraya təşrif gətirmisiz, yoxsa nə idi, elə isə al kağızını özün verərsən.

Nəcəfxan məktubu oxuyub bikef halda Xanı xanımın yanına qayıtdı və ləəlac onu da götürüb İsfahana doğru yol başladılar.

İsfahanın ala qapısına çatarkən qız sual elədi ki:

– Oğlan, bu qapı nə qapıdır?

Nəcəf cavab verdi ki:

– Bu bizim qəsrin dərvaza qapısıdır.

– Elə isə mən burada durum, sən gedib qohum-əqrabanı mənim ayağıma gətir ki, məni pişivaz etsinlər.

Nəcəf razı Xanı xanımı çöldə qoyub özü şəhərə girdi. Bazarla gedərkən bir sailə rast gəlib öz paltarlarını soyunub verir ona, dilənçinin paltarlarını isə özü geyinib, evlərinə getdi ki, onu bu halda görüb acısınlar.

Oğlan evlərinə yetişəndə Pünhan qapının ağzını süpürürdü. Pünhan başını qaldırıb qardaşın sail şifətində görüncə qollarını onun boynuna dolayıb o yanaq-bu yanağından öpməyə başladı.

Anası bunları öpüşən görüb, bir paya qapıb hər ikisinə vurmağa başladı. Qız anasına dedi.

“Çarxatayı” havasında

Qapıya gəldi sayıl,
Ana, qardaşım gəlibdi.
Oldum cəmalına mayıl,
Ana, qardaşım gəlibdi.

Oğlan:

Qapına gəldim sayıl,
Ana, mən sayıləm, sayıl.
Hər nə versən ollam qayıl,
Ana, mən sayıləm, sayıl.

Qız:

Niyə onun gəlişinə dəydin,
Bənəfsə tək boynun əydin.

Acıxlındın, niyə döydün,
Ana, qardaşım gəlibdi.

Oğlan:

Əvvəlindən sənə dostam,
Şirin canından pəyvəstəm.
Yarın ləblərindən məstəm,
Ana, mən ayıllam ayıl.

Qız:

Sözünü desin Pünhani,
Eşqin ataşına yanı.
Aç gözümü oğlunu tanı,
Ana, qardaşım gəlibdi.

Oğlan:

Bilməm fələk nə qatıb badəyə,
Nə müddətə düşdüm sehri caduyə.
Nəcəfəm Pərizadəyə,
Ana, mən mayıləm mayıl.

Qarı bayax bunları döyürdüsə, indi isə kötəyi götürüb içəridəki Pərizadı kötükləyib dedi:

– Əyər sən Nəcəfxan isənsə çıx bayırdakı Nəcəfxanı kirit, yox deyilsənsə, niyə mənim evimdə havayı çörək yeyib yatırsan?

Pərizad qapıya çıxıb Nəcəfxanı sayıl cındırında görən kimi içəri girdi. Onun paltarlarını soyunub Nəcəfxana apardı və onu qucub dedi:

“Şahsevən” havasında

Sənsən canımın canı,
Canan xoş gəldin, səfa gəldin!
Tanıdın canı yananı,
Əcəb sən insafa gəldin.

Axşam idi getdin otaqdan,
Bülbül əl üzmez butaqdan.
Dildən istərsən, yoxsa dodaqdan,
Al, xoş gəldin, səfa gəldin.

Geyin-qurşan səmənd atı,
Düşməyə göstər isbatı.
Yada saldın mən Pərizadı,
Olmadın bivəfa, gəldin.

Söz tamama yetdikdə Pərizad Nəcəfi bir nazənin sənəm fəriş-tə kirdar qızın yanına aparıb dedi:

– Nəcəf, bu vəzirin qızıdır. Mən şaha töhfə aparmışdım, o məni oğlan hesab edib, vəzirin qızını mənim üçün gəlin köçürtdü. Həmin qızı qırx gündür mahna ilə saxlamışam ki, səninlə qırx gündən sonra əlaqədə və mülaqədə ollam. İndi bilmirəm bu işə nə təhər çəkməliyəm.

Bu halda və sonra vəzirin qızı Gülgəz xanım Nəcəfin yanındakı qızı görüb onun kim olmasını soruşduqda Pərizad böylə dedi:

“Ovşarı” havasında

Qırmızı, qırmızı yanaq al yanaq,
Mənim butam, sənin yarın gəlibdi.
Əmmək üçün ləzzət verir bal dodaq,
Mənim butam, sənin yarın gəlibdi.

Qalx ayağa, geyin ala, qırmızı,
Mən sənə vermişəm cəbirnən cəza.
Qırx günün namazını mən qıldım qəza,
Mənim butam, sənin yarın gəlibdi.

Bilməm fələk meyimizə nə qatdı,
Gündüz deyib gecə mənə zülm etdi.
O Nəcəfdi, mənim adım Pərizaddı,
Hər iki gözəlin yarı gəlibdi.

Gülgəz xanım diqqətlə baxıb gördü ki, Nəcəfxan daldan gələn, əvvəlki isə onun nişanlısı başqa qız imiş. Oğlan paltarında özünü allatıb. Ona görə Nəcəfxana böylə şikayət eylədi:

“Hicran kərəmisi” havasında

Sən gəldin otağa, nur yağdı bağa,
Bu qəmli könlümə həmdəm, xoş gəldin!
Sən gələn yollara canım sadağa,
Qəmli könlümə həmdəm, xoş gəldin!

Sən gedəni mənim qəlbimə dəyərdi,
Bənəfsə tək mənim boynum əyərdi.
Qızılgülün çalqısıyla döyərdi,
Qəmli könlümə həmdəm, xoş gəldin.

Nəcəfxan:

Nəcəfəm, qaldım qürbət ellərdə,
Sözüm dəstan oldu dildən-dillərdə.
Xanı xanım qaldı viran çöllərdə
Gedib deyin Xanı xanım, xoş gəldin.

Pərizad:

Pərizad deyər, zər-zibalı yükümüz,
Gülşəndə oxur o bülbülümüz.
Vəzir qızı sən də, mən də ikimiz
Gedək deyək Xanı xanım, xoş gəldin.

Qızlar Xanı xanımın pişvazına getməkdə olsun, sizə söyləyim
vəzirdən. Gülgəz xanım atasına məktub yazmışdı ki:

– Taxtın tarac, bəxtin qara olsun, o vaxtdan ki, mənə Nəcəf-
xana vermisiz, qız vermisiz qız, dul vermisiz dul qalmışam.

O idi ki, vəzirin əmri ilə fərraşlar gəlib Nəcəfxanı vəzirin ya-
nına apardılar.

Qızlar isə Xanı xanımın yanına gedib çatdıqda Xanı xanım
rəml atıb Nəcəfxanın tutulmasını duydu və gələnləri də tanıdı,
ona görə pişvaza gələn qızlara böylə dedi:

Bir cüt atdı çıxıb gəlir qaladan,
Gələn gəlsin, vəzir qızı gəlməsin.
Seyraqıf qutarmasın yaman azardan,
Gələn gəlsin, mənim qanlım gəlməsin.

Nəcəfxanı o meydanda tutdular,
Tutubnan qollarını tənbatən çatdılar.
Ya tutublar, yolda indi tutublar
Gələn gəlsin, vəzir qızı gəlməsin.

Tanı Əhməd şahın qızı Xanımı,
Dost yolunda qoyar canını.
Öldürsələr sizdən alacam qanımı.
Gələn gəlsin, vəzir qızı gəlməsin.

Xanı xanım qızları geri qaytarıb dedi:

– Gedirəm şah meydanına, əyər onu qurtarta bildim, heç, yox qurtarta bilməsəm, hər tikənizi qulaxdan kiçik edəcəyəm

Xanı xanım meydana getdikdə gördü ki, iki fərraş Nəcəfxanı tutub aparır. Fərraşları əyləyib onlara Xanı xanım deyir:

“Koroğlu” havasında

İsfahan işləri bicadi bica ,
Şah oğluna degilən meydana gəlsin!
Zəhmət verməsin əyri qılınca,
Əyər mərd isə mərdana gəlsin!

Şah oğluna deyilən məni gətirməsin cana,
Yandı qara bağrım, döndü bir yana.
Yüz tülkü neyləsin bir ac aslana
Şah oğluna deyin meydana gəlsin.

Şahın oğluna xəbər apardıqda o kəmərbəstələrin göndərir ki, mübarizin kim olmasını öyrənsinlər.

Xəbərçilər gələndə Xanı xanım deyir:

Tanıgilən Əhməd şahın qızı Xanıyam,
Gərək meydanda qənimi tanıyam.
Vallahi Nəcəfin qoç qurbanıyam,
Şah oğluna degilən meydana gəlsin.

Xəbər şahı çatanda şah dedi ki:

– Oğul, onların milləti sehrbazdı, onlara söz demək olmaz, açın dustağı buraxın.

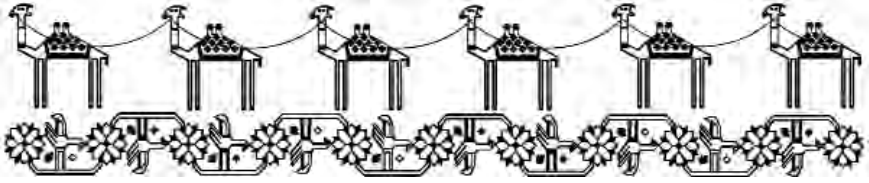
Fərraşlar Nəcəfxanı buraxdıqda Xanı xanım onu quş kimi atının tərginə aldı və dedi:

– Ay zalım, arım var, arım var eşşək arısı, yarım var ha, yarım var. Bəlkə mən gəlməyəydim, boğazını kəndirdən kim qurtaracaqdı?

– Ay xanım, sənin igidliyin varsa, onların da gözəlliyi var, deyib qırx gün-qırx gecə üç qızın üçünün də toyunu tutub onları özünə gəlin aldı.

Bitdi

02.02.1938

Ərtoğrol Cavid

“DƏDƏ QASIM” HAQQINDA

ŞİQ deyişmələrindən başqa bir sıra nağıllar var ki, onların mövzusu da aşiq deyişməsi, yaradıcılıq müsabiqəsidir. Bunlardan biri də Dədə Qasım və Aşiq Əhməd haqqındakı nağıldır. Bu temanın bir neçə variantı vardır. Bəziləri Qasımın çobanlıq etməsi, kiçik Əhmədlə görüşməsindən başlayaraq təsvir edir. Bu nağılda isə istər Dədə Qasımın və istərsə ləzgi Əhmədin keçmişi haqda heç bir şey yoxdur. Bu hal isə nağılın qiymətini heç də azaltmır.

Nağılın böyük, bəlkə də əksər hissəsini Dədə Qasımın İrandan Dağıstana gedərkən yolda etdiyi işlər, gördüyü qızlara tərifnamə oxuması tutur.

Bu təriflər bir hadisə qabığında verilib.

Şah Abbasın sərkərdələrindən Əmir xan 150.000 əsgərlə Dağıstana hücum yapır. Dağıstan hakimi Şamil şah belə deyir: “...mənim ləzgi Əhməd adlı bir aşığı var. Əgər Şah Abbas öz aşıqlarından göndərib deyişmədə ləzgi Əhmədə qalib çıxdıra bilsə, mən davasız-şavasız Dağıstanı İran səltənətinin təxti-idarəsinə verərəm”.

Bu şərtə əməl edirkən ləzgi Əhməd 39 iranlı aşığı bağlayır, sonuncu aşiq olaraq Dədə Qasımı gətirirlər.

Dədə Qasımın şeirləri də bu münasibətlə Dağıstana gələrkən,

yolda gördüyü qızlara, xanımlara qoşulub. Bu şeirlər folklordakı bütün xarakterik cizgiləri, optimistik əhval-ruhiyyəni özündən saxlamışdır. Dədə Qasım Dağıstana gedərkən bir şərt qoyur ki, istədiyim qızı verin. İstədiyi qız kimdir? Aşıq Dədə Qasımın istədiyi qızın üç qardaşı vardır. Hamısı da sərdardır. Onlar öz bacılarını aşıq Dədə Qasıma vermək istəmirlər. Bu fakt kiçik olsa da, çox böyükdür. Bu hadisə ilə aşıqların hüquqsuzluğu daha aydın hiss olunur.

Dədə Qasımın onu Dağıstana aparmaq üçün göndərilən Səfərli bəyə olan cavabı da maraqlıdır. Səfərli bəy onu tanımayıb Dədə Qasımı soruşarkən, o belə cavab verir:

“Tanı mənəm, bil mənəm, gör mənəm”.

Səfərli bəy elə düşünür ki, o “tanımıram, bilimirəm, görmürəm” deyir, lakin aşıq “mənəm”lərlə özünü işarə vermək istəyir.

Bunlardan daha maraqlı moment ləzgi Əhmədlə Dədə Qasımın deyişməsi prosesidir. Bu deyişmədə bir çox elmi məsələlər var. Məs.

Sual:

“O nədir doğar əlsiz ayaqsız,
Neçə gündən sonra ayağı var, əli var?”

Cavab:

“Qurbağadır doğar əlsiz ayaqsız,
Qırx gündən sonra ayağı var, əli var”

Yaxud,

Ləzgi Əhməd:

O nədir cəsədi var, səri yox,
Nə arvatdı ildə doğar, əri yox.

Dimdiyi yox, cıqqası yox, pəri yox

O nədi qanadında xalı var?

Dədə Qasım:

Soxulcandır cəsədi var, səri yox.

Ağac arvatdır ildə doğar, əri yox.

Dimdiyi yox, cıqqası yox, pəri yox,

Kəpənəkdir qanatında xalı var.

Bunlar xalqın canlılar – heyvanlar, bitkilər, təbii hadisələr haqdakı biliklərinin ifadələrindən kiçik bir nümunədir.

Çox vaxt insanlığın duyğuları haqda, ağır sözün, xainin nifrət-liliyi haqda, ümumən məişət haqda misralar olur. Məs.

“Ləzgi Əhməd:

O nədir sınsa da sarınmaz,

Nə kimsədir artmaz, doymaz, barınmaz?

Dədə Qasım:

O könüldür sınsa da sarınmaz,

Xain kimsə artmaz, doymaz, barınmaz.

Yaxud,

Ləzgi Əhməd:

O nədi gələr keçər?

O nədi mələr keçər?

O nədi dələr keçər? –

Yarası çox, qanı olmaz.

Dədə Qasım:

O ömürdü gələr keçər,
O güllədi mələr keçər.
Yaman sözdür dələr keçər,
Yarası çox, qanı olmaz”.

Bu misralarda aşığın xalqın saf, təmiz duyğularını əks etməsi aydınca görülür.

Leksikon etibarı ilə maraqlı bir xüsusiyyət yoxdur, lakin bəzi kəlmələr xalq dilinə uyğunlaşdırılaraq işlədilmiş. Məs:

“Sövlə mənə görüm handan gəlırsən”

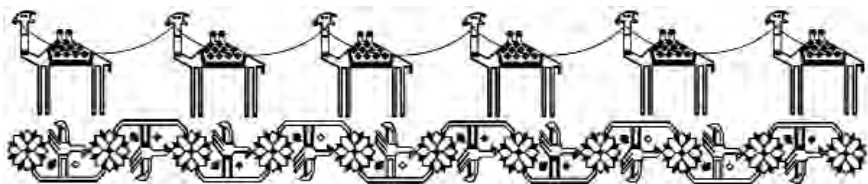
“Söylə” əvəzinə “sövlə” və “hardan” əvəzinə “handan”.

Yaxud:

“Övhalım sənə bildirim”... Əvvəla “ə” səsi “ö”yə keçib. İkinci sözün əsli “əhval” ikən “h” və “v” səsləri yerlərini dəyişdirməklə metatez olub (əvhal).

“Dədə Qasım” nağılı nəşrə layiqdir, tərcüməsi isə müvəffəqiyyətə çıxar. Çünki bu hekayənin maraqlılığı hadisələrdə deyil, ancaq ifadələrdə, onlardakı xəlqilikdə, Azərbaycan dilinə aid bir çox xüsusiyyətlərdədir. Tərcümədə isə bunlar bilinmir.

20.11.1939

DƏDƏ QASIM VƏ LƏZGİ ƏHMƏD

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

ƏBƏRİ verək Şıx oğlu Şah Abbasdan. Bir gün Şah Abbas sərdarlardan Əmirxan sərdarı Dağıstana göndərdi ki, onu fəth eləsin. Əmirxan sərdar yüz əlli min qoşunla Dağıstana yürüş edib Şamil şahı işdən hali elədi. Dağıstanın ha-

kimi Şamil şah xəbər verdi ki:

– Siz də Məhəmmədisiz, biz də. Mən təklif edərdim ki, nəhaq yerdə islam millətini qırğına verməyək. Mənim ləzgi Əhməd adlı bir aşığım var. Əyər Şah Abbas öz aşixlarından göndərüb deyişmədə ləzgi Əhmədə qalib çıxdıra bilsə, mən davasız, şavasız Dağıstanı İran səltənətinin təhti idarəsinə verərəm.

Əmirxan sərdar bu təklifə razı olub, ləzgi Əhmədlə deyişmək üçün otuz doqquz Şirvan aşığı gətirdi. Lakin ləzgi Əhməd onların hamısını bağladı. Əmirxan sərdar nə edəcəyini bilmirdi. Sərdarın bikefliyini duyan sərgərdələrdən biri – Səfəralı bəy Əmirxan sərdara dedi ki:

– Tikmədaşda bir nəfər məşhur aşix var adı Dədə Qasimdır. Mən əminəm ki, əyər o burda dursa, ləzgi Əhmədi söz altında boğar.

Əmirxan sərdar Səfəralı bəyin özünü həmin aşığı gətirməyə Tikmədaşa göndərdi. Səfəralı bəy axşam Tikmədaşa çatıb şəhərin kənarında bir cavana rast gəlib soruşdu:

– Ay oğlan, burada Dədə Qasım adında bir aşix var, onu mənə nişan verərsənmi?

– Tanı mənəm, bil mənəm, gör mənəm.

Səfəralı bəy elə zənn etdi ki, bu “tanımıram” dedi. Ötüb keçmək istədikdə həmin oğlan Səfəralı bəyi öz evinə qonaq apardı. Şam yeməyindən sonra Dədə Qasım Səfəralı bəyə dedi:

– Ərbab izn versəydiniz, mən də aşixlar təhərində sizə saz çalıb oxurdum.

Səfəralı bəy buyurdu ki:

– Bəs elə isə sazını gətir, könlümüzü bir az aç.

Dədə Qasım sazını gətirib basdı sinəsinə, görək nə deyir:

“Şikəstə” havasında

Seyraxları seyr edən, xan oğlu.
Sövlə mənə, görüm hardan gəlirsən?
San içində şöhrətin var sam oğlu
Məlum başdan keçib candan gəlirsən.

Görən olmaz nazlı yarın saçını,
Alan olmaz ağ üzündən maçını.
Gəncə ötərcisi, Təbriz laçını,
Ya Şəkiddən, ya Şirvandan gəlirsən.

Saf laçınsan, ovlaqından cıdasan,
Qara bağrım qaynağında didəsən.
Dədə Qasım, dost yolunda fəda sən
Öz adıma Dağıstandan gəlibsən.

Səfəralı bəy Dədə Qasımı burada tanıyıb, ona bildirdi ki:

– Əmirxan sərdar hökmü ilə Dağıstana ləzgi Əhmədlə deyişmək üçün nə cür olur-olsun onunla getməlidir.

Dədə Qasım təklifə razı olub, cavab verdi ki:

– Gələrəm bu şərtlə ki, mən ləzgi Əhmədi bağlayandan sonra siz də mənim sevdiyim bir qızı mənim üçün alıb verməyi boynunuza alın.

– Sevmisən, yoxsa sevəcəksən?

– Sevmişəm, ancaq onun üç qardaşı var, üçü də sərdarlardır. Bacılarını mənə verməyə razı olmurlar, qız özü isə mənə vurulmuşdur.

Səfəralı bəy şərtə razı olub, dilindən kağız verdi.

Səhər açılcaq bunlar atlarını minib Dağıstana tərəf getməkdə ikən Dədə Qasım sevdiyi qızı balkonunda görüb götürür:

“Quba kərəmisi” havasında

Köç-köç oldu ellər, köçdü yurdundan,
Başı ala qarlı dağlar qal indi.
İçən ölməz ab-kövsər suyundan
Axan çaylar, tər bulaxlar qal indi.

Bivəfasan, heç görmədin, vəfan yar,
Canım çıxsın, çəkim cövri-cəfan yar.
Mən öləndə kimlər sürər səfan yar,
Viran olmuş ağ otaqlar indi.

Dədə Qasımın yerə düşməz sözləri,
Dərd əlindən kabab oldu közləri.
Qərib yerdə, yad ölkədə gözləri
Ağla, ağla vətən deyib qal indi.

Söz tamam olandan sonra onlar yollarına davam elədilər. Bir qədər yol getdikdən sonra bir çayda çimən qızlara rast gəldilər. Dədə Qasım atını əyləyib sazını köynəyindən çıxardır görək nə deyəcək:

“Dubeyt” havasında

Nə baxırsan maral gözlüm,
Mənə biyanalar kimi.
Durum dolanım başına,
Şama pərvanələr kimi.

Bağbançı bəslər meyvəni,
Dönsün sıryaqıf lövünü.
Yıxmısan könlüm evini,
Top dəymiş qalalar kimi.

Dədə Qasım Tikmədaşlı,
Qəmdən olu gözü yaşlı.
Sudan çıxdı yaşıl başlı,
Silkindi sonalar kimi.

Arazi keçib üç ağac yol gedəndən sonra posta yoluna çıxdılar. Bu yol ilə üç xanım İrəvandan Naxçıvana gedirdi. Dədə Qasım bunları görcək deyir:

– Səfəralı bəy, atı bir dəqiqə saxla, ürəyimə üç xanə söz gəlib, bunlara deyəcəyəm.

– Yox canım, qoy rədd olub getsinlər, yolçu yolunda gərək.

Dədə Qasım qulax asmayıb götürür sazını:

“Qoşma” havasında

Vara-vara üç gözələ tuş oldum,
İrəvanın, Naxçıvanın yolunda.
Zərbaf mintənəli, tirmə köynəkli
Altun iylə bazubəndləri qolunda.

Yaxşı olur nazlı yarın tazası,
Əmmək üçün ləblər üstə məzəsi.

Altun saç bağının gümüş qozası,
Bənd olubdu əbrişimin telində.

Qasım deyər, asıla idim muyundan
İçmək olmaz ab-kövsər suyundan.
Dedim, a qız, bir xəbər ver soyundan,
Dedi Bərgişliyəm, türkmən elindən.

Dədə Qasım sözünü tamam edəndən sonra Səfəralı bəy atını qamçıladi, yollarına davam etdilər. Az getdilər, çox getdilər iki gündən sonra gəlib Zəngəzur mahalına çatdılar.

Buradan keçib Xinzirək kəndinə çatdılar. Xinzirəkdə hər ikisi bir nayibə qonaq düşdülər. Sabahı günü Dədə Qasım dəlləyə getdi ki, başını taraş etsin. Dəllək ülgücünü aşığın başına çəkən kimi iki barmaq enliyində başının dərisini siyirib aldı.

Dədə Qasım inildiyərək dedi:

“Müxəmməs” havasında

Getdim, dəllək dükanına,
Bir usta var, zol çıxartır.
Başım tükündən tutanda
Arpa kimi kol çıxardır.

Gözünün biri tasdadır,
Ülgücün ağzı pasdadır.
Gör necə hədiq ustadır,
Dağıstana yol çıxardır.

Ülgücü sürtərlər daşa,
İstər gözlərim qamaşa.
Elə zərb gəlir başa,
Zərbi məndən yel çıxardır.

Dədə Qasımın işindən,
Çox məlumdur görüşündən.
Ülgüclərin savaşından
Hər kəs olsa pul çıxardır.

Nə isə, bu zəhmətə dözəndən sonra Dədə Qasım Səfəralı bəylə bərabər atlarına süvar olub yola düşdülər. İki gündən sonra Şuşa qalasının ətrafındakı Malıbağ kəndinə çıxırlar. Bu kənddə bir evə qonax olurlar. Ev sahibi bir arvad idi. Həmin arvad şam taamına bir quru çörəkdən başqa bunlara heç nə vermədi. Gecə keçəndən sonra isə qadının oynası gəlib çıxır. Qadın əl-ayağa düşüb ertədən hazırladığı toyuq, plov və qayqanağı onun qabağına qoyur. Sonra eşqbazlığa şüri edirlər. Dədə Qasım yorğanın altından bu əhvalatı görüb yerindən qalxır, divardan sazını götürür:

“Şikəstə” havasında

Ay ağalar, mən ha günahkar oldum,
Mən ki, bildim bivəfadır gələn yar.
Bir yandan hicran qəmi, yar qəmi
Sənsən məni dərdə salan yar.

Nə istəyirsən, gedim alım bazardan?
Seyraqıf qurtarmasın nazardan.
Nə müddətdi canımı saldım nəzərdən,
Yaddar ilə oynayıban gülən yar.

Dədə Qasım, nə gəzirsən bu dağda,
Siyah zülfün şan-şan olur buxaqda.
Sən görən güllər yoxdu bu bağda,
Məgər girdin dost bağına talan yar.

Bu sözü eşidən kimi arvadın oynası qaçır, qadın isə Dədə Qa-

sımın ayağına düşüb:

– Sən Allah, bu sirri bir yanda söyləmə, – dedi.

Səhər açılanda Səfəralı bəylə Dədə Qasım yollarına davam etdilər. Bir-iki gündən sonra da Gəncəyə çatıb Səfəralı bəyin tanışı molla Sadığa qonax olurlar.

Sən demə, Molla Sadığın qızı Sənəm harada aşx gördükdə onunla deyişib sazını əlindən almırmış. O günü isə Sənəm xalasıgilə getmişdi. Xalasıgildən qayıdıb görür ki, evlərində aşx qonaq düşüb. Sənəm dərhal Dədə Qasımı deyişmək üçün deyiş meydanına dəvət etdi.

Dədə Qasım sazını alıb gəlir. Sənəm götürür, görək nə deyir:

“Bayatı” havasında

Sənəm mənəm, gül mənəm,
Ağla mənəm, gül mənəm.
Səksən səkkiz yarpaxdan.
Doxsan doqquz gül mənəm.

Dədə Qasım:

Sənəm, Sənəm gül Sənəm,
Ağla Sənəm, gül Sənəm.
Səksən səkkiz molla var,
Doxsan doqquz gül Sənəm.

Sənəm:

Əziziyəm ələsən,
Dürrü qoy ələ sən.
Ya tülküsen, ya dovşan,
Ya da kərtənkələsən.

Dədə Qasım:

Nə gəzirsən belə sən,
Əlin verdin ələ sən.
Bildir bicəkdə idin,
Bu il gəldin kələ sən.

“Təcnis” havasında

Sənəm:

Mənnən girdin meydana,
Sorum min kəlməyyat səndən.
Sən bir dur yerə düşəndə,
İstə gəlsin nicat məndən.

Dədə Qasım:

Ərnən girdim meydana,
Sormam min kəlməyyat səndən.
Sığınmam pərvərdigara,
İstəməm nicat səndən.

Qız:

Sən bilirsən, mən balayam,
Dağlar başında lalayam.
Mən bir alınmaz qalayam,
Qalıb top-top uzat məndən.

Dədə Qasım:

Allahımı yad eylərəm,
Dad ilə fəryad ilərəm.

Qalavı bərbad eylərəm,
Gələr hök-hökümət məndən.

Qız:

Sözlərim yazı bilməzsən.
Eşqimə dözü bilməzsən.
Mən dürrəm qaza bilməzsən.
Gəlir bu qabiliyyət məndən.

Dədə Qasım:

Gəl ikimiz saziş edək,
Sazişimiz bazış edək.
Mənlə sən yarış edək
Qələm məndən, dəmət səndən.

Sənəm:

Sənəm diyər, mura bənzərsən,
Yələsiz tirə bənzərsən.
Bir qətrə qara bənzərsən,
Məndən yox iltifat səndən.

Dədə Qasım:

Qasım dedi, mən cavanam,
Mən öz eşqmə güvənəm.
Mən bir tuqi zər nişanam,
Keçərəm yeddi qat səndən.

Onlar deyişərkən molla Sadıq gəlib çıxır, qızına acıxlanaraq alıb aparır.

Səfəralı bəylə Dədə Qasım oradan gəlib Kür çayının kənarındakı Mingəçevirdə duruş edirlər. Mingəçevirdən çıxıb gedərkən. “Sənəm, Sənəm bəri gəl, uşaq ağlayır” deyən səs eşidib Dədə Qasım dönüb baxıb görür ki, Sənəm bir gözəl yemə-içmə xətti-xəlinə, gül cəmalinə bax doy, bir cəvanəzəndir.

Dədə Qasım götürür onu tərifləməyə:

“Döşəmə” havasında

İndi gözəllərə gəlhagəl oldu,
Yaşılı gülgəzdi, allı sənəm gəl.
Ovçusun görəndə maral baxışlı,
Uzundur birçəkli, xallı Sənəm, gəl.

Aşıxmısan bir söz söylə öz-özündən,
Aləm dada gedər ala gözündən.
Danışanda şəkər damar sözündən
Qaymaq dodaqların ballı Sənəm, gəl.

Dədə Qasım sənnən elər hənəklər,
Ağ üzündə xallar bənək bənəklər.
Zərbaf mintənəli tirmə köynəklər.
İncə belli əbrə şallı Sənəm, gəl.

Söz qurtaran kimi hər ikisi Dağıstana doğru yola çıxdılar. Bunlar yol getməkdə ikən ləzgi Əhməd vəqiəsində gördü ki, bir camış onu buynuzu arasına alıb yuxarı atdı. Yuxudan durarkən yuxusunu Şamilə söylədi və təbir etdi ki, əyər Əmirxan sərdar bir aşıx da gətirərsə mənə bağlayacaq. Bu maqamda Səfəralı bəy aşıx Dədə Qasımla bərabər Əmirxanın otağına gəlmişdilər. Əmirxan Şamil şaha xəbər göndərdi ki, ləzgi Əhməd sazını kökləsin.

Çox çəkmədən dəyiş meydanı tərtib olub hər iki aşıx qarşı-qarşıya durdular.

Ləzgi Əhməd qabağa düşüb o biri aşıklara verdiyi sualı buna da verdi. Kiliddəmə bundan ibarət idi. “Aşix, bilirəm, bilmirəm nə deməkdir?”

Dədə Qasım cavab verir ki:

– Elə bu matahınan mənim qabağıma çıxırsan?
– Sənin sualına cavab budur “Bilirəm öləcəyəm, amma bilmirəm nə vaxt öləcəyəm”.

Ləzgi Əhməd götürür:

“Bayatı” üstündə

Xoş gəldin Dədə Qasım,
Xoş vaxtın Dədə Qasım.
Ləzgi Əhmədin əlindən,
Gedərsən dada Qasım.

Dədə Qasım:

Ləzgi, özün dağa ver,
Hirsinə qadağa ver.
Dədə Qasımdan qurtarsan
Qurban kəs, sadağa ver.

Ləzgi Əhməd götürür qıfılbəndi:

Səndən xəbər alım, ay Dədə Qasım,
O kimdi ki, dürlü-dürlü halı var?
Nə qurddu quzu ilə dolanı,
Yeyə bilməz nə kimi fili var?

Dədə Qasım:

Al cavabın, Əhməd ləzgi,
Haqq özüdü, dürlü-dürlü halı var.

Şeytan qurddur, iman quzu, dolanır,
Yeyə bilməz dua kimi fili var.

Ləzgi Əhməd:

O nədir dayanıbdır dayaqsız?
Nə atdır yola varmaz yayaqsız?
O nədir doğur əlsiz, ayaqsız? –
Neçə gündən sonra ayağı var, əli var.

Dədə Qasım:

Göy çadırdır, dayanıbdır dayaqsız,
Meyit atdır, yola varmaz yayaqsız.
Qurbağadır, doğar əlsiz-ayaqsız,
Qırx gündən sonra ayağı var, əli var.

Ləzgi Əhməd:

O nədir sınsa da sarınmaz?
Nə kimsədir artmaz, doymaz, barınmaz?
O kimdi qusulnan ərinməz? –
Ləzgi Əhmədin bu müşgüldə əli var.

Dədə Qasım:

O gönüldür sınsa da sarınmaz,
Xain kimsə artmaz, doymaz, barınmaz.
Binamazdır qusulnan ərinməz,
Dədə Qasımın bu müşgüldə əli var.

Əmirxan sərdar ayağa qalxıb dedi:

– Əhməd sənə yetər, qoy indi Dədə Qasım qabağa düşsün.

Ləzgi Əhməd razı qalmayıb aşığın adətidir üç xanə desin gərək.

Dədə Qasım araya girib:

– Sərdar, qoy nə deyir, desin, – dedi.
Aldı Ləzgi Əhməd:

Səndən xəbər alım, ay Dədə Qasım,
Həzrət Adam hansı güldən nuş oldu?
O kim idi əl götürdü dünyadan –
Nədən soyundu xırxapuş oldu?

Dədə Qasım:

Al cavabın, Əhməd ləzgi,
Həzrət Adəm qızılgüldən nuş oldu.
Abıddır, əl götürdü dünyadan,
Rəxtdən soyundu, xılxapuş oldu.

Ləzgi Əhməd:

O nədi başı dönər, qıçı dürr?
O kimdi cəhənnəmdə suçudur?
Nə dağdı qarışqadan kiçikdir –
Nə aslandı, onu görcək nuş oldu.

Dədə Qasım:

Ərş xoruzudur başı dönərdi, qıçı dürr,
O ilandır cəhənnəmdə suçudur.
Qar girvəsidir, qarışqadan kiçikdir
Bulut aslan onu görcək nuş oldu.

Ləzgi Əhməd:

O kim idi özü öz isbatında?
O kim idi gəzdi insan zatında?

Neçə il gəzdi bəni-adəm sifətində?
Neçə gün də qanaddandı quş oldu?

Dədə Qasım:

Musa idi, özü öz isbatında,
İsa idi gəzdi insan zatında.
Otuz üç il gəzdi bəni-adəm sifətində,
Qırx gündə qanadlandı quş oldu.

Ləzgi Əhməd:

Ləzgi Əhməd deyər hərif İsayə,
Hansı gündə Törat gəldi Musaya?
Neçi ildə İncil yazıldı İsayə,
İsa getdi göyə kimə tuş oldu?

Dədə Qasım:

Dədə Qasım deyər hərif İsayə,
Şənbə günü Törat gəldi Musaya.
Altmış dörd ildə İncil yazıldı İsayə,
İsa getdi göyə nura tuş oldu.

Əmirxan sərdar tab etməyib yenə də yerindən sıçradı ki:

– Niyə ləzgi Əhməd bu qədər vaxt qabağa düşür?

Əhməd cavab verdi ki:

– Hələ bir qatarım qalıbdır.

Sözünə davam edərək deyir:

Sənə deyim, Dədə Qasım,
Hər saatın banı olmaz.
O nədi gözün önündədi,
Görə bilsəm, sanı olmaz?

Aldı Dədə Qasım:

Al cəvabın, Ləzgi Əhməd,
Qoç iyidin kamı olmaz.
Kiprik gözün önündədir,
Görə bilsən sanı olmaz.

Ləzgi Əhməd:

O nədi, gələr keçər?
O nədi, mələr keçər?
O nədi, dələr keçər? –
Yarası çox, qanı olmaz.

Dədə Qasım:

O ömürdü, gələr keçər,
O güllədir mələr keçər.
Yaman sözdür, dələr keçər,
Yarası çox, qanı olmaz.

Ləzgi Əhməd:

Ləzgi Əhməd kifirin tökər,
O kimdi ki qəddin bükər.
O nədi ki nara çəkər,
Səsi çoxdur, canı olmaz.

Dədə Qasım:

Dədə Qasım: kifirin tökər,
O qocadır. qəddin bükər.
O yeldir nərə çəkər
Səsi çoxdur, canı olmaz.

Burada Əmirxanın təkliflə Dədə Qasım qabağa salmaq istədilərsə də, lakin Ləzgi Əhməd icazə verməyib soruşur:

Səndən xəbər alım, ay Dədə Qasım,
O kimdir min bir halı var?
Nədən hasil oldu ərşin argacı,
O nədi toxunmamış xəli var?

Dədə Qasım:

Al deyim cavabın, ay Əhməd Ləzgi ,
Haqq özüdür, min bir halı var.
Sudan hasil oldu ərşin argacı
Yer çiçəkdir, toxunmamış xəli var.

Ləzgi Əhməd:

O nədi cəsədi var, səri yox?
Nə arvaddı, ildə doğar, əri yox?
Dimdiyi yox, cıqqası yox, pəri yox? –
O nədi qanadında xalı var?

Dədə Qasım:

Soxulcandı cəsədi var, səri yox,
Ağac arvaddı, ildə doğar, əri yox.
Dimdiyi yox, cıqqası yox, pəri yox,
Kəpənəkdir qanadında xalı var.

Ləzgi Əhməd:

Nə dəryadı, suyu yoxdur, dalalar,
Nə qumaşdır, satmaq olmaz alalar.

O nədir dırnağından balalar?
O nədir, əmmək üçün balı var?

Dədə Qasım:

Könül dəryadır, suyu yoxdur, dalalar,
Ağıl qumaşdır, satmaq olmaz alalar.
Bal beçəsi dırnağından balalar,
Şəkər qəmişinin əmmək üçün balı var.

Ləzgi Əhməd:

O nədir ki, gəzər, gəzər zətı yox?
O nədəndir tikişi yox, qəti yox?
O nədi dəvəsi yox, atı yox
Qonmaz köçər, bir tükənməz yolu var.

Dədə Qasım:

O yeldi ki, gəzər-gəzər zətı yox,
Dəri göndür-tikişi yox, qəti yox.
Aynan gündür dəvəsi yox, atı yox,
Qonmaz köçər bir tükənməz yolu var.

Ləzgi Əhməd:

Səndən xəbər alım, Dədə Qasım,
Şeş arasında beş nədir.
Kim on sevdi, kim on iki,
Dahi bu keşakeş nədi?

Dədə Qasım:

Al cəvabın, Əhməd Ləzgi,
Beş vaxt namaz arasında şeş olu.

Siz on sevdiniz, biz on iki,
O səbəbə keşakeş olu.

Ləzgi Əhməd:

O kimdi ki, özün öyməz?
O kimdi ki, heç zad yeməz?
O nədir dünyadan doymaz?
Dəryalar içən sərkeş nədi?

Dədə Qasım:

Qoç iyiddir, özün öyməz,
O şeytandır heç zad yeməz.
Dəyirmandır, dünyadan doymaz,
Dəryalar içər sərkeş olu.

Ləzgi Əhməd:

Kim qırxdı Rəsulun başın?
Kim gətirdi ülgücü, daşı?
Kim idi onun sirdaşı? –
Ləzgi Əhmədə təftiş nədir.

Dədə Qasım:

Səlman qırxdı Rəsulun başın,
Cəbrail gətirdi ülgücü, daşı?
Haqq idi onun sirdaşı,
Dədə Qasım təftiş olur.

Burada Dədə Qasım qabağa düşüb soruşur:

“Müxəmməs” havasında

Aşix, eşq olsun, meydana
Girə bilirsən, bismillah.
Eşqin ataşı canıma
Sala bilərəm, bismillah.

Aldı Ləzgi Əhməd:

Həqiqətdən mən ha gəldim,
Məni gətdin, cana billah.
Əvhalım sənə bildirim,
Sığınmısan, xana billah.

Dədə Qasım:

Aşix, səndən zat istərəm,
Sözündən isbat istərəm.
Səndən min kəlmiyyat istərəm,
Bula bilərsən, bismillah.

Ləzgi Əhməd:

Aşığam, sözüm urfana,
Xədəngi qoy sən nişana.
Durmuşam mərdi-mərdana
Girərəm meydana, billah.

Dədə Qasım:

Dədə Qasım, bu dağında,
Gül bürünmüş budağında.
Mənnən sərdar otağında
Qala bilərsən, bismillah.

Ləzgi Əhməd:

Əhmədəm, mat eylərəm,
Sifətimi zat eylərəm.
İndi səni pərt eylərəm,
Çəkərəm ərkanə, billah.

Dədə Qasım götürür:

“Təcnis üstə” havasında

Axtarma meyli mənə yetişdi,
Talib oldum övliyalər beşinə.
Beş yaşında on beş raha yetişdim,
Beşin atdım, beşin tutdum, beşi nə?

Ləzgi Əhməd qıfılbəndi açə bilməyib dedi:

– Qasım, sözünü tamam elə.

Aldı Qasım:

Bir ər gördüm öz işində çarasız,
Cəsədindən qanlar damar yarasız.
On beş nəstə göydən endi qarasız,
Beşi xələt, beşi kusbənd, beşi nə?

Ləzgi Əhməd buralarda qarxıb:

– Mən hələ qəlyan çəkirəm, sözünə davam et, – dedikdə mey-
dandakılar gülüşdülər.

Alır Dədə Qasım:

Çox aşıqla tutmuşam bəsim,
Ərindi, silindi qalmadı pasım.
On beş nəstə yenibdi şikəstə Qasım,
Beş əslidi, beş pəridi, beşi nə?

Ləzgi Əhməd cavab verdi ki:
– Götür görək daha nə deyəcəksən?
Alır Dədə Qasım:

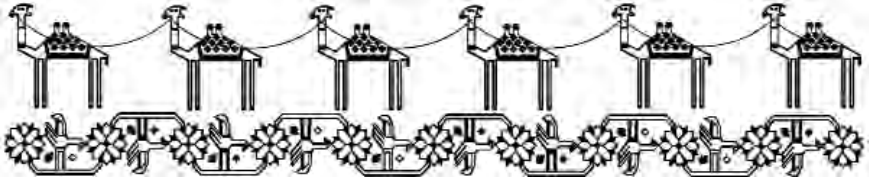
“Müxəmməs” havasında

İbtida ruzi əzəldən,
İlqar ilə iman mənim.
Din mənim, məssəb mənim,
Yer mənim, göy mənim.
Ay mənim, yıldız mənim,
Bağ mənim, bağban mənim,
Sirr mənim, sərpüş mənim.

Pəvər mənim, millət mənim,
Abı ataş xakı baddan,
Xəlq eylədi yezdan bizi.
Üç yüz altmış altının üstündən
İsbat oldu üç yüzü,
Bağladılar dörd yüz oxat,
Dəryada qırx dörd dənizi
Altmışın biri oldum.
Yetmişin qırx səkkizi
Beş içində altı Məkkə
Səkkizdə fərman mənəm.

Ləzgi Əhməd bu sözlərin mənasını tapmadıqda Əmirxan sərdar əmr elədi ki, ləzgi Əhmədi dustaq etsinlər. Ləzgi Əhməd dustaq edilərək Dağıstan İranın təhti idarəsinə keçdi. Dədə Qasıma isə, Səfəralı bəy söz verdiyi üçün hökumət əmrilə Tikmədaşda sevdidiyi qızı alıb verirlər.

Bitdi

Ərtoğrol Cavid

AŞIX ƏSƏD RZAYEVİN SÖYLƏDİYİ “HEYDƏR BƏY” NAĞILI HAQDA

OLKLORDA bir çox nağıllar var ki, Şah Abbas və vəziri Allahverdi xan xüsusi rola malikdir. Bu nağılın əsas teması Heydər ilə Süsənbərin sevgisidir. Heydər in kiçikliyini təsvir edirkən Şah Abbasa toxunulur. O, adil hökmüdar kimi əks olunur. Bir çox nağıllarda Şah Abbas kiçik bir uşağı öz himayəsinə alıb saxlıyır. Yaşa do-

lurkən oğlan yuxuda öz sevgisini görüb ardınca gedir. O, hər zaman şahdan icazə almalı olur.

Bu obrazlarda vassallıq elementləri dəxi vardır.

“Heydər bəy” nağlında yuxunun olmaması yaxşı isə oxşayıslar daha çoxdur. Mis.: Şah, Heydər ilə siyahətə çıxan atlılara öyrədir ki, siz iki-bir geri dönün, nəhayət o da dönsün. Yaxud: Heydər çoxlu çadır görüb, ən böyüyünə girir, gözəl qızı görən kimi sevir, şeir oxuyur.

Vuruşda Heydər yazıqlanırkən qız onu yaralayır, sonra peşiman olur.

Bu motiv dəxi bir çox nağıllarda mevcuddur.

Hadisələr inkişafı, onların quruluşu sadə, bəsit və zəifdi. Nağılı aşiq Əsəd özü yazdığından xalq dilinin bəzi xüsusiyyətləri özünü

göstərmişdir. Mis.: Metatezlər vardır:

“dəvriş” əvəzinə “dəvriş”.

“yanıqlı” əvəzinə “yanqılı”.

Təsirlik halında “n” səsinin “y”yə keçməsi:

“Abbas dedi: buraxın gəlsin qarıyı”.

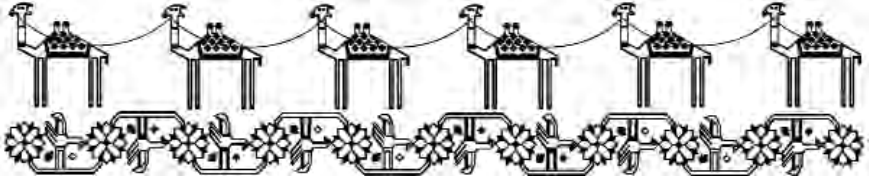
Kəlmələr əvvəlində ilavə saitlər vardır:

“razi” əvəzinə “irazi”. “yükləmək” əvəzinə “ükləmək”.

Bir çox fərqlər var ki, onları dil xüsusiyyəti kimi götürmək doğru olmaz, onlar aşığın savadsızlığından doğan səhvlərdir.

Nağılın teması bəsit olduğundan müasir oxucular ruhunu oxşayamaz və buna görə çapa lüzumsuzdur.

10.02.1940

HEYDAR BƏYİN NAĞILI

Söylədi: *Aşıq Əsəd Rzayev*

İZƏ söyləyim İsvahannan. İsvahanda bir qarıdan. Qarının adı Səlminaz. Səlminazın əri ölür. Boyunda bir uşaq qalır. Vaxd tamam olur. Səlminaz bahəmini yerə qoyur. Olur bir oğlan. Oğlanın adını qoyurlar Heydar. Heydarı anası çox çətinlik ilə saxlayır. Çör-çöp yığıb, satıb, heylə do-

lanıb Heydarı səkkiz yaşına çatdırmışdı.

Amma günlərin birində şıx oğlu Şah Abbas vəzir Allahverdi xan ilə çıxıb şəhəri gəzirlərdi. Küçənin birində gördülər ki, bir bölük uşaq oynuyur, amma bir uşaq var–həmi kamaldan, həmi camaldan çox yaxşıdı. Şah Abbas dedi:

– Vəzir Allahverdi xan, xəbər al, görək kimin uşağıdı.

Vəzir soruşdu:

– Kimin uşağısan, adın nədi, atan-anan varmı?

Uşaq cavab verdi ki:

– Mənim adım Heydardı, atam da yoxdu. Bir qoca anam var, o da kasıbdı.

Şah Abbas dedi:

– Oğlum, oxuyarsanmı, səni oxudam?

Heydar dedi:

– Babacan, oxumağı çox sevirəm, amma pulumuz yoxdu.

Şah Abbas dedi:

– Oğlum, səni pulsuz oxudaram, – deyib uşağı apardılar.

Qarı axşam gəldi, gördü Heydar yoxdu, qonşudan xəbər aldı ki:

– Heydar hardadı?

Qonşusu dedi:

– İki dövrüş Heydarı apardı.

Qarı iki əliylə ta axşamnan sabaha qədər başına döyüb ağladı. Səhər açılan kimi qarı başını yola-yola özünü yetirdi Şah Abbas qapısına. Şah Abbasa xəbər verdilər ki:

– Bir qarı ağlayır, deyir şikayətim var.

Şah Abbas dedi:

– Buraxın gəlsin qarını.

Buraxdılar. Qarı içəri girən təki torpağa düşüb ağladı. Dedi:

– Şah, təsadıqın olum. Mənim səkkiz yaşında bir oğlum varıydı. Axşam iki dövrüş aparıb, indi mən oğlumu səndən istiyirəm.

Şah Abbas dedi:

– Qarı, oğlunun adı nədi?

Dedi:

– Heydardı.

Şah Abbas dedi:

– Gətirin, Heydarı.

Gətirdilər. Dedi:

– Qarı, oğlun budumu?

Dedi:

– Budu.

Qucaxlıyb üzündən öpdü dedi: – Mənim oğlum budu.

Şah Abbas dedi:

– Qarı, indi sən ol mənim anam, Heydar da oğlum olsun.

Qarı Şah Abbasın sözünə irazı qalıb şahlıq otağında əyləşdi. Heydarı da götürüb məktəbə qoydular. Heydar yeddi il oxudu, ta elmə çatdı. Amma Şah Abbas dedi:

– Mən Heydarın adını qoydum “Heydar bəy”.

Bütün əhalı Heydar bəyi Şah Abbasa oğul hesab edirdilər. Heydar bəy on beş yaşa çatmışdı, elmi də oxuyub tamam əylə-

mişdi. Könlü gəzmək istədi. Götürüb bir məktub yazdı babasının üstünə: “Baba, könlüm gəzmək istiyir”. Amma Şah Abbas da Heydarı o qədər istiyirdi, yanı məktəbdən gələnə qədər ürəyi dayanmırdı. Çox istədiginə görə dedi:

– Oğlum, başına qoşun yığım.

100 atlı Heydarın başına yığıb, 15 günün azuqasını da götürüb yola düşdülər. Amma Şah Abbas atlıları örgətədi ki:

– Mən Heydardan ayrı dura bilməyəcəm, bir-bir, iki-bir qaçın, dağılın qoyun Heydar bəy tək qalsın. Tək qalanda qayıdıb gələcək.

Heydar bəy başında qoşun gəzə-gəzə bir dağın ətəyində axşamlayıb qaldılar. Gecəyarı Şah Abbasın tədbirinə görə qaçıb dağıldılar. Heydar bəy qalxanda gördü ki, heç kim yoxdu. Bir atıdı, bir qılinc, qalxan, amut, nizasıdı. Tək qalıb özü-özünə dedi:

– Bu tədbir babamın tədbiridi, mənə çox isdiyir, mən də gedim.

Atını minib ov ovluya-ovluya gedib bir dağın başına çıxanda gördü dağın başında gücdü çadır var, ama ortada bir ağ çadır var. Atı sürdü haman çadırın qabağına ki, bunlar nədisə qırıb bu məkülkatı babama aparacam və görüm nə millətidilər. Atı sürüb çadırın qabağına. Amma sizə söyləyim çadır yiyələrinə. Kişmir şəhərində Qazi bəyin qızı Süsəbər xanımdan. Özü də nişanlıydı öz şəhərlərində Mahmud xanın oğlu Əhməd xana. Və qız özü də Şəmşirbazıydı. Həmişə qoşun qabağında qılinc vururdu. Heydar bəy çadıra çatan kimi atdan düşüb gördü heç kəs yoxdu, baxdı dəyədə bir gözəl oturub, əlində naxış bəziyir. Amma nəhayət gözəldi. Qızdar da sağ-solunda. Heydar bəy dedi:

– Yaxşı oldu, mən ov gəzirdim burda tapdım.

Atını qol bənd eliyib baxırdı. Qız geri döndü gördü bir gözəl oğlan durub, dedi:

– Nəçisən?

Heydar bəy cavab verdi ki:

– İsvahanlıyam.

Qız dedi:

– Oğlan, İsvahanı tanımıram, bura qonaq yeri deyül, – deyib qız öz nazik dodaqları ilə bir qah-qah çəkib güldü. Gülən kimi elə bil Heydar bəyin ürəyinin başına bir ox dəydi. Bütün bədənində sümüklərinə lərzə düşdü. Eşqin sövdasına düçar oldu, qılıcı basdı döşünə, görək nə deyir burada.

Heydar bəy:

Qalq əyağa, boyun görüm, gözəlim,
Min nazıman yerışdərın qurbanı.
Xəndan olmasan açılmaz güllər,
Kəklik kimi gülüşdərın qurbanı.

Heydar bəy sözü deyən kimi qız əlində ipəkdən bir dənə araşqın tikirdi. Araşqını yerə qoyub dedi:

– Oğlan, indi bildim dərd əhlisən. Amma söz tək olmaz. Əylən birini də mən deyim.

Süsənbər xanım:

Al cavabın deyim, ay cavan oğlan,
Bizdə yoxdu sən cavanın dərmanı.
Nəlayıx danışib, nəlayıx demə,
Buyuram qətlinə indi fərmanı.

Söz tamama yetəndə Heydar bəy dedi:

– Xanım, irazıyam sənə əlində ölməgə. Qoy mabədini deyim.

Heydar bəy:

Oxuyanda bilbil təki oxursan,
Maral təki sən oycuna baxırsan.
Nazik əldə araşqının toqursan,
Əlvən-əlvən naxışdarın qurbanı.

Süsənbər xanım:

Ahu kimi nə gəzirsən dağlarda,
Durub cəlladlarım sağ-sollarda.
Bir gül olub əgər bitsəm bağlarda,
Bağban olsan mən demərim də mənə.

Heydar bəy dedi:

– Xanım, bu qədər mənə təgit etmə.

Heydar bəy:

Heydar bəyəm, neyləmişəm nədərim,
Tərən mənəm, kəklik döşün didərim.
Həyana getsən, mən də gedərim,
Maral kimi baxışdarın qurbanı.

Süsənbər xanım:

Süsənbərim, doğru sözüm söylüyüm,
Eşq əlindən qara bağrım teyliyim
Səni söysəm Əhməd xanı neyliyim? –
Onda isdiyərmi nazdı yar mənə.

Sözü qız tamam eyliyə kimi höküm elədi ki:

– Sökün çadırları bu yerdən gedək, bu kimidi gəldi mənə tapdı, qoymadı ki, bir qədər bu dağlarda seyr eliyək.

Heydar bəy götürüb dedi:

– Xanım, əgər ki, bu dağlarda səfa sürmək isdəyirsən bir yaxşı həmdəminəm, göz səfa sür.

Süsənbər xanım daha da hirsləndi. Qılıc, qalxan, amut-nizasını üstünə götürdü. İpək kəməri çin-çin eliyib çiyinə atdı. Dedi:

– Oğlan, gəl məndən əl çək, səni öldürərəm.

Heydar bəy qızın bu halına götürür görək nə deyir:

“Səməndəri” havasında

Oyçusuyam, bu dağları gəzirəm,
Maralım, ceyranım, dönmərəm sənnən,
İrazıyam, çək qılıcı, vur boynum,
Ay dinim, imanım, dönmərəm sənnən.

Qız gördü oğlan ölümü gözünün qabağına alıb bundan əl çəkmir.

Süsənbər xanım:

Nə lazımdı oğlan qıza söz demək,
Qayıt bu söydada əl götür mənnən.
Çəkərəm qılıcı, vurram boynunu,
Qayıt bu söydada əl götür mənnən.

Heydar bəy sözdən deyib dedi:

– Xanım, çox da laf etmə.

Heydar bəy:

İsdiyirəm söhbət ola, saz ola,
Qoynum içi bahar ola, yaz ola.
Görməmişəm qızdan şəmşirvaz ola,
Alagöz ceyranım, dönmərəm sənnən.

Süsənbər xanım dedi:

– Oğlan, deyən məni qeyri sayırsan.

Süsənbər xanım:

Əcəl şərbətini doldurmuşam, içərəm,
Dost yolunda başı-cannan keçərəm.
Bir qılıcnan səni iki biçərəm,
Qayıt bu söydada əl götür mənnən.

Heydar bəy dedi:

– Xanım bir balaca miyana danış.

Heydar bəy:

Heydar bəyin budur sizə mətahı,
Dayimə dərdinnən çəkərəm ahı.
Müxdəsəri, sözümün budur kütahı
Alagöz cananım, dönmərəm sənnən.

Süsənbər xanım:

Hax bilir ki, gözəllərin gözüyəm,
Aşıqların söhbətiyəm, sözüyəm.
Süsənbərəm, Qazı bəyin qızıyam,
Qayıt bu sövdada əl götür mənnən.

Süsənbər xanım gördü nə haq-say eliyir Heydar bəy əl çəkmir.
Özü də deyir:

– Səni çəkəcəm caynağıma, aparacam İsvahana.

O saat qız höküm elədi ki:

– Qızdar, üklüyün çadırları.

Çadırlar üklənən vaxtı Heydar bəy qıza doğru yeridi ki, qızı çəksin caynağına götürsün. Süsənbər xanım geri qayıdıb ilan qılıca əl eliyib, qılıcı qılabınnan çıxardıb dedi:

– Oğlan, yerində dur, mənə əl atma, indi gəl eliyək cəng. Kim-kimi basa o, ona təslim olsun.

Qız sözü deyən kimi Heydar bəy bir tərəfdən qılıcı çəkib Süsənbər xanım da bir tərəfdən qılıcı çəkib hər ikisi də pəhləvan kimi qabaxlaşıb qız qalxanı götürüb başına dedi:

– Heydar bəy, urusqat sənindi, neçə qılıc vuracan, vur.

Heydar bəy üç-dörd dəfə qılıc-qalxanın üstündən həmlə elədi, amma zərbinən vurmadı ki, qızı qılıc kəsər və sonra Heydar bəy

qalxanı götürdü başına. Süsənbər xanım əl elədi. Qılıca bir vurdu ikinci qılıncda qalxan qırılıb başını iki böldü. Heydar bəy üzü üstə yerə düşüb qan apardı. Qızın ürəyi çox yanıb qılıcı yerə tulluyub o qanlı başını aldı dizinin üstünə. Gözdərinin qanını silib yavaş-yavaş üzündən öpürdü. İki əli başına döyüb deyirdi: “Qurusun mənim qolum” – deyib ağlıyrdı. Qızdar hamısı: sən bu cür oğlanı niyə vurdun? – deyib danlayırdılar.

Qız başınnan ipək yaylığını oğlanın başının yarasına sarıyıb üzünün qanını yuyub başını qoydu o iki nar məmənin arasına. O qədər ağladı behuş oldu. Qızdar güldən-güləfdən həm qızın üzünə, həm də oğlanın üzünə səpirdilər. Qız ayıldı dedi:

– Qızdar, Heydar bəy ayılıbdı?

Qızdar dedi:

– Ayılmıyıb.

Qız gördü ayılmıyıbdı, götürür görək nə deyir:

Süsənbər xanım.

“Gəraylı” havasında

Qızdar, siz də amin deyın,
Qurusun, əlim qurusun.
Bir od dudu cəsətimnən
Qurusun, əlim qurusun.

Həkim gəlsin yarasına,
Hax yetirsin çarasına,
Getməm bağlar arasına,
Qurusun, əlim qurusun.

Süsənbərəm mən neylədim,
Basdım bağrıma iylədim.
Əvvəlindən səf eylədim,
Qurusun, əlim qurusun.

Süsənbər xanım sözünü tamam eliyən kimi oğlanın başını bəlicin üstünə qoyub aldı bir dənə kağız başladı yazmağa:

“– Heydar bəy, əvvəldən bilmədim. İndi mən getdim Kişmir şəhərinə, əgər ayılsan gəl dalımca.”

Kağızı yazıb, oğlanın sinəsinin üstünə qoyub yol başladılar. Amma həmin dağın adı da Əlvən dağıydı. Özü də çox gəzməli, səfalı dağ idi. Hansı ilki hansı qızın toyu olsaydı əvvəl çıxıb Əlvən dağında sehr eliyirdi. Onnan qayıdırdı toy eliyirdi. Çünki o dağa gələn gözəllənirdi. Amma Süsənbər xanım özü o qədər gözəliydə! İndi o gözəlligi daha da getmişdi. O gül irəngi saralıb solmuşdu. Heydar bəyin başının qanının qızın döşünə bulaşmışdı. Dedi:

– Qızdar, bu qanı yumuyacam, ta ki Heydar bəy özü gələndə qə-dər. Heydar bəyin qoxusunu bunnan alacam – deyib gedirdilər.

Bunlar getməkdə olsun. Heydar bəy bir sutqa da qaldı. Sonra ayılıb gördü lələ köçüb, yurd ağlır. Bu yana, o yana baxıb gördü heç zad yoxdu. Əl atıb başı sarıyan dəsmalı açıb, yaylığı tənidi. Sonra da gördü döşündə bir kağız var. Kağızı açıb gördü ki, qız yazıb ki:

“– Heydar bəy, mən getdim Kişmir şəhərinə, özüm də Əhməd xana nişanlıyam, mənim toyum olacaq, amma qırx gün səni gözdüyürəm. Qırx günə təki gəlginən, gəlmədin sənə yarandan öləcəm. Mən də zəhri içib elə öləcəm.”

Heydar bəy kağızdan halı olandan sonra atının ziri təginə bərkidib dedi:

– Daha mən İsvahana nəyə gedim. Qızın dalınca gedim.

Yol başlayıb getdi. Heydar bəy yol getməkdə olsun, Süsənbər xanımın köçü gedib bir bələdə düşmüşdü. Qayıdıb geri baxanda gördü Əlvən dağı qarşısında görünür. Aldı görək Əlvən dağına Süsənbər xanım nə deyir.

Süsənbər xanım:

“Gəraylı” havasında

Veran qalmış Əlvən dağı,
Səndə mənim yarım qaldı.
Yaralıdı gül bədəni,
Canda ahu-zarım qaldı.

Ağlayıram ağlar kimi,
Başa qara bağlar kimi.
Solğun baxça-bağlar kimi
Məlil-müskül narım qaldı.

Əziz yoldaşlar, bu sözü deməkdə mətləbi buyuydu ki, məmələr də solmuşdu, onun üçün deyir məlil-müskül narım qaldı.

Aldı sözün təxəllüsünü Süsənbər xanım:

Süsənbərəm, yana-yana,
Yanar bağrım dönər qana.
Qalxar baxar hər bir yana,
Bir növcavan yarım qaldı.

Söz tamama yetir, amma bura olur yeddi yolun ayrıcı. Qız həmin kağızı yazıb yeddi yolun ayrıcına qoydu, bir çubuğun arasına basırdı. Yenə ahu kimi mələyə-mələyə getdi. İndi qız getməkdə olsun, söyləyim Heydar bəydən. Gəldi çatdı həmin yeddi yolun ayrıcına. Gördü burada yeddi yol ayrılır, amma arada bir kağız var. Kağızı götürüb oxudu ki, qız burada çox yaralı söz deyib, amma yazmıyıb ki, bu yolun birinnən gəl. İndi Heydar bəy mətəl qaldı ki, mən hansı yolnan gedim. İndi aldı Heydar bəy görək nə deyir.

Heydar bəy:

“Səməndəri” havasında

Oyçusuyam, çıxdım Əlvən dağına,
İtirdi bu dağda maralı canım.
Fələyin qəhrinnən, çarxın əlinnən
Düşdü Süsənbərdən aralı canım.

Hayıf yar əlinnən içmədim badə,
Ardı dərdim oldu həddən ziyada.
Hər yana işləyir yalardı cada
Bilmirəm hansınnan varalı canım.

Fələk ağlar qoydu, dahi gülmərəm,
Ağlayaram, göz yaşımı silmərəm.
Çarx altında nazdı yarı bulmaram,
Kəsilər səbrimin qərəli canım.

Müxənnəti bu yollara varmasın,
Sədirindəki qönçə gülü dərməsin.
Arayıb axtarıb yarı görməsin,
Dərdi-qəm əlinnən saralı canım.

Heydar bəyəm nə mürdəyəm, nə zində,
Heç bilmədim nə məsəbdə, nə dində.
Əgər babam məni görsə bu gündə
Baxıb ağlamazmı yaralı canım.

Heydar bəy sözü tamama yetirib öz-özünə dedi:

– Babamdan icazəsiz getmək dürüst deyil. Gedim həmi babamnan icazə alım, həmi də İsvahana gedim qızın dalınca.

İndi atını geri döndərüb düşdü başı qanlı özünü çatdırdı İsvahana, öz otağının qabağına, qulluqçular atını tutub özünü apar-dılar otağa. Babasına xəbər verdilər ki:

– Heydar bəy gəlib, amma başı çapılıb.

Babası Şah Abbas çox fikrə düşdü. Niyə mənim oğlumun başı çapılıb. Heydar bəyi çağırıdırıb gördü başı çapılıb qılıc iylə. Şah Abbas suval elədi:

– Oğlum, haramılamı irast gəldin? Səni çapdılar, yoxsa sənə nə oldu?

Heydar bəy cavab verdi ki:

– Baba, məni haramı-zad çapmıyıb. İndiki mənim dərdimnən halı olmax istiyirsən, mənimki eşq söydasıdı, indi bir saz tap sa-zımnan deyim.

Şah Abbas hökm eylədi, bir saz gətirin. O saat bir saz gətirdilər. Heydar bəy sazı götürdü sinəsinə, görək babasına nə deyir dərdinnən.

Heydar bəy:

“Duraxanı” havasında

Başına mən dönüm ədalət şahım,
Şahım, məni dərdə salan bir qızıdı.
Hurudu, pəridi, göydə mələkdi,
Şahım, məni dərdə salan bir qızıdı.

Şah Abbas dedi:

– Oğlum, haradadı səni bu dərdə salan qız, yerini mana de görüm.

Aldı Heydar bəy:

Qırx incə qız gördüm solu-sağında,
İsmi yazılıydı boyun bağında.
Sehrana çıxmışdı Əlvən dağında,
Şahım, məni dərdə salan bir qızıdı.

Babası dedi:

– Oğlum, Əlvən dağına çıxan gözəlin hamısını mən tanıyıram. O dağa çıxanın hamısı xəstə olur. Çıxırlar ki, sağalsınlar. Ta orda elə gözəl olmaz ki, sən ona bənd olasan.

Belə deyəndə gördü Heydar bəy çox sındı, götürüb dedi:

– Oğlum, de görüm hansı şəhərə getdi?

Dedi: – baba, deyim:

Heydar bəy:

Tifilkən düşdüm yarın qəhrinə,
Təhri bənzər qızılgülün təhrinə.
Özü yazıx gedif Kişmir şəhrinə,
Şahım, məni dərdə salan bir qızıdı.

Babası dedi:

– Oğlum, düzdür, Kişmir şəhrində gözəl var. İndi de görüm kimin qızıdı?

– Baba, deyim.

Heydar bəy:

Hax bəyənilib gözəllərin gözüdü,
Heydar bəyin söhbətidi, sözüdü.
Süsənbərdi, Qazı bəyin qızıdı,
Şahım, məni dərdə salan o qızıdı.

İndi babası dedi:

– Oğlum, mən səni bir qızdan ötəri gözümünə qoymaram. Nə çoxdu İsvahanda ondan artıq gözəl. Hansını desən alacam.

Heydar bəy dedi:

– Baba, əylən bir deməli sözüm var, deyim.

Heydar bəy:

Zalım fələk məni saldı bələya,
Amandı, şah baba, izni ver mana.
Ahı-nalam çıxar ərşi-ələya,
Amandı, şah baba, izni ver mana.

Mənəm bu dünyada baxtı qaralı,
Qəlbimdi bir şüşə, cismim yaralı.
Yardan ayrı düşən yaqın saralı
Şahım, gedər oldum, izni ver mana.

Yar qədinə geyinmişdi saqalı,
Üzün görsəm, yaralarım saqalı.
Heydar bu yaradan çətin saqalı,
Amandı, Şah Abbas, izni ver mana.

Heydar bəyin sözü tamam olan kimi Şah Abbas dedi:

– Oğlum, deyirsən qız kağız yazıb qoyub getmişdi. Hanı kağız?

Heydar bəy kağızı çıxarıb babasına verdi. Şah Abbas gördü, harcadı ki, qız bunu yaralıyıb, amma yana-yana gedib. Əgər Heydar bəy getməsə o da orda çatdıyıb öləsidi. Şah Abbas dedi:

– Oğlum, qızınkı bu kağızı varıydı, niyə getmədin?

Heydar bəy cavab verdi ki:

– Baba, sənən icazəsiz getsəydim, uğrum xeyir tapmazdı. Gəldim səndən icazə alam, onnan gedəm. Çünki, səkkiz yaşınnan mənim cəfamı çəkib bu yaşa çatdırıbsan.

Heydar bəyin bu sözü Şah Abbasın çox xoşuna gəlib, Heydar bəyin üzünən öpüb dedi:

– Əhsən oğul, sənənin kamalına!

Hökmlədi bir dəst patişahyana libas gətirdi. Heydar bəy geyindi. Şahlıq toylasınnan bir at da verdilər. Şah Abbas çıxardıb

bir qızıl bazumət qoluna bağladı. Dedi:

– Oğlum, get Allah yaxşı yol versin. Patşahlıq əlimi çiyninə vurdum, qorxma.

Heydar bəy indi babasına, qoca nənəsinə vida eliyib yola düşdü.

Heydar bəy getməkdə olsun, söyləyim Kışmir şəhərində Süsən-bərdən. Köçü gedib düşdü öz qapısına. Amma qadağa eliyib başındakı qızdara tapşırıd ki, Əlvən dağında başımıza gələn hadisəni söyləmiyin. Hər kəs yerbəyerdən dağıldılar. Amma Əhmət xana xəbər getdi ki, nişanlın gəlib. O saat Əhmət xan kağız yazdı:

– Süsənbəxanım toyumuzu başdıyax.

Süsənbəxanım cavab yazdı ki:

– Mən Əlvən dağında səfa sürməmişəm. Böyük-böyük azara düşmüşəm. Hələ bir dincələcəm, onnan xəbər verrəm, toyumuzu eliyərik.

Kağız getdi. Əhmət xan oxudu, gördü çox məşquş yazılıb. Durub özü nişannısının otağına gəldi. Dedi:

– Gedim görüm Süsənbəxanım nə azara düşübü ki, belə yazır.

Əhmət xan amma gördü Süsənbəxanım Əlvən dağına gedəndən olan irəngi üsdündə yoxdu daha da saralıb solubdu. Əhmət xan götürüb dedi:

– Süsənbəxanım, mən səni Əlvən dağına göndərdim daha da gözəllənib gələsən, daha da saralıb gəlibsən. Söylə görüm sənə nə oldu?

Süsənbəxanım cavab verdi dedi. – Deyim.

Süsənbəxanım:

“Sərili” havasında

Ürcəh oldu mənə Əlvən dağında,
Bir ovum əlimnən yaralı qaldı.
Bilmirəm dirildi, ya ki öldümü,
Cigarım səd hazar paralı qaldı.

Əhmət xan dedi:

– Xanım o ov nə cür ovudu, əlinnən yaralı qaldı, özün də onnan ötürü saralıbsan.

Aldı Süsənbər xanım:

Şeyda bülbül lal olubdu butaxda,
Geyinib gəzmərəm əlvən otaxda.
Məcnun təki Leyli deyir bulaxda,
Leyli canım yardan aralı qaldı.

Əhmət xan çox qəzəblənib dedi:

– Sənin mənnən başqa yarın kimdi. Deyirsən yardan aralı qaldım.

Süsənbər xanım götürüb dedi, deyim kimdi:

Süsənbər xanım:

Süsənbərəm sirrim aç bilmərəm,
Verdigim ilqardan qaça bilmərəm.
Heydardan qeyrisin seçə bilmərəm,
Kəsildi səbrimin qərəli qaldım.

Söz tamama yetən kimi Əhmət xan qəzəblənib yerinnən durub getdi öz otağına, əmr elədi ki:

– Mənim toyumu başlayın.

Toyun başladılar Süsənbər eşitdi ki, Əhmət xan toy başlayıb.

Qız öz qarisindən xəbər aldı:

– Qarı, bu toy kiminkidi ki, çalınır?

Qarı dedi:

– Sənin toyundu, Əhmət xan çaldırır.

Süsənbər bir vərəqə kağız qabağına qoyub ürəgi yanqılı görək nə yazır.

Aldı Süsənbər xanım:

Aman fələk, məni saldın azara,
Bundan artıq daha ahu-zar olmaz.
Gecələr alışıb, gündüz yanaram,
Mənim tək heç kimə dünya dar olmaz.

Dayimə konlumnən açılmaz qubar,
Tərmanın yerində oynamasın sar.
Hakim-loğman yıqlalar hər nə var –
Bilirəm ki, bu dərdimə çara olmaz.

Qorxuram bu dərdim həddindən aşar,
Bir yarpaq ürəgim dönübdü daşar.
Gündoğan, günbatan gələ baş-başar
Süsənbərdən Əhmət xana yar olmaz.

Qız sözü tamama yetirib paketə qoydu, başını bağlayıb verdi qarıya, dedi:

– Apar bunu ver Əhmət xana.

Qarı apardı verdi Əhmət xana. Əhmət xan kefdə-damaxdaydı. Açıb kağızı oxudu ki, qız deyir mən sana getməyəm. O saat hirs-lənib durub Süsənbərin otağına gəldi. Dedi:

– Bu nə cür işdi, mən toy eliyirəm, bu nə danışır.

Gəldi gördü qız yatır. Qəzəbli dedi:

– Sən nə danışırısan, sən çəkdiyin dərd kimindi.

Süsənbər xanım dedi: Deyim.

Aldı Süsənbər xanım:

“Qaraçı” havasında

Fələk məni salıf çarasız dərdə,
Mən çəkdiyim Heydar bəyin dərdidi.

Təbib loğman gəlsə dərdim bulamaz,
Mən çəkdiyim Heydar bəyin dərdidi.

Qız belə deyən kimi Əhmət xanın ürəginnən bir atəş qalxıb aldı Əhmət xan görək nə deyir.

Əhmət xan:

Başına mən dönüm, ala göz xanım,
Söylə görüm çəkdiyin dərd kimindi?
Yoxsa mənənnən qeyri bir yar söyübsən,
Söylə görüm çəkdiyin dərd kimindi?

Süsənbər xanım dedi:

– Əhmət xan, mənim qeyri sözüm-zad yoxdu.

Süsənbər xanım:

Həsərinənnən saralmışam, solmuşam,
Əcəl piyalasın ələ almışam.
Bir qılıcnan onu iki bölmüşəm,
Mən çəkdiyim Heydar bəyin dərdidi.

Aldı Əhmət xan:

Mən səni göndərdim Əlvən dağına,
Gəzdin geşd elədin solu-sağına.
Bilbil oxur, düşür gül putağına
Söylə görüm çəkdiyin dərt kimindi?

Aldı Süsənbər xanım:

Al geyməmə, başa qara bağlaram,
Məni dindirməyin, qanar aqlaram.

Öluncə Heydarın yasın saxlaram,
Mən çəkdiyim Heydar bəyin dərddidi.

Aldı Əhməd xan:

Bu tutulan Süsənbərin toyudu,
Huru, pəri, mələklərin tayıdı.
Heydar haralıdı, kimin nəyidi? –
Mənnən qeyri çəkdiyin dərt kimindi?

Aldı Süsənbər xanım:

Süsənbər də ilqarına bağlıdı,
Yardan yaralıdı, sinə dağlıdı.
İsvahanlı Şah Abbasın oğludu,
Mən çəkdiyim dərt Heydar bəyin dərddidi.

Aldı Əhmət xan:

Əhmət xanam, iyidliyim bildirrəm,
Bu dərdimi mən bavama bildirrəm.
Yaqın bil ki, mən Heydarı öldürürəm
Mənəm yarın, çəkdiyin dərt kimindi?

Söz tamama yetən kimi Əhmət xan durub getdi yenə də toyunu çaldırdı. Əhmət xan toyu çaldırmaqda olsun. İndi söylüyüm qızın ata-anasının. Qızdar xəbər verdilər ki:

– Qızın gəlib Əlvən dağının, amma çox bəd haldı. Əhmət xan da toy başladıb.

Qızın atası Qazı bəy, anası Güllü xanım gəldilər ki, qızdarı bərk yatır. Hər ikisi də dedilər:

Qız cavab verdi ki:

– Mənə həkim, təbib lazım döyül. Mən dərdimi deyim.

Aldı Süsənbər xanım:

“Gəraylı” havasında

Canım ata, gözüüm ata,
Yaralıyam, mən yaralı.
Sana qurban özüm, ata,
Yaralıyam, mən yaralı.

Qazı bəy dedi:

– Qızım, gətirim nəki həkim, cərrah var, qurdardım, de görüm
nədən yaralısan?

Aldı Süsənbər xanım:

Mən olmuşam baxdı qara,
Həkim, loğman gəlməz bura.
Bu dərdimə yoxdu çara,
Yaralıyam, mən yaralı.

Anası dedi:

– Qızım, dərdin nədi, mana de görüm.

Aldı Süsənbər xanım:

Süsənbərəm, oldum qannı,
Dağların başı dumannı.
Mənim yarım İsvahannı,
Yaralıyam, mən yaralı.

Söz tamam olan kimi qızın ata-anası durub getdilər. Qız ağ-
lıya-ağlıya qalmışdı. Əhmət xan da toy eliyirdi. Toy çalınıb ta
vaxt tamam oldu. O günü ki, qızı aparırdılar. Qızın bir qarısı va-
rıydı. Çağırıb qarıya dedi:

– Qarı nənə, indiyə kimi Heydar bəy əgər ayılıbsa gələcək onun
şadlıq xəbərini sən mana gətir.

Qızı zorunan apardılar Əhmət xanın otağına düşürdülər. Bun-

lar otaxda olsun, indi söylüyüm Heydar bəydən. Qarı da yolları güdüdü. Heydar bəy özünü yetirdi Kişmir şəhərinə. Həmi cavan, həmi də nabələt bir bilanın başınan düşdü o, bilada düz gedirdi qızın otağına çıxırdı. Amma qarı bunu Əlvən dağında gördüyünə qədər tanıyırdı. Qarı Heydar bəyin atının başını tutub öz öyünə apardı. Amma Heydar bəy də qarıyı tanıyırdı. İndi görək Heydar bəy qarıyı tanıyıb nə deyir.

Aldı Heydar bəy:

“Gəraylı” havasında

Canım qarı, gözüm qarı,
Necoldu yarım, necoldu?
Sana qurban özüm qarı,
Necoldu yarım, necoldu?

Söz tamam olan kibi qarı ağladı.
– Qarı, niyə ağladın?
– Əylən, oğlum, deyim niyə ağladım.

Aldı qarı:

Canım oğul, gözüm oğul,
Sənin yarın ağlar getdi.
Sana doğru deyim oğul,
Sənin yarın ağlar getdi.

Aldı Heydar bəy:

Ala gözdü, ayna qabaq,
Lala üzdü, qaymaq dodaq,
Ağ sinəli, bilur buxaq,
Tər qoynunda nar necoldu?

Aldı qarı:

Leyli nahar qan ağladı,
Bağrının başın dağladı.
Al üsdünnən qara bağladı,
Sənin yarın ağlar getdi.

Aldı Heydar bəy:

Buyursunnar mana fərman,
Süsənbər də dərddə dərman.
Heydar bəyin sana qurban,
Bir bafalı yar necoldu?

Aldı qarı:

Heydar bəydi iki gözüm,
Sana qurban mənim özüm.
Səlminazam, budur sözüm,
Sənin yarın ağlar getdi.

Söz tamama yetən kimi Heydar bəy ağladı.

Qarı dedi:

– Oğlum, ağlama, qız mana tapşırıb səni bu axşam yarına yetirəm, onnan sonra özün bilərsən.

Heydar bəyin cigarı yanıb, yenə də deyir.

Aldı Heydar bəy:

“Qaytarma” havasında

Qədir Allah budur sənnən diləyim
Ölmüyeydim nazdı yara çateydim,

Ağlıyb-ağlıyb fəqan edirəm
Gönül qəmgün intizara çateydim.

Yarımın öylağı Əlvən dağıdı,
Gözdəri Kışmirin şöy çırağıdı.
Yarın qoynu səkkiz cənnət bağdı,
Bağbanıyam, bağça bara çateydim.

Gərdəni minadı, boyu bəsdədi,
Dahanı şəkərdi, ləbi püsdədi.
Görürsən ki, Heydar bəyin xəsdədi,
Dərman üçün bir cüt nara çateydim.

Söz tamama yetdi, qarı gözdədi ta axşam oldu. Əl-əyaq çəkildi. Qarı bir çarşob gətirdi. Dedi:

– Oğlum, sal başına.

Heydar çarşobu başına salıb, qılinc-qalxanı altına yığıb, qarı qabaxca, Heydar bəy dalca gedirdi. Hər kim xəbar alırdı, deyirdi:

– Mənim qızımdı, mən də Süsənbər xanımın qarısıyam, aparıram Süsənbərin yanına qulluq eləsin.

Qarı Heydar bəyi aparıb, otağın bir pünhan yerində qoyub dedi:

– İndi qıznan Əhməd xan söhbət eliyir.

Qarı qayıtdı, Heydar bəy qaldı, amma Süsənbər xanım ağlıyır, Əhməd xan da deyir:

– Xanım, bu toy bizimdi, arzumuzu yeni çatmışıq, niyə qan-nar ağlıyırsan?

Süsənbər xanım ürəgi qəmli, gözü yaşdı aldı görək nə deyir.
Aldı Süsənbər xanım:

“Gəraylı” havasında

Bir ovum qaldı yaralı,
Ağlaram, yaman ağlaram.
Sarılbdi gül ürəgim,
Qədimdi kaman, ağlaram.

Ağlıyacam ağlar kimi,
Başa qara bağlar kimi,
Uca-uca dağlar kimi
Səsizdi duman ağlaram.

Heydar bəyim burda yoxdu,
Sinəmə toxunan oxdu.
Süsənbərəm, dərdim çoxdu,
Halımdı yaman ağlaram.

Söz tamama yetən kimi Əhməd xan qızın üstünə dirəndi. Dedi:
– De görüm Heydar bəy kimdi, kimin oğludu?

Süsənbər xanım dedi:

– İsvahannı Şah Abbasın oğludu – deyən kimi Heydar bəy qı-lıncın dəstəsinnən basıb içəri girdi. Girən kimi qız pəhlivan, Hey-dar bəy pəhlivan, hər ikisi də Əhmət xannın qarasını bir keçiyə püküb apardılar. Əhmət xanın toylasınna hərə bir at minib yola düşdülər. Bunlar yol getməkdə olsun, Əhmət xan qarı ta günor-taya qədər sarıxlı qaldılar. Günorta xəbər düşdü ki, Əhmət xanı bağlıyıb, nişannısını aparıblar. Qoşun Heydar bəyin dalınnan bir babanıq yerdə çatdı. Heydar bəy gördü qoşun gəlir. Qızı apardı ki, bur zaqıya qoysun. Qız dedi:

– Heydar bəy mən də sənə ilə qılıc vuracam.

Bir tərəfdən qoşun, bir tərəfdən də Heydar bəy Süsənbər xa-nınnan bunlar dava eləməkdə olsun, indi söyləyim İsvahanda şah Abbasdan. Şah Abbas Heydar bəyin gecikməsinə ehtiyat görüb

başında qoşun gəlirdi. Gəldi davanın üstünə çıxdı. Gördü dava Heydar bəynən elənir. Bu da dava eləməyib arıya düşüb hər iki tərəfi sakit eliyib bunlara dedi:

– Niyə mənim oğlumun söyğüsünü alırsınız?

Mahmud xan dedi:

– Mənim oğlumun nişannısıdı.

Şah Abbas Mahmud xanı, Əhmət xanı, qızın atası Qazı bəyi tutub dedi:

– Burdan qayıdın.

Hər iki tərəf öz məmləkətinə qayıtdı. Şah Abbas toy başdadı. Heydar bəyə toy qırx gün, qırx gecə çalındı. Heydar bəy Süsənbər xanımın yanına gələ bilmədi. Qırx gün, qırx gecə tamamıydı gəldi qıznan söhbət eləsin. Qız küsüb yönünü geri tutdu. Qızın küsməsinə Heydar bəy deyir, görək nə cür könlünü alır.

Alır Heydar bəy:

“İrəvan çuxuru” havasında

Ay ağalar, bir gözələ aşıqam,
Gündə də yüz dəfə görəsım gəlir.
Açılıfdı bağçasında qızılgül,
Bağbanıyam, onu dərəsim gəlir.

Kişmir gözəlinnən bir sən qalmısan,
Hər yana on dörd hörük salmısan.
İndi yarım yar əlinnən almısan
Bir quru qəfəsəm nəfəsim gəlir.

Leyli Məcnun körpüsünnən keşmişəm,
Şirin Fərhat şərbətinnən içmişəm.
Heydar bəyəm nə bəlaya düşmüşəm,
Özümün-özümə güləsim gəlir.

Söz tamama yetən kimi qız dedi:

– Heydar bəy, mən sənin gec gəlməyinə küsmüşəm, sən niyə deyirsən özümün-özümə güləsim gəlir?

Xılasa, hər iki sevgi bir-biriylə barışır, öpüşürlər. Heydar bəy görüşmələrini deyir:

İki sögü bir arıya gələndə,
Sanasan behiştədən güllər açılar.
Bir-birinə nazı-qəmzə edələr
Utana-utana dillər açılır.

Yar, qədinə inci-mərcan düzəsən,
Əl uzadıf baş bəzəyin bozasan.
Tər qoynunda bir cüt narı əzəsən,
Döşündən ilgəhlər belər açılar.

Heydar bəyəm işim oldu iraxlar,
Qarşımızda yanır şamlar, çıraxlar.
Yar ki, yarı həsrətnən qucaqlar
Eşqi çaşar, qulac qollar açılar.

Hər iki sögü məhəbbətinə çatdı, siz də mətləbinizə çatın.

Usdatdama

Nağıla nasar,
Şəkərdən şirin,
Göftarı bülbül,
O keçən əyyamnan,
Sadıq əl döyranan,
Ustaddarın kalamınan.

(Şair insanın ana bədənindən düşüb qəbir evinə gedənə qədər olan əhvalını təsvir edir).

Məni bəxş eylədi yaradan Xuda,
Ata bədəninnən gəldim anayə.
Ana bədənində qan oldum durdum,
Anam həmilə oldu qaldı vədayə.

Bir mələk qırx gündə çəkdi cafamı,
Hökmü oldu İlahıdan qurum nizamı.
Həmi əl, həmi əyaq düzdü əzami
Sanasan qavasam, düşdüm dəryayə.

Beş ayında yerim döndü zindana,
Altı ayda çöyrükdüm o yan-bu yana.
Doqquz ayda vədə oldu nişana
Allah-allahınnan gəldim dünyayə.

O dəm hazır oldu iki mamalar,
Əynimə geydirdi təzə libalar.
İrəqim şir oldu, verdi dayalar,
Basıban bağrına tutdu laylayə.

Vədə tamam oldu gəldim bir yaşa,
İstiyirdim düşəm oda, ataşa.
Qanmadım əl atdım kəsəyə, daşa
Səyirtdim odara düşməyə çayə.

İki yaşında oldum yanı qızılgül
Göfdarım şirindi, misalı bülbül.
Gedənnən gələnnən oldum dilbədil,
Çox şirin gəlirdim ata-anayə.

Üç yaşında oldum vaceyi geçək,
Əyər məni qoysa qızılca, çiçək.
Atama-anama hamıdan qəşəng
Yeriyib çıxardım qapı-bacaya.

Altıda, yeddidə diş təzələdim,
İdrakım vardı şirin söylədim.
Böyügə-kiçiyə salam eylədim,
Götürüb qoydular məktəbxanayə.

Doqquzunda özüm tapdım hesabı,
On birində keçdim Quran kitabı
On dördə heç kimə olmadım tabı,
On beşində sərim doldu sevdəyə.

On altıda istədim bir dənə dili qət,
Bir huruya bənzər, bir mələk sifət.
Özü şux, sözü şux yanı dərdmənd
Bənziyə Yusifə yanı Züleyxaya.

İyirmi beş yaşında oldum bir oğlan,
Gecə-gündüz gəzirdim sədi pəhlivan.
Oturduğum, durduğum, danışdığım qan
Bac alırdım, bac vermədim kimsəyə.

Otuz yaşda şücahətli oğlanam
Qırx yaşında həm oyanam, həm bu yanam.
Qırx beşdə istədim candan usanam
Nahax yerdə bel bağladım dünyayə.

Yatmışıdım, əlli yaşda oyandım,
Altmışında hər söydadan usandım.
Etdigim işlərə çox-çox utandım,
Dönüb indi nəsihət verdim özgəyə.

Elə ki, yetmişə yetişdi yaşı,ım,
Görmədi gözlərim, boş oldu işim.
Əyildi qamətim, töküldü dişim,
Dağıldı çəpərim döndü səhrayə.

Səysənə çatanda dadhadad oldu,
Arvad üz döndərdi, oğul bəd oldu.
Nəvə, nəticə, gəlin bizdən yad oldu,
Dedilər bax, bu dəgasər qocayə.

Doxsana çatanda ağrıdı başım,
Yığıldı yanıma qohum-qardaşım.
Heç macal tapmadım bir halallaşım,
Onda gördüm canım düşdü lərzayə.

Çökdü sinəm üstə bir danə cəllad,
Vurdu çəngəlini oldum beytaqət.
Dedim ki, möhlət ver mana bir saat,
Cəfa çəkdim ömür verdim fənayə.

Yığılıb qohum-qardaş şüvən etdilər,
Ağa çulğadılar, suya tutdular.
Qoydular tabuta götürüb getdilər
Daimi olan o mənzili məvayə.

Qoydular qapısız, bacasız bir dama,
Taliqımı verdi molla ulama.
Qəbir sıqdı, torpaq çökdü əzama,
Onda bildim yox etibar dünyayə.

O dəm hazır oldu iki pəhlivan,
Dedi irəbin kəs qaldım sərgandan.

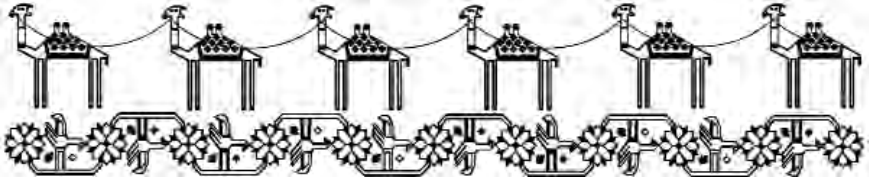
Odu gürzün vurdu başa nəgahan
Göydən nida gəldi dəymə bəndəyə.

İsrafil sur saldı yerdən qalxdı baş,
Tutuldu qulaqlar, gözdən gəldi qanlı yaş.
Oyandı hər millət qalxdı başa-baş
Yeridilər hamı ərəsəti səhrayə.

Kimisi getdi qıl körpüyə tuş oldu,
Altı od, üstü od yaman iş oldu.
Əməli salehə taxtapuş oldu,
Kimi oda qismət oldu, kimi əjdahayə.

İsmim Mədət məndə zöqi-səfa var,
Əli öyladınnan bizə şəfa var.
Ya Qadiri-Qafar, ya Cəlili-Cabbar,
Canım qurban sənin kimi ağayə.

Bitdi

Ərtoğrul Cavid

AŞIX ƏSƏD RZAYEVİN SÖYLƏDİYİ “DƏLİ ALININ HEKAYƏSİ” HAQDA

U hekayə həcmən kiçikdir. Hekayəni aşiq Əsəd özü yazdığı üçün xalq dili xüsusiyyətləri, dialekt elementləri daha çoxdur. Lakin bu canlı xalq dili ədəbi dil təsirinə qapılaraq öz orijinallığını itirir. Aşix Əsədin dilində dəxi ədəbi dil elementləri vardır. Hekayəni Əsəd özü yazdığından xalq dili elementlərinə toxunulmamış, çox vaxt hekayəni yazan adam ifadələri bir növ “ədəbiləşdirir”. Bu doğrudur ki, aşix dili normallaşmış ədəbi dilə nisbətli (sintaktik nöqtəyi-nəzərdən) zəifdir. Bu zəifliyi düzəltmək niyyətiylə bəzən çox qiymətli olan momentlər itir. Ms.: dilimizdə vaxtilə yaşamış sözlər, atalar sözləri, başqa xalq dili təsiri ilə doğan bəzi momentlər və i.a. Ümumən folklor dilindəki zəiflikləri və originallığı ayırmaq lazımdır. Zəiflik normal ədəbi dil səviyyəsinə yüksəlmədən doğan bir haldır. Originallıq isə folklor dilini qiymətləndirən başlıca səbəbdir. Dil mütəxəssislərini də maraqlandıran cəhət budur. Məsələdən kənara çıxdıq.

“Dəli Alının hekayəsi”ndəki tema bir neçə çox yaxın variantlara malikdir. Bunların hamısında, daha doğrusu, əksərində bir fikir irəli sürülür. O fikir nədən ibarətdir?

Böyük bir toydan, məclisdən qayıdan aşığı qaçaqlar soymaq

istərkən aşiq öz sənətilə onlardakı həris duyğunu öldürür – sənət qüvvəyə üstün gəlir.

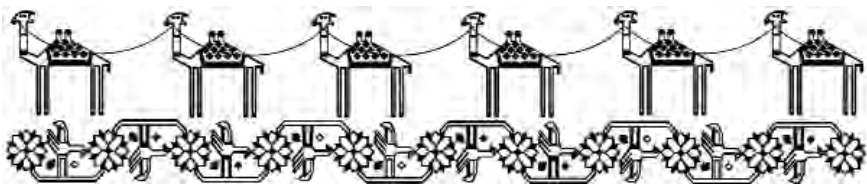
“Dəli Alının hekayəsi”ndə aşiq Ələsgər, Nəcəf və Əsəd Dəli Alının toy məclisindən dönürlər. Yolda qarşılarına çıxan qaçaxlar onların pullarını alırlar. Ələsgər nəzmlə Alının məclisini təsvir edir. Bu təsvir çox səmimidir. Ələsgər məclisin hörmətliyini, Alının dostlarını, onların qüvvətliyini elə təsvir edir ki, qaçaqlar belə böyük məclisdən döənən aşığı soymaqdan çəkinirlər, məclis başçısı Dəli Alıdan utanırlar.

Bu tipli başqa hekayələrdə bəzən aşixları bağışlama səbəbi onun valeh səsi olur, bəzən aşığın hörməti olur və sairə...

Hamısında qaçaxlar aşixların pulunu qaytarmaqla bir az da ilavə edirlər.

Bunun kimi oxşar hekayələri yanaşdırıb ən mükəmməlini çap etmək doğrudur. “Dəli Alının hekayəsi” isə orta dərəcəli folklor materiallarındanır.

27.12.1939

DƏLİ ALININ HEKAYƏSİ

Söylədi: *Aşıx Əsəd Rzayev*

ƏNCƏ vilayətində Qasım İsmayıl¹ irayonunda Qarasuçulu kəndində Dəli Alının əvvəlləri olubdu çoban. Bir qədər çobançılıqda yaşayır, bir qədər də haxdan qoyun alır. San samanı Gəncənin şəhərinin seytləri ilə düşür. Amma o vaxtın hökuməti molla-seyid iylə durub otururmuş. Həmin hökumətdər, qulluqçular Gəncə seyidlərinin sözü ilə Dəli Alının dalınnan düşürlər. Dəli Alı qaçır, olur qaçaq. Qaçaq olannan sonra vurur hər vaxt Niqalaya, adı da cıqır hər bir yana. Dəli Alının qaçaqlıxdə qış əyləcəyi olur. Samıgın kolları və meşələri və yay əyləcəyi olur Qoşqarın dağı. Amma Dəli Alı 5-ci ildə² qaçaq ola-ola bacısı oğlu Zeynalabdiya toy eliyir. Toy eliyən zamanı Ərmənistanın Göyçə məlməkətinə kağız yazır Aşıq Ələsgərə. Aşıq Ələsgər çağırtdırır. Şəyirdlərini – aşıq Əsədi, aşıq Necəfi. Aşıqlar durub xavar ala-ala gəlirlər Qoşqara. Dəli Alının əyləcəyinə gələndə görürlər Alı özü də öydədi və yoldaşları da yanındadı. Ancaq nə Dəli Alı aşıqları tanıyır, nə də aşıqlar Dəli Alıyı tanıyır. Amma Alı bunlara kağız yazıbmış. Bunlar da gəlir. Dəli Alı deyir. İndi, aşıqlar, toyumuzu başdıyın. Toy başdıyır. On beş gün aşıqlar çalır. Amma Alının toyuna görə, yığıncağının yaxşılığına görə

¹ Qasım İsmayilov – indiki Goranboy rayonu – red.

² 5-ci ildə – 1905-ci ildə.

aşıqlara artıq dərəcədə deyran yığılır və toy qurtarandan sonra Dəli Alı aşıqları yaxşı hörmətli yola salır. Amma aşiq Əsəd deyir:

– Alı dayı, biz bu pulu bu dağlardan apara bilməyəcəyik.

Dəli Alı deyir ki:

– Olar, mənim düşmənlərim qabağınızı kəsər, amma puldan öləri özünüzü öldürməyin, verin qayıdın yanıma gəlin.

Aşıqlar qorxa-qorxa yola düşürlər. Amma dağların yoluna Aşix Ələsgər nabeləd olur. Necəfnən aşiq Əsət bələt olur. Deyir, mən bir yaxşı yol bilirəm. Dolantöcə yolu, Gəlin, oraynan arxayın gedək. Amma dağlar duman-çiskin olur. Gözdəri gücünən yolu seçir. Dumanın çiskinin içində gedirlər. İki yolun ayrıcında bir yurt yerinə çatırlar. Yurt yerinin adı Motalucanınmış. Motalucanın əyaqında duman ayazıyır. Duman ayazıyanda aşiq Əsət görür üst tərəflərində at da var, adam da var. Adamlar da bunları görür və çağırırlar yanlarına. Aşıqlar qorxa-qorxa gedirlər. Həmin adamların yanına. Çatan tək deyirlər:

– Ay aşıqlar, düşün, atdarı buraxın bizim atdarın içinə.

Aşıqlar atdan düşür. Atdarı buraqır dübarə deyirlər:

– Haralısınız və hardan gəirsiniz?

Aşıqlar deyir:

– Göyçəlik, Dəli Alının toyundan gəlirik, – deyən tək deyirlər:

– Dəli Alının toyunu sizmi elədiniz? Di hər nə pul var, çıxardın ora qoyun.

Adamlar pulu çıxardın deyəndə Ələsgər də, Necəf də Əsədin üzünə dirənirlər. Deyirlər:

– Pulun hamısı bundadı.

Deyən kimi həmin qaçaqlardan biri tufəngi çəkir Əsədin üstünə, dirənir ki, pulu çıxart. Aşiq Əsəd deyir:

– A qardaş, puldan öləri də adam öldürərlərmi? – deyib pulun hamısını çıxardıb qabaxlarına qoyur. Qaçaxlar da olur Şamxor qaçaxları. Şamxorlu Məşəd Yolçu, Bayramqulu Dəllərli. Amma qaçaqların sayı onuymuş. Başçıları bu adamlarımış. Aşıqların pulunu alandan sonra Məşəd Yolçu deyir:

– İndiki Dəli Alının toyunu siz eliyibsiniz, indi o toy nə cür olubsa da düzünü deyin. Əgər ki, deyə bilməsəniz, gedən döyül-sünüz, yox düzgün desəniz, özünüz sağ-salamat gedəcəksiniz deyəndə, aşixlar bir-birinin üzünə baxır. Aşıq Ələsgər deyir:

– Qorxuram Alının düşmanları ola, tərifiyək, bizi qıralar.

Aşıq Əsəd deyir:

– Elə qırsalar da biz gördüğümüzü deyək.

Aldı Ələsgər görək Dəli Alının toyuna nə deyir, nə kimi iş olub?

Dəli Alı bir səd açıb
Şah Abbas döyranı kimi.
Yanın da yoldaşları var.
Azərbaycan xanı kimi.
Zeynalabdı bəy bəzənib
Misirin sultanı kimi.
Hər yana kağız dağıldı,
Süleyman fərmanı kimi.
Yetmiş iki millət gəldi,
Ərəsət divanı kimi.

Neçə çinovniklər gəldi,
Çox ağır keçdi yığnağı.
Bir yanı Qanıq, Qavrı,
Bir yanı Qoşqarın dağı.
Aləm şırağan görükdü,
Xoddandı cehli çıraqı.
Şəmkirdən düyü çəkildi,
Sarıyaldan gəldi yağı.
Hər yana qəflə işdədi,
Xutgər bəzirganı kimi.

Bayramqulu tufəngi qucağına götürüb deyir:

– Ay aşiq, düzgün de, Dəli Alı bir adamdı və bir adam ki, Dəli Alı ola, onda o, qurqu o, busat olmaz ki, sən deyirsən. De, amma düzünü de.

Aşiq Ələsgər deyir, necə ki, görmüşəm heylə də deyirəm:

Alı kimi iyit yoxdu,
Onu tək doğub anası.
Süzən əldə, ətək bəldə,
Var iyidlik nişanası.
Vallahi iləzim belədi,
Açıq sözün mərdanası.
On beş gün sülən çəkildi,
İşdədi aşbazxanası.
Erkək yan-yana kəsildi,
Minanın qurban kimi.

Və belə deyən kimi Bayramqulu tufəngi götürür deyir:

– Aşiq, düz danış! O nə artıq adamdı ki, toyunda qoçlar Minanın qurbanı tək yan-yana kəsilir.

Aldı Ələsgər:

İyidliyinin səbəbinə
Ona deyirlər Dəli Alı.
Şücahata qəhrmandı
Loğmana bənzər kamalı.
Barı ilahım irəhim elə,
Pozulmasın bu calalı.
Bir sərkarda camışı var,
Üç sərkarda qoynu-malı.
Mehtərdə qırx atın gördüm,
Cəlalın turmanı kimi.

Söz tamama yetən kimi Məşədi Yolçu deyir:

– A aşiq, sən Alıyı bu qədər ki, tərifliyorsən, mən deyirəm Alı heç iyid döyül, əgər iyid olsa özü toyunun içində olardı. Ta qaçıb dağın dalınnan tamaşa eliyib, camahat onsuz çörəğini yeməzdi.

Ələsgər deyir:

– Özü məclisdəydi.

Dübara deyirlər, gecəmi gəldi, gündüzümü gəldi?

Alır Ələsgər:

Günün günorta vaxtında
Gəldi Alının dəstəsi.
Hər birisi bir iyiddi
Bir qoşunun sərkərdəsi.
Gördüm asmana dayanıb
“Öldürəm”, “öldürəm” səsi.
Bir qəribə tufəngi var,
Yeddi ağac vurur gülləsi.
Zərbinnən dağlar titriyir
Bərqin diravşanı kimi.

Söz qurtaran kimi Məşədi Yolçu deyir:

– Eşitmişəm onun bir qardaşı var – Asdan. O nə təhər adamdı?

Ələsgər:

İyitdikdə yoxdu əvəzi,
Afərin dedim Asdana.
Dağısdan formu geyinib,
Təmkünü qızılbaşyana.
Süzən tüfək cingildiyir,
Badurunu səyriyir yana.
Koroğlu kimi narə çəkir,
Coşub girəndə meydana.
Tuf dağıdır, ordu pozur,
Qüdrətin aslanı kimi.

Söz qurtaran kimi yenə Məşədi Yolçu deyir:

– Alının bir maması oğlu var – Məşədi Məhəmməd, Sibirdən qaçıb gəlib, o nə cür adamdı və bir də bir Seyid var, o nə cür adamdı?

Aldı Ələsgər:

İçdərində bir Seyid var,
Onlara irəhbər kimidi.
Oku Məşəd Məhəmməd –
Nər oğlu, nər kimidi.
Qızıl hazlı Allah verdi,
Maliki Əjdər kimidi.
Sağ olsun İsmayıl qardaş,
Nərəsi Heydar kimidi.
Xoş bulaqda meydan açdı,
Koroğlu meydanı kimi.

Dübara Məşədi Yolçu yenə də deyir:

– Aşıq, o məclisdə qulluq eliyən oğlanlar vardı, hansı canı-dil-dən qulluq eliyirdi.

Aldı Ələsgər:

Orucu çox bəyənmişəm,
Möhübbətim var Qəfərə.
Qasımı mərdana gördüm,
Vəsvini yazdım dəfdərə.
O kişilik, o səltənət
Halal olsun İsgəndərə.
Tərg edif dünya eyfəsini,
Tabı olub peyqumbərə.
İbadəti var Məcidin
Qareyi Quranı kimi.

Söz qurtaran kimi Məşədi Yolçu deyir:

– Özü kü bir bu qədir xərc qoyuf, toyuna nəmər nə yığılıb?

Aldı Ələsgər:

Beş min manat nağdı yığıldı,
Nisyə qalanın bilmədim.
Yüz erkək öyəc kəsildi,
Toğlunun sanın bilmədim.
Xərcinən bərxurd olmadım,
Nəfin ziyanın bilmədim.
Nisyə qalan xələtlərin
Doğru, yalanın bilmədim.
Nağdınan mətləbimi verdi
Kişi Kərəm kanı kimi.

Dübara Məşədi Yolçu deyir:

– Aşıq o toyda kim yaxşı pul verdi, onu bildinmi?

Aldı Ələsgər:

Beçara Aşıq Ələsgər
Gəldin, getdin, hər nəsə.
Hax səni sərraf yaradıf,
Qıymat qoy yaxşıya, pisə.
Tatoğlu bala Məşədi
Onlar gələndə məclisə,
Hamıdan çox pul verdilər,
Qızıl iylə doldu kisə.
Aşıqlar güzəran tapdı,
Bəylər güzəranı kimi.

Söz tamama yetən kimi aşiq Əsəd görür ki, nə soyulmaq var, nə bir zad var. Məşədi Yolçu da pulu kisəyə doldurub deyir:

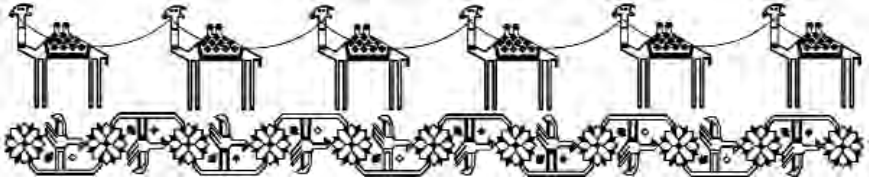
– A balaca aşiq, gəl pulunu al.

Əsəd deyir:

– Yox, götürmərik. Ya o puldan alın, azalsın, ya da üstünə qoyun çoxalsın.

Məşədi Yolçu çağırır yoldaşlarını, deyir, gətirin pul verin, Alıdan ayıbdı, bizdən inciyər. Bunlar da hərə bir tümən pul verir. On adam yüz manat pul verir. Aşıqları yaxşı yola salırlar. Aşıqlar müdahimə götürüb qayıdır.

Bitdi

Ərtoğrol Cavid

“ƏMRAH” DASTANI HAQDA

ŞİQ Mirzə Bayramovun bu nağılı əksər nağıllar kimi, sevgi temasındadır. Folklorda sevgi nağılları çox olduğundan bir çox hadisələr, motivlər də oxşar olur. Məs:

Çox yerdə sonsuz iki qardaşa (yaxud tək adama) dərviş alma verir. Onlar vəd edirlər ki, onun oğlu, bunun qızı olsa, yaxud əksinə, onları evləndirsinlər. Əmrahın yuxuda dərviş görməsi. O badə içir, barmaqları arasından uzaq bir yol, yolun nəhayətində bir şəhər, şəhərin ən gözəl binasının açıq bir yerində gözəl pəri göstərir və onları yuxuda nişanlayır.

Mövzunun, göstərildiyi kimi, ayrı-ayrı momentlərin çox oxşar olması səbəbi ilə bəzən standart ifadələr də olur. Onlar çoxdur. Lakin bu nağılda xüsusi bir şirinlik vardır. Nağıl çox ustalılıqla qurulmuşdur. Marağı artıran, paralel inkişaf edən sevgi mövzudur.

Əmrah-Sərvinaz

Əmrah-Sayad Pəri

Oxucu uzun zaman intizarda qalır ki, sonu nə olacaq.

Sayad Pəri Sərvinaza görə zəif düşüncəlidir. Onda ki sevgi eh-tiraslıdır. Sərvinaz həssas düşüncəlidir. Əmrah-Sayad Pəri ilə geri dönmüşkən, Sərvinaz deyir ki, gedib baxacam, əgər çirkinsə,

aləmi dağıdacam. Əgər gözəlsə, heç bir söz deməyəcəm. Doğrudan da gözəl olduğunu görüb heç bir söz demir, halal edir. Nağılı yazan çox incə hərəkət etmiş:

Sayad Pərinin xarici nə qədər gözəlsə, Sərvinazın daxili ruhu o qədər gözəl və təmizdir. Oxucu istər-istəməz Sərvinaza hörmət edir. Demək daxili gözəllik xarici gözəlliyə üstün gəldi. Təkrarən deyirəm ki, nağıla xüsusi maraq verən Sərvinaz obrazıdır. O olmasa idi Əmrah-Sayad Pəri seviməsi çox qərribə hadisə olmazdı. Mövzu paralelliyi yazılı, klassik ədəbiyyata aid hadisədir. Xalq yaradıcılığının zəngin məzmununa, mürəkkəb kompozisiyaya malik olmasına bu nağıl canlı misaldır.

Nağılı yenə maraqlandıran bir çox xırda momentlər var (Əmrahın atası qızlara əylənmə arzu edir, Sayad Pərinin kənizləri, bağdakı hadisə, Əmrahın daima “Səlvi” deyib oxuması və sairə və sairə).

Söylədik ki, sevgi mövzusunda yazılmış nağılların çoxu oxşardır. Onları necə çap etməli?

Ən doğru iki yol var:

1. Onların içindən seçib ən yaxşılarını çap etmək.
2. Oxşarlığa baxmayaraq, hər nağılda olan kiçik orijinallıq var ki, onları sintetik toplamaqla böyük bir nağıl qurmaq.

İkinci üsulda nağılların xalq yaradıcılığı məhsulu olması prinsipi pozulmur. Çünki nağılların konkret müəllifi yoxdur. Bunlar olmasa, eyni hadisəni, eyni momenti bir nağıllar məcmuəsində 20 dəfə çap etmənin mənası yoxdur. Əmrah nağılı haqda xüsusilə danışılırkən, göstərmək lazımdır ki, bu nağıl sevgi mövzusunda yazılmışların qüvvətlilərindən olmaqla çapa layiqdir.

İfadədə ümumi yanlışlıq vardır. Mənzum parçalarda heca, qafiyyə yanlışlığı, mənsur parçalarda sintaktik yanlışlıq. Metrik səhvlərin hamısı düzələ biləcəkdir.

Yenə fonetik hal olaraq assimilyasiya vardır. “Ustadnamə” əvəzinə “ustaddama” – “d” hərfi “n”ə təsirlə özünə keçirmiş.

“Yaz olanda çəltikləri əkərlər,
Payız olcaq xırmanlara tökərlər,
Yaxşısından mərddər üçün seçərlər...”

“Mərdlər” kəlməsində kökün son samiti “d” şəkilçinin ilk samiti “l”ə təsir edib “d”yə çevirib. Bütün nağıllardakı kimi burada da (felin kökündə – ibən, -iban, -iban, -uban) bağlama feilləri vardır.

Nağılın leksikonunda da maraqlılıq vardır. Xalq arasında işlə-nən kəlmələr az deyil...

“Dedi:

– Ağə hanjarı?” Gəncə tərəfdə bu kəlmə naharı formasında iş-lənir.

Bir çox kəlmələr dəyişmiş haldadır:

“...onun sözündən çıxmıyıb həmin karvanı əylədilər...”

“...yanaxları lələ kimi, buxax bulul kimi, sinəsi Səmərqənd ka-ğızı kimi...”

“İnci ha döy, sədəf ha döy mərcandı

Ağ əlində qulbağları qırmızı”

“Ha döy” “ha deyil” mənasındadır.

Bəzən xalq canlı dilinə yeni daxil olmuş kəlmələrə də təsadüf olunur. Məs:

“...oğlu üçün baxodnı çəkmə, sallama toqqa, çaçanı papax, qaraçı çoxa alırlar”. “Baxodnı” və “qaraçı” kəlmələri ruscadan alınmış, hətta rus sifət formasını da bir dərəcəyə qədər saxlamış.

Dialoq təsirindən bir çox səslər sistematik olaraq dəyişmiş.

1. “O” səsi əvəzinə “u” (o-u):

“...qunaxlar baxdı ki, bu bir gözəl dərvişdir” (Qonaxlar əvə-zinə qunaxlar).

“Bu yolun urtasında söhbətləri çox uzun gedib...” (Ortasında əvəzinə urtasında).

“Kitabda Leyli və Məcnunun qul-boyun şəklini tapdı”.

(Qol-boyun əvəzinə qul-boyun).

2. Əvvəlkindən əksi olaraq “u”nun “o”ya keçməsi (u-o):

“...Əhməd sovdagər dedi ki:

– Qulax ver mən söyləyim.

Qız dedi:

– Boyur”.

3. “ü” səsi əvəzinə “ö” ü-ö:

“...molla bunların səs köyünə durub (Küyünə əvəzinə kö-yünə)”.

4. “E” hərfi “ə” hərfini əvəz edir (ə-e):

“Yön çevirib bir meclisə varanda” (Məclisə əvəzinə meclisə).

“Dərvişə əhtiram, hörmət eylədilər” (Burada əksinə olaraq “e” əvəzinə “ə” işlənmiş).

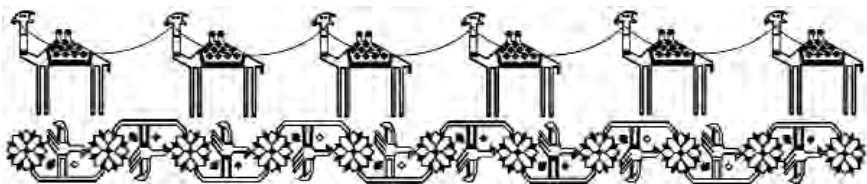
5. Bəzən “ğ” əvəzinə “q” olur (ğ-q):

“Kişilər və kəttalar yığılıb həməən gənc uşaxlara ad qoymağa başladılar”

“Cəməət durub dağıldı”. (Dağıldı əvəzinə dağıldı).

Saitlərin dəyişməsi xüsusiyyəti bütün əlyazma dəftərlərində bir cürədir. Elə çıxır ki, bütün nağılları bir adam söyləmiş, yaxud hamısını bir adam yazmış. Bütün nağılları bir adam söyləyə bilməz. Demək, bəzi səbəblər yazan adamdır. Onun yazısı bəlli edir ki, o, Azərbaycanın şimal rayonlarındandır. (Dərbənd, Quba, Xaçmaz...) Elmi Tədqiqat kabinetinin elmi işçisi dilində dialekt xüsusiyyətləri olmamalıdır. Nağılları yazan yoldaş gələcək işlərində bu dialekt elementlərini açmalıdır, çünki dil analizində qarışıqlıq doğur.

10.09.1939

ƏMRAH

Söylədi: *Aşıq Mirzə Bayramov – Tovuz rayonu*
Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

Ustaddama

Yan çevirib bir məclisə varanda,
Ağır otur, sağı-sola danışma.
Hərcayi söyləmə zənanələr tək,
Laf edibən gülə-gülə danışma.

İgid gərək hər məclisdə sayılsın,
Həqiqətdən danış, əhsən deyilsin.
Kəlmə çıxart, şirin cana yayılsın.
Aşırıb sözünü zilə, danışma.

Sözün tutma hər azqının, axmağın,
Xoşdanılmaz aralıqdan çıxmağın.
Layix deyil başa qaxış qaxmağın
Öz aybını bilə-bilə danışma.

Dərdini söylə mərdə, dərd bilənə,
Aşix olma şər böhtana, yalana.
Sirrin demə hər üzünə gülənə,
Tez düşəcək dildən-dilə, danışma.

Yazıq Hüseyn əhdin yetər yerinə,
Çək sözünü şəriətə, dırinə.
Mətahını açgilən xiridarına,
Hər qədir bilməzə, mala, danışma.

Cəmaət qulluğuna haradan ərz eləyim, Qarabağ mahalından. Qarabağ mahalının Ağdam bazarından. Ağdam bazarında iki dənə tacirdən. Birinin adı Əhməd sövdəgər, birinin adı Məhəmməd sövdəgər idi. Bunlar qardaş idilər. Amma rəvayətə görə bunların heç hansının evladı yox idi. Bir gün Əhməd sövdəgər öz sövdəgər yoldaşları ilə qeyri mahallara sövdəgər mallarını satmağa getdi. Yaxşı qazancınan həman malları satıb sevinə-sevinə qayıtdılar həman Qarabağ mahalına. Ağdam bazarına yaxınlaşarkən yoldaşlarına elan verdi ki, qafilə-qatırı əyləyin. Çünki o sövdəgər başı idi. Onun sözündən çıxmayıb həmin karvanı əylədilər və dedilər:

– Əhməd sövdəgər, nə var?

Əhməd sövdəgər dedi:

– Oğul, bizim güclü qazancımız var, burada bölək, hər kəs payını götürsün, çünki qabaxda bazar var, bəyəm biri evinə bir şey alacaxdır.

Həman yoldaşları ilə pullarını böldülər, ta ki yetirdilər Ağdam bazarına. Həman bazara girən kimi Əhməd sövdəgər baxdı gördü ki, bunnan pul bölən yoldaşlar qızı olan qızı üçün, arasıqından yaxşı fəxri paltarlardan və oğlu olan oğlu üçün baxodni çəkmə, solluma toqqa, saçanı papax, qazaçi çuxa alırlar. Dedi:

– Ey, sövdəgər yoldaşlar mən də siz ilə qazanc bölmüşəm, bu aldığınızı nədən ötürədir?

Dedilər:

– Ay kişi, sən yatıbsan, necə nədən ötürədir. Qazancıdan gəlirik. Oğlumuz var, qızımız var, gözləri yoldadır ki, atamız qazancıdan gələndə bizə görəsən nə alıb gətirəcəklər.

Çünki Əhməd sövdəgərin evladı olmadığından bilməyirdi ki,

evlad nədir. Fikir edib başa düşdü ki, atanın qazancı ev və evlad üçündür. Fikir edib bunun evladı olmadığından çox qəmgin oldu. Xülasə gəldi evinə. Bunun baş yoldaşı gördü ki, Əhməd sövdəgər çox qəmgindir. Bu qadın fikir eylədi ki, Əhməd sövdəgər hər sövdəgərliyə gedəndə qazanc ilə gəlirdi, yaqin bu dəfə ziyan edib. Həman sövdəgəri qarşılayıb dedi:

– Əhməd sövdəgər, ildə neçə dəfə sən gedərsənsə qazancınan gələrsən, bu dəfə də ziyannan gəlibsən, bə sən niyə dəmaqxoşsan, varımız çox, pulumuz çox. Bir dəfənin ziyanı bizə heç bir şey etməz.

Əhməd sövdəgər dedi:

– Ay arvad, mənim azarım evlad azarındır, çünki mənənnən qazanc bölən yoldaşlar oğluna, qızına paltar aldılar, mənim qazanc pulum cibimdə qaldı, ona görə mən çoxlu pisikdim.

Arvad dedi:

– Ay kişi, elə şey qabaxdadı, ondan pisikmə, Allah kərimdir.

Həman gecə qardaşı Məhəmməd sövdəgəri qonax çağırdı. Yemək-ichmək, gülmək və oynamaq, şadlıq əyləyirdilər.

Bir də baxdılar ki, bir dənə dərviş eşikdə bir gözəl qəsidə başlayıb, xoş avaz ilə oxuyur. Qapını açıb Əhməd sövdəgər baxdı ki, bir gözəl dərvişdir. Dərvişin xoş avazı və oxumağı və gözəl nəğməsi Əhməd sövdəgərin xoşuna gəlib dərvişi evə təklif eylədi. Dərviş içəri girdi. Həman qonaxlar baxdı ki, bu bir gözəl dərvişdir. Dərvişə ehtiram, hörmət əylədilər. Yedilər, içdilər, cəmi qonaqlıqdan sonra dərviş gözünü gəzdirib gördü bu evdə heç balaca və yekə uşax yoxdur. Dərviş dedi:

– Əhməd sövdəgər, bu yekəlikdə evdə heç sizin evladınız yoxmu?

Əhməd sövdəgər dedi:

– Ağa dərviş, Allahdan gizlin deyil, səndən də gizləmirəm nə mənim, nə bu qardaşımın evladı yoxdur.

Xülasə, durub hər kəs evinə getdi. Dərviş burada qonax qaldı. Gecə yatdılar. Sabah durub geyinib əllərini, üzlərini yuyub sabah

çörəyinə əyləşdilər. Çörəyi yeyəndən sonra dərviş getməyə hazırlandı. Ayaq üstə qalxıb gedən zaman əlini cibinə uzadıb bir dənə alma çıxardıb yarısı ağ, yarısı qırmızı. Dedi:

– Əhməd sövdəgər, bu almanı əgər uşağın olsa ona verəcəkdim, indiki yoxdur, qoy cibimdə getməsin, sənə verim, amma yarısını qardaşın Məhəmməd sövdəgərə vergilən, hər yarısını da iki bölün, arvadlarınıza da verin, – deyib xudahafiz eylədi.

Dərviş getdi. Kim idi bilmək olmazdı. Dərviş gedəndən sonra bu Əhməd sövdəgər fikir eylədi:

– Bu bir alma nə idi dərviş mənə verdi? Bu alma mənim bağım-da da çoxdur. Yəqin ki, bu almada bir iş var, – deyib arvada dedi ki, ay arvad, bu almanın qardaşıma hansı tərəfin verək. Arvad dedi:

– İndi ki, mənə danışdın, ay kişi, alanın gözü verənin əlində olar. Əgər qırmızı tərəfini özümüz alsaq, Məhəmməd sövdəgər deyəcəkdə, yaxşı tərəfini özləri alıb pis tərəfini mənə verdilər. Sən bir adam göndər özünü buraya çağırırsın, almanı iki kəs ağzı üstə qoy-gulan. Özü ha tərəfini bəgənsə onu götürsün.

Həman vaxt da adam göndərüb Məhəmməd sövdəgəri evinə gətirdi. Həman qardaşına Əhməd sövdəgər dedi:

– Qardaş, bu almanı axşamkı dərviş ikimizə bağışlayıb. Hansı tərəfini meyl eləyirsən elə.

Məhəmməd sövdəgərin tamahı güc verib almanın qırmızı tərəfini götürdü, istədi cibinə qoysun, Əhməd sövdəgər dedi:

– Qardaş, almanın rəvayətə görə ayrı bir mənası var.

Dedi:

– Nədi?

Dedi ki:

– O para alma tək sənə deyil.

Dedi:

– Bəs kimindi?

Dedi:

– O para almanın yarısı sənə öz baş yoldaşınıdır.

Məhəmməd sövdəgər dedi:

– Qardaş, nə mənası var?

Əhməd sövdəgər dedi:

– Çox mənası var.

Məhəmməd sövdəgər dedi:

– Məsələ!

– Dərvişin dediyinə görə bu almadan bizim evladımız olacaq.

Məhəmməd sövdəgər dedi:

– Xub.

Əhməd sövdəgər buna söylədi ki:

– Qardaş, işdi dərviş deyən olsa mənim qızım olub, sənin oğlun olsa, mənim qızım sənin oğlunundur. Sən qızın olub, mənim oğlum olsa, sən qızın mənim oğlumdur.

Deyib iqrar elədilər və tarixin yazdılar.

Həman gecə həman ruzi almaları hər ikizi bölüb öz baş yoldaşları ilə yedilər. O vaxtdan genə tarixi qoydular. Doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat, doqquz dəqiqədən sonra hər iki qadın bari həmlini yerə qoydular.

Əhməd sövdəgərin oldu bir oğlu, Məhəmməd sövdəgərin oldu bir qızı. Bu uşaqlar beşik kərtmədən biri-birinə deyikli olduğunu bilmirdilər. Dörd-beş ay aradan keçib alim-üləma və əyan kişilər və kəttalar yığılıb həman gün uşaqlara ad qoymağa başladılar.

Kimisi dedi Cecimqulu, kimisi dedi Kilimqulu, kimisi dedi Sicimqulu. Məqsədləri çörəyi yemək idi. Bir kasıb kişi də gəlib bunlara tamaşa edirdi. Bu kasıb kişi dedi:

– Ay kişilər, bir mana da söz verin.

Dedilər:

– Ay kişi, buyur!

Kasıb kişi başladı dedi:

– Mən də bir ad deyim, bəyəm ki, xoşunuza gəlir.

Dedilər:

– Baba, buyur!

Kişi dedi:

– Kasıb olduğuma baxmayın, gəlin oğlanın adını qoyax Əmrah, qızın adını qoyax Sərvnaz.

Həman kişinin dediyi adlar təsdiq oldu. Təzədən şadlıq, şirlik və şərbət paylandı.

Cəmət durub dağıldı. Həman oğlan, həman qız mamacılar, dayacılar laylaya tutub bəsləməyə başladılar. Həman uşaqlar bir yaşa, iki yaşa, üç yaşa, xülasə səkkiz yaşları tamam olandan sonra bunların ikisini də bahəm molla məktəbinə qoydular. Bunlar oxumağa başladı, amma genə də bunlar biri-birinin nişanlısı olduğunu bilməyirdilər.

Bir gün bunlar məktəbdən evə çörək yeməyə gəlirdilər. Amma bir dənə napak qarının otuz yaşında bir qızı var idi. Həman qızı ərə alan yox idi. Əmrah Sərvnaz çörək yeməyə gələrkən gördülər həman qız yol kənarında çör-çöp döşürür. Əmrah yerə əyilib yerdən bir dənə qaytan götürüb əlinə aldı. Sərvnaz dedi:

– O qaytanı neyləyirsən?

Əmrah dedi:

– O qıza atacağam.

Sərvnaz dedi:

– Gəl fərağat dur. O qızın anası bir dəfə dinsə, min ev yıxılar. Ondan bizə xata dəyər.

Əmrah baxmayıb həman əlindəki qaytan ilə qızı vurdu. Qız ağlaya-ağlaya evlərinə getdi. Anası qabağına çıxıb dedi:

– Qızım niyə ağlayırsan?

Dedi:

– Ana, məni Əhməd sövdəgərin oğlu yalama ilə vurdu.

Dedi:

– Qızım, hara getdi?

Dedi:

– Məktəbdən evlərinə getdi.

Dedi:

– Bala, zərər yoxdur, qoy getsin. İndicə məktəbdən qayıdanda nənən onun qabağına gedib ona bir köşə çəkər ki, qiyamətə kimi

çözələnsin ki, o köşənin ucu gəlib çıxacaq.

Xülasə, Əmrəh və Sərvnaz çörəyi yeyib həmin getdikləri yol ilə məktəbə gəlməyə başladılar. Qarı bunların gəldiyini görüb yavaş-yavaş bunların qabağına acıxılı-acıxılı getməyə başladı. Sərvnaz qarının gəldiyini görüb Əmrəha dedi:

– Əmi oğlu, sana demədimmi o qızın anası bir yerdə duranda min yeri yırqıyır.

Dedi:

– Əmi qızı, nə cürə?

Dedi:

– Əmi oğlu, o qarı bizə nə desə cavab vermə, ömək məktəbə gedək.

– Oldu, yaxşı.

Buna baxmayaraq qarı çəkərətini dartmış bir əli sənəkliyində, o biri əli isə gözünün üstə bunların qabağına yeridi. Lap qabaxlarını kəsdi. Dedi:

– Bala, bir əylənin!

Üzünü tutub Əmrəha dedi:

– Ay oğul, mənim qızımı sən nə cürət ilə yalama ilə vurdun?

Əmrəh dedi:

– Ay nənə, heç cahallıq görməyibsənmi? Oğlanların xasiyyəti-dir, qızları yalama ilə vururlar.

Qarı dedi:

– Ay ağıl kəm çocux, sən qızı yalama ilə vurmaq bilirsənsə, ya-nındaca avlax giləs yosunlu Sərvnaz sənə nişanlıdır, niyə onu vurmayırsan, mənim bu kirli, pasaxlı qızımı vurursan?

Çünki bu iki gəncin biri-birinin deyiklisi olduğunu qarı bilirdi. Amma bunlar özləri bilmirdi. Buna görə Əmrəh qəzəbnək olub qarıya dedi:

– Kəs, imansız, bir şillə vurram, başın üstündən qopar, Ərəbis-tanda kəndirbaz oynamağa gedər.

Dedi:

– Ay oğul, imanım itin olsun, bax bu göyçək qız sənə nişanlıdır.

Qarının sözü ilə Əmrah təzədən qayıdıb məddi şəstilən Sərvinazin üzünə baxıb biri-birinə təzədən aşıqı-məşuq oldular. Bu yolun ortasında söhbətləri çox uzun gedib bir vədə başlarını qaldıranda gördülər ki, axşamdır. Sərvinaz dedi:

– Əmi oğlu, gedək evə, hərgah məktəbə getsək, molla bizi döyəcək.

Xülasə, qayıtdılar evlərinə. Sabah tezdən Sərvinaz Əmrahdan qabax molladan qorxub məktəbə gəldi. Molla baş qaldırıb dedi:

– Həpəndin qızı, məktəbə beləmi gəlirlər? Sən dünəndən dərsi buraxıbsan.

Dedi:

– Molla əmi, Əmrah gəlmədi deyin mən də tək gələ bilməzdim.

Xülasə, bir az sonra Əmrah da gəldi. Molla dedi:

– Gedə, rüzül oğlu, belə gəlmək olar? Sənin atana od vuracağam.

Dedi:

– Molla əmi, Qarabağ xanları bizə qonax gəlmişdi, nəcib qullux eləmək üçün mənə atam buraxmadı.

Xülasə, molla bunların dərslərini verib məktəbin günə qarşısına çıxdı. Molla tayfası günə qarşı ilə aşına olur. Molla məktəbin böyründə oturmaqda olsun, amma bu iki gənclər ikisi bir kitab oxuyurdular. O kitabın adı “Leyli və Məcnun” idi. Molla eşiyə çıxandan sonra həman Sərvinaz dərsi buraxıb kitabı varaxlamağa başladı. Kitabda Leyli ilə Məcnunun qol-boyun şəklini tapdı.

Dedi:

– Əmi oğlu bunlar nədir?

Əmrah dedi:

– Gözəlim, bu, Leylidir, o da Məcnundur.

Sərvinaz dedi:

– Leyli nədir, Məcnun nədir?

Əmrah dedi:

– Leyli sənsən, Məcnun mən.

Xülasə, bunlar oynamağa başladı. Molla bunların səs-küyünə durub məktəbin içinə gələndə, gördü bu iki cavan bir-birinə bül-

bül gül ilə sarmaşan kimidir. Molla dedi:

– Ey füzül uşağı nə iş tutursuz? Sizi döyəcəyəm.

Amma bunlar oynashmada Quran kitab ayaq altında qalıb dağılmışdı. Buna görə Əmrah uca səs ilə dedi:

– Molla əmi, aşağı otur.

Dedi:

– Bala, niyə?

Əmrah dedi:

– Molla əmi, aynadan bir buqanax girdi, əgər biz bir-birimizə sarmaşmasaq bizi çıxarıb aparardı. Quran kitabı da dağıtdı. Əgər aşağı oturmasan səni də aparacaq.

Xülasə, molla baxdı gördü bu buqanax bunları aparacaq. Dedi:

– Qızım, mən sizə qonax gələcəyəm.

Sərvinazi götürüb Məhəmməd sövdəgərin evinə getdi.

Məhəmməd sövdəgər dedi:

– Molla əmi, sən buralara gələn deyilsən, nə əcəb, əcəba?

Molla dedi:

– Məhəmməd sövdəgər, sənin qızının on beş yaşı tamamdır. Yaxşı yazır, yaxşı oxuyur, bunnan artıx oxutsan sənin üçün çox günahdır.

Xülasə, mollanın bu sözü ilə Əmrahın sevgisi oxumağa getməyib. Əmrah yaralı ahu kimi tək-tənha. Oxumağı da oxumaq deyildi. Gündə bir dəfə gününü keçirmək üçün məktəbə gələr-gedərdi. Xülasə, bir gün, beş gün Əmrah gördü olmayır. Əmrah da məktəbə getməməyə başladı. Amma Əmrahın atası sövdəgərliyinin çox hissəsini İstanbulda keçirmişdi. İstanbulda bunun bir dənə qonaxcısı var idi. Adı Mahmud paşa idi. Mahmud paşanın bir nazənin sənəm tayı tapılmaz gözəl qızı var idi. O qızın nişanları qabax ayna kimi, gözlər qos qəzəh kimi, yanax lələ kimi, buxax büllur kimi, sinəsi Səmərqənd kağızı kimi idi. Bu qızın tərifini Əhməd sövdəgər müdam gəlib öz evində söylərdi. Əmrah 18 yaşına dolmuş idi. Atası söylədikcə gözünün altından atasının dediyini dinlərdi. Bir axşam atası söylədiyi qızın fikri ilə

yatıb gecə yarıda, köhnə ustaların dediyinə görə vayqada bir dərviş bunu yatdığı yerdə oyatdı. Əmrah gözünü açan kimi gördü başının üstündə bir gözəl nurani dərviş durub, əlində bir piyalə.

Dedi:

– Oğul, Əmrah, nə qəflətdə yatmısan, dur bu camı nuş eylə.

Dedi:

– Ağa dərviş, o cam bizə nəhyidir.

Dərviş dedi:

– Oğul, o camdan deyil.

Əmrah dedi:

– Hansı camdandır?

Dərviş dedi:

– Adəmi Həvvayə, Vərqəyi Gülşaya, Şirini Fərhada, Yusifi Züleyxaya yetirən camdandır.

Xülasə, camı alıb nuş elədi. Əmrah gördü ki, sinəsindən bir od qalxıb, dudi-asimana bülənd oldu. Əmrah dedi:

– Ağa dərviş, mən salamat yatdığım yerdə bu od nə idi mənim sinəmə vurdun? Sinəm yandı mənə bir təsəlli.

Həman dərviş əlini qaldırıb dedi:

– Əmrah barmağının arasından baxgilən, gör nə görürsən?

Əmrah dedi:

– Uzax yollar görürəm.

Dərviş dedi:

– Özgə nə görürsən?

Əmrah dedi:

– Başı ala qarlı daşü-çəmənli dağlar görürəm.

Dərviş dedi:

– Özgə nə görürsən?

Əmrah dedi:

– Bir böyük şəhər görürəm.

Dərviş dedi:

– Oğul, gördüyün şəhər İstanbul şəhəridir. O şəhərdə özgə nə görürsən?

Əmrah dedi:

– Bir ev görürəm, o evin başı buluddan nəm çəkir, ayağı yerdən.

Dərviş dedi:

– O evin küləfirəngisində nə görürsən?

Əmrah dedi:

– Bir nazənin sənəm, gəl mənə gör, dərdimdən öl, firişdəy kirdir, ürək basan, sarfa kəsən, dudi dil, incə bel qız görürəm.

Dərviş dedi:

– İstanbul şəhərində o ev Mahmud paşanın evidir. O qız da onun qızıdır, adı Sayad Pəridir.

Dərviş Əmraha dedi:

– Qızın əlində nə var?

Əmrah dedi:

– Mənə verdiyin badədən biri də qızın əlindədir.

Dərviş dedi:

– O sənənin piyaləndir, bu onun piyaləsidir. Sizi aşiqi-məşuq edirəm. İnşallah mətləbinə çatarsan.

Dərviş Əmrahın gözündən qeyb olandan sonra Əmrah bihuş olub yatmağa başladı. Səhər açıldı. Əmrahın anası Əmrahın otağına gələn kimi gördü ki, Əmrah olduqca bihuşdur və heyvalar kimi saralmışdır. Əmrahın anası:

– Evim yixildi, – deyib ucadan başladı özünü həlak eləməyə.

Zənanənin səsinə zənanə yığılar. Qonum-qonşu, qohum-əqrəbə həman Əmrahın anasının səsinə yığılırlar. Dedilər:

– Ay bala, nə var, nə qışqırıqdır?

Dedi:

– Ay camaat, evim yıxılıb, Əmrah yaman xəstələnibdir, nə dinir, nə danışır, nə gülür.

Amma bu səsə dünya nəhəngləri qarılar da gəldilər. Qarılar cürbəcür olur. Napak qarı, köpək qarı, saman altından su yeridən, çöp altında dəyirman tikən qarı var, iman-Quran yeyəsi qarı var, ilan vuran yeyəsi qarı var, otduğu ilan dəməyinin üstü olsun, kəfəni kirpi dərisi. Həmin qarılar gəlmiş idi. İlan vuran yeyəsi irəli

yeridi. Dedi:

– Ay bala, mana bur yol verin, mən dünyagörmüş adamam o xəstənin üzünü açın, baxım.

Əmrahın anası:

– Ay ana, dün yola salmışam, gör oğlanın xəstəliyi nədir, – deyib üzünü açdı. Qarı oğlanın üzünə baxarkən nəntər tək çırpınıb dedi:

– Ay aman, xannığın bin qara danası belə ölmüş idi.

Dedilər:

– Nənə, nə cürə?

Dedi:

– Ay oğul, azarı bircə olsa deyərdim. Oğlanın azarı ikidir.

Dedilər:

– Nənə, nədir?

Dedi:

– Ay oğul, həmi qudurub, həmi quduzluğu qalxıb.

Dedilər:

– Nənə, bəs buna çara.

Dedi:

– Oğul, üstəcə kül ələyin, nə vaxt bu oğlan məni dalayan kimi bu şəhərə bir quduzlux salacayam, çapbaşı qızan qalmayacaq.

Oğlanın tələbə yoldaşlarından biri qəzəblənib dedi:

– Məni istəyən qarıya bir kötək.

Cahıllar on beşdən gəldi, qocalar altısını vurub yeddincisini qarının boynun dalına vurdular. Qarının bərk yeri, burnu otdan yumuşax oldu. Ayağından götürüb balkondan tulladılar. Öldüyünü, ölmədiyini eşikdəki adamlar bildi.

Xülasə, iman-Quran yiyəsi irəli yeridi. Dedi:

– Ay oğul, qarışıqlıq salmayın, mən oğlanın xəstəliyi nəsə, bu saat sizə deyərəm.

Qarı ac arı kimi oğlanın sevda vəznini əlinə aldı. Baxan kimi qarı ucadan anac kəklik kimi qah-qah çəkib güldü. Əmrahın anası dedi:

– Ay nənə, mən ağlayıram, sən nəyə gülürsən?

Qarı dedi:

– Ay qızım, Allah mənə on dənə oğul verə idi, onunu da bu azara salaydı.

Dedi:

– Ana hancarı?

Dedi:

– Bala, oğlan ağasının əlindən badə içibdir, bilmərəm maldır, bilmərəm puldur, bilmərəm qızıdır.

Anası dedi:

– Ay ana, bə buna dərman nədir?

Qarı dedi:

– Bunu cahıllar ilə birlikdə qoyun bağda-bağçada gəzsinslər.

Xülasə, oğlan iki gün yatıb, üçüncü günü öz tələbə yoldaşları ilə bağa gəzməyə çıxdı. Oğlan bağda baxdı gördü ki, bülbül gülün üstündə şeyda qılır və nəğmə oxuyur. Əmrah yoldaşlarından birinə dedi ki:

– Heç buralarda saz mümkün olarmı?

Yoldaşlarından biri dedi:

– Mən özüm üçün bir dənə xətavət saz qayırtmışam. Mən bu saat gətirib sənə bağışlayacağam. Təki sən qurtar.

Oğlan tərpənib saza gedirdi. Sərvinaz bu oğlan ilə qabaq qarşı gəldilər. Dedi:

– Tələbə yoldaşım, haraya gedirsən?

Dedi ki:

– Sazımı Əmraha bağışlamışam, onu gətirməyə gedirəm.

Dedi:

– Oğlan, Əmrah saz çalmaq bilməyir, bu necə işdir?

Dedi:

– Xanım, bilməyirəm, Əmrah bağı başına götürüb.

Oğlan ötüb getdi. Sərvinaz işi bilib gəlib evinə on yeddi qələm ilə özünə məşşatə vurub, qızlar yanına götürüb həman bağa gəlməyə başladı. Buna kimi həman oğlan sazı gətirib Əmraha yetir-

di. Əmrah sazı alıb sazın zillini zil, bəmini bəm kök eyləyib sinə-sində müştəhkəm edib oxumağa başlayırdı ki, Sərvnaz gəlib qarşısından Əmraha baxıb gözünü süzmüş keçərkən Əmraha dedi:

– Ləvənd oğlu, sən söz oxuyursan, mənə niyə oxumursan? Sənin fikrini bilmişəm, sən deyirsən çirkin buradadır, gözəl gəzim, tapmasam gözəlsən ki, gözəlsən.

Dedi:

– Əmim qızı aşığılar bir bayatı çəkər.

Qız dedi:

– Nədi?

Əmrah dedi:

Əzizim ara işi,
Hil işi, ara işi.
Öz sözünü özün danış,
Ev yıxar ara işi.

Qız dedi:

– Mana misal gətirmə, mən bilirəm qırxılıq hansı çuvaldadır.

Dedi:

– Əmim qızı, məndən küsmə, çünki eşq adamı məcnun eyləyir,
– deyib sazı götürdü, görək nə dedi:

Başına döndüyüm, xan əmimqızı,
Ala göz Sərvnaz nədən küsürsən?
Yolunda qoymuşam can, əmimqızı,
Ala göz Sərvnaz, nədən küsürsən?

Aldı Sərvnaz:

Başına döndüyüm, xan əmimoğlu,
Özüm öz qəlbimdə küsmüşəm sənnən.
Deyim, bu sözlərimi qan, əmimoğlu,
Özüm öz qəlbimdə küsmüşəm sənnən.

Aldı Əmrah:

Hücdanların bağrım başın əyibdir,
Sevgi sevgisindən küsmək ayıbdır.
Yoxsa seyrə qızlar böhtan deyibdir,
Ala göz Sərvinaz, nədən küsmüsən?

Qız aldı:

Mərdisən namusun var, arın var,
Dörd yanında neçə bağça, bağın var.
Deyirlər ki, qeyri yerdə yarın var,
Eşidib bu sözü küsmüşəm səndən.

Aldı Əmrah:

Əmraham, köksündə yaranı gördüm,
Oxudum dərşimi, qaranı gördüm.
Qoynunda bəsləndim, haranı gördüm?! –
Ala göz Sərvinaz, nədən küsmüsən?

Aldı Sərvinaz:

Sərvi boynumu görən getməz əylənir,
Yar üzündən bağrım başı teylənir.
Qızlar arasında nələr söylənir,
Əyər gerçək olsa, küsmüşəm səndən.

Həmən deyişmə qurtarandan sonra qız acıq eyləyib getdi evlərinə. Əmrah qayıdıb gəldi öz evlərinə. Əmrah dedi:

– Ata, əlim hər tərəfdən üzülür. Sərvinazdan üzüldü, Sayad Pəridən də üzülməsin, mən gedirəm İstanbula.

Atası dedi:

– Ay oğul, mən səni tək buraxa bilmərəm, mən də gedəcəyəm, çünki sən nabelədsən, bir yana gedib çıxı bilməzsən.

Əmrahın atası sövdəgərlik malını yükləyib yola düşən məqamda bir balaca saz da götürdü.

Əmrahın atasının həştad yaşı var idi. Əmrah da öz sazını götürüb anası ilə görüşüb yol getməyə başladılar. O qədər getdilər ki, Əmrahgilin öz yaylax yurduna çıxdılar. Əmrah yurdlara baxıb gördü ki, baharın lalə vaxtıdır. Yurtlarda süsən, sünbül, lalə, reyhan, tər bənəfşə bir-birinə səs verir. Amma bunların alacıqları aralı qurulardı. Biri Əhməd sövdəgərin olardı, biri Məhəmməd sövdəgərin olardı. Əmrah ilə Sərvinazın çadırları arxada olardı. Gündüzü hərəsi çadırın birində olardı. Gecə ikisi birində olardı. Əmrah yurtları görən kimi dudi dodağından asimana çıxdı. Dedi:

– Ata, köçü əylə, sinəmə bir neçə söz gəlib, onu deyək, sonra gedək.

Dedi:

– Oğul, elə söz degilən, eynim açılsın, çünki qürbət vilayətə gedirik.

Əmrah:

Baş üstə, – deyib aldı görək nə deyir:

Qarşımızda qarlı dağlar,
Dağlar bizim dağlarmı ola.
Ağ birçəkli mənim anam,
Oğul deyib ağlarmı ola.

Bülbül ötər bağ içində,
Ahu gəzər dağ içində.
Al-əlvan otaq içində
Tay-tuşlarım ağlarmı ola.

Nə qovğalı mənim başım,
Ah qürbətə atıldı daşım.
Səlvi tək məktəb yoldaşım,
Əmrah deyib ağlarmı ola.

Xülasə, deyiş təmamə yetib sazını köynəyinə qoydu, yolu getməyə məşğul oldular. Bunlar yol getməkdə olsun, sizə hardan söyləyim, İstanbulda Mahmud paşanın qızı Sayad Pəridən.

Sayad Pərigilin bir gözəl bağları var idi, o meyvə olmaz idi ki, həman bağda olmasın. Qız arzu etlənmişdi ki, Əmrah bu bağın meyvəli olan vaxtı gələydi. Həman bağda qolboyun gəzəydik, amma Əmrah yol uzax olmağına görə bağın yaxşı vaxtına çatmayıb yollarda ləngidi.

Meyvə həman bağdan qurtarıb, amma bir dənə alma ağacı, bir dənə də badam ağacı Əmrahın xatirəsi üçün yerə düşənini sap ilə ağacdən asdırıb saxlamağa başladı. Ağca adlı bir dənə qulluqçunu həman o iki ağaca baxmaq üçün güclü donlux verib təyin elədi ki, o ağaclara baxıb yerə düşən almanı və badamı sap ilə bağlayıb ağacdən asmağa Ağca qıza məcbur elədi.

Sayad Pəri öz işində olsun, Ağca qız bir əlində bir kələf sap, bir əlində iynə bu meyvənin yerə düşənini ağacdən asıb və quşdan qorumağa başladı.

Sizə hardan söyləyim, Sayad Pərinin bu bağında bir gözəl çarhovuzdan. Bu çarhovuzdan çıxan su bağın hasarının altından bir çəmənlik düzə sarı axırdı. Amma Əmrahın atasının köçü həman suyun üstə yetişən kimi Əmrah atasına dedi:

– Ay ata, bu yolu neçə dəfə gəlib-getmiş olarsan?

Atası dedi:

– Bir əllicə dəfə gəlib-getmiş olaram.

Dedi:

– Ay ata, mənim ilk səfərimdir, mən ərkəsevin böyümüşəm və qadaçöl yuxusuzluq görməmişəm. Gəl bu suyun üstə tökülək, mən bir balaca istirahət edim, qafilə-qatar da bir az otlasın.

Atası bunun sözünü qırmayıb, həmin çəmənə suyun üstə tökül-
dülər. Bunlar hamısı yol yorğunu idi. Tökülən kimi bu belə yığı-
lıb yatmağa başladı. O da elə yatmağa başladı, amma Əmrah isə
bir tayın kölgəsinə başını qoyub yatmağa başladı. Əmrahın atası
gördü ki, hamı yatıb, bu da yatsa oğrular şey aparacaq. Fikir elə-
yib dedi:

– Gedim bu suda əlimi-üzümü yuyum yuxum dağılsın.

Həmin axan suyun başı Sayad Pərinin bağındakı çarhovuz idi.
Əmraha saxlanan alma ağacı çarhovuzun başında idi. Ağacdən
düşən alma çarhovuzun axan yerinə düşürdü, düşən kimi su axı-
dıb həmin çəmənli düzlə aparırdı. Kişi əlini yuyarkən gördü bir
yekə qırmızı şey su ilə axa-axa gəlir, baxdı gördü ki, bir qəribə al-
madır. Almanı ötməyə qoymayıb tutdu. Əlinə alan kimi barma-
ğının beşi də halvaya cuman kimi almaya cumdu. Gördü çox
yaman qoca yemidi. Amma rəngi də çox gözəl qırmızıdır. Bir is-
tədi Əmraha apara, bir də dedi ki:

– O cahıldır onun diş var hər şeyi yeyə bilir. Mən qocayam,
bu elə mənim üçündür.

Deyib yavaşca əli ilə aparıb almanı damağının üstəcə qoydu,
gördü ki, güney qarı kimi öz-özünə əridi, getdi. Qocanın ağzında
almanın bağı ilə almanın cecəyi qaldı. Dadına baxanda gördü ki,
devlətlinin ölüsünün üstə bişən halvadan şirindir. Kişi dedi ki:

– Bu almadan doyunca yesəm, gora imansız gedərdim.

Üzünü yuyarkən gördü biri də gəlir. Bunu da tutdu. Gördü biri
də gəlir. Kişi dedi ki:

– Bu zaman nə bağda, nə ağacda meyvə olmaz, bu suyun ba-
şında nə dükən yarılib, nə araba dönüb. Gün üzüldü, oğru olmaz,
mən durum bu su yuxarı gedim görüm bu nə cür işdir.

Kişi öz balaca sazını da götürüb bu su yuxarı getməyə başladı.
Bir xeylaq getmiş idi, gördü ki, bu su bağın gilifindən çıxır, bu al-
ma bu bağın içindədir. Ordan-burdan boylanıb bir dar yerdən
özünü bağa verdi. Amma almanın və badamın qoruxçusu Ağca
qız həmin saatda çörək yeməyə getmiş idi. Kişi özünü bağa salan-

dan sonra bağa göz gəzdirib gördü ki, həmin alma bir ağacdadır yarpaq tökülüb, alma durur. Qıpqırmızı çarqat kimi görünür. Tamahı macal verməyib özünü alma ağacına yetirdi. Gördü ki, bu ağaca çıxmaq çox çətindir, çünki ağacda nə əl yeri var, nə ayaq yeri var. Birtəhər ölüm-zülüm bu ağaca çıxmağa başladı. Əli budağa çatan kimi ayaqlarını ağacdən aşdı ki, qaldırsın yuxarı budağa qoysun. Ağırlığı budağa düşən kimi əli ilə tutduğu budaqlar qoşa dilimdən qopub dalı üstə ağacın kökünün üstə yıxıldı. Ağac təlatümə gəlib kişinin yıxılmaq zərbindən yırğalanıb vaxtı keçmiş alma elə töküldü ki, kişi almanın altında qaldı. Yıxılmağına baxmayaraq kişi sevinib birtəhər durub o tərəf-bu tərəf eləyib almanı bir yerə taya vurdu başladı yeməyə, o qadar yedi ki, gördü qarın tutası şey deyil. Almanın qalanına heyfi gəlib şalvarını soyunub almanın qalan hissəsini şalvara doldurmağa başladı. Deyərlər ki, o zaman tacirlərin şalvarı on iki arşın məndulandan olarmış. Gördü almadan bir az qaldı yeməyə də yeri yoxdu, şalvar da tutmayı. Dedi ki:

– Bir az gəzinim, bu bağın ki yeyəsi yoxdur. Köpüm sinsin, qayıdım qalanını da yeyim.

Gəzərkən gördü ki, bəh-bəh bir dənə badam ağacı var, qabığı tökülüb şıldırlandı ağacda badamın özü qalıb. Dedi:

– Allah yaxşı yetirib, dərd verən dərmanını da yetirər. İndi bu badamdan bir az yeyərəm, köpüm sınar, qayıdar almanın qalanını da yeyərəm.

Ətəyinə iki daş bağlayıb həman badam ağacına dırmaşdı. Ağacın çıxıb başında bir köndələn budağın üstündə oturub daşın birini ağacın hasarına qoyub, birini alıb əlinə badamdan bir-bir qopardıb sındırıb yeməyə başladı.

Sizə hardan söyləyim, həman ağacların qoruxcusu Ağca qızdan. Çörək yeməkdə bir azca ləngiyib birdən yadına düşdü dedi:

– Almayı və badamı indi quş aparıb.

Durub tələsik özünü bağa yetirən kimi gördü ki, almanın ağacı həmişəki kimi qızartı görükməyir. Həmin ağacın dibinə gedib-gəl-

məkdən yol salınmışdır. Həmən yol ilə tərپənib gedib nə gördü? Gördü ki, həmən qoruduğu ağacın alması ağacın dibində yes xırman çəkilib. Qılçası titrənib Sayad Pərinin qorxusundan bənizi avazıyib dedi ki:

– Mənim evim yıxıldı. Sayad Pəri məni dara çəkdirəcək.

Yeridi ki, görüm badamsa da salamatdırmı?

Gördü ki, badamın başında bir yekə körklü kişidir. Daşı ağacın haçasına qoyub o biri əli ilə bir daş ilə qırıb yeməyə başlayır. Qız dedi:

– Ay biiman, mənim çörəyimə niyə mane oldun, bu meyvələri niyə belə eylədin?

Kişi aşağı baxanda gördü ki, bir qız xeylağıdır buna təpinir. Dedi:

– Balam, keçi can qayğısındadır, qəssab piy axtarır. Mənim qarnım cırlayırdı. Sən də mana deyirsən ki, buraya niyə çıxırsan. Axı mənim köpüm yeni sinir, ay bala, bağ ha deyil, ura yeridir mana bənd olma, get haraya gəzirsən gəz.

Qız dedi ki:

– A kişi, sən burada dur, mən bu saat gəlirəm.

Kişi dedi ki:

– Sən dur deməsən də mən düşürdüm.

Həman Ağca qız cigərdən ah çəkib geri tərپəndi özünü yetirdi Sayad Pəriyə. Sayad Pəri gördü ki, Ağca qız elə gəlir ki, elə bil oxundan çıxıb. Ürəyi davam eləməyib irəli durub Ağca qıza dedi:

– A qız, alma, badam salamat dururmu, nə bərk gəlirsən?

Ağca qız dedi:

– Xanım, əlim ilə desəm əlim, dilim ilə desəm dilim od tutub yənar. Bağça barınan söylər, heyva nar ilə söylər, aşix dərd-dilini sazı zunqar ilə söylər.

Dedi:

– A qız, mən başa düşmürəm.

Dedi:

– Xanım, balaca cürət ver mana, mən deyim, sən qulax as.

Sayad Pəri dedi ki:

– Almadan demə, nə deyirsənsə de.

Ağca qız dedi ki:

– Tək almanı deməyəcəyəm, badamı da deyəcəyəm.

Alıb sazı deməyə başladı görək nə deyir:

Xanım, bağa bir ağarmış giribdir,
Yeyibdi qurtarıb yaz almasını.
Bilmirəm özün hardan veribdi,
Yeyibdi qurtarıb yaz almasını.

Sayad Pəri dedi ki:

– Alma nə deməkdi? Olmaya almanı quş apardı?

Dedi:

– Xanım, quş deyil.

Dedi:

– Bə nədi?

Dedi:

– Qulax as deyim:

Yeyib-yeyib ləzzətindən doyubdur,
Damağında qabcağını soyubdur.
Şalvarı doldurub yana qoyubdur,
Yeyibdi qurtarıb yaz almasını.

Sayad Pəri gördü ki, almaları zay olubdur Ağca qıza dedi ki:

– Günün qara olsun, badamsa da salamatdırmı?

Dedi:

– Xanım, qulax as deyim.

Almayı yeyibdə çıxıb badama,
Qaşqa qaban kimi sürür adama.
Ağca qızam, deyim Pərizadama,
Yeyibdi qurtarıb yaz almasını.

Ağca qız ürəkdən bir ah çəkib, qırx dənə qaravaşı var idi ağıldan kəm, qoldan qüvvətli. Əmr verdi ki, gərək quş da olsa həman adamı tutax, mana dağ çəkib, gərək bu qisası onda qoymayax – deyib qızların qoşununu çəkib yeridi. Bağa yetirən kimi qızlara əmr verdi, dedi:

– Ay qız, quru paya götürməyin, elə paya götürərsiz ki, üzüm təhəngi kimi hər tərəfə əyilə.

Kişi bu səsi eşidib ağacın arasından həman səsə doğru baxdı nə gördü. Gördü ki, qırxndan ziyadə iyirmi yaşıdan yuxarı qızdılar. Amma qonaqcısı Mahmud paşanın qızı Sayad Pəri bunların içindədir. Kişi dedi ki:

– Gəl səs eyləmə, bular bu bağda oynasaqlar, sən də yarpaqların arasından bunların yanağına, buxağına bax ləzzət apar.

Kişi bilmədi ki, bu payaların bundan ötəri hazırlandığını. Həman qızlar qoyun kimi garan atıb, duman kimi badam ağacını bürüdülər. Sayad Pəri irəli yeridi. Dedi:

– Ay kişi, ay sənə sinənə dağ çəkilsin, sən bilmədinmi bu almanı və badamı bu vaxta saxlayanın bir məqsədi var. Bır düş. And olsun Allaha, səni öldürəcəyəm.

Dedi:

– Qızım, sənə and içməyin artıxdır, mən öldüyümü o paya seçiləndə anlamışam.

Dedi:

– A kişi düşmürsən?

Dedi:

– Ay qız, kor deyiləm, kar deyiləm, o qadar payanın arasına ölməyə düşüm?

Qız deyir ki:

– Ağacı gəl, hayıfdır mənə kəsdirmə.

Kişi gördü ki, iş xarəbdır özü düşsə də, öləcək, ağac yıxsə da öləcək. Kişi susdu və dili tutuldu.

Sayad Pəri qəzəbnək olub ucadan dedi:

– Bu saat bir xırxı gətirin, bu ağacı dibindən kəsim, elə bilərəm

min dənə meyvə ağacının bir dənəsi quruyub.

Ağca qız yanmışdı, gedib bir dənə ağac kəsən xırxı gətirdi. Qızların biri o xırxının o başından, biri isə bu başından tutub ağaca çəkən halda Sayad Pəri alçaxdan dedi ki:

– Ağac hayıfdir, xırxının dalı ilə çəkin, qocadı gözü görməyir, bəyəm qorxub düşə.

Başladılar xırxının dalı ilə ağaca çəkməyə. Kişi fikir elədi, dedi:

– Bu xırxı ağacı kirmiş kəsər, yəqin ki, yarıdan ötmüş olar.

Fəhm edə-edə enirdi. Aman əli payalı qızlar payaya çəkilib ov gözləyən kimi bunu gözləyirdilər. Kişi bir az aşağı enmişdi, gördü ki, xırxının ağac kəsən tərəfi çölə sarıdır. İstədi ki, qayıtsın həmin almanı qoruyan ağaca. Qızın payası uzun idi. Gördü ki, yarım metrə qədər payanın ucu kişiye çatasıdır. Bu qoldan qüvvətli qız payanı elə endirdi ki, payanın ucu kişiye çatan kimi kişi göydən yerə quş ölüsü kimi düşdü. Qırx paya birdən endi. Kişi dili tutar-tutmaz dedi ki:

– Ay qızım, mənə öldürmə, mən aşığam.

Aşığam deyən kimi qız qaravaşlara əmr verdi ki:

– Bu, aşıxdı, dəyməyin.

Qızlar əlini saxlayan kimi Sayad dedi:

– A kişi sazın haradadır?

Dedi:

– Xanım o çəmənlikdə qoymuşam.

Əmr verdi ki:

– Ay qız, bunun sazını gətirin.

Bu saza gedən qız baxdı gördü ki, balaca sazın yanında on puta qadar bir haça çuval da alma var. Qız aradan köməkçi çağırıb həmin almanı da, sazı da gətirdilər Sayad Pəri olan yerə.

Sayad Pəri dedi:

– Ay biiman, gəldin, gördün sahibsiz bağda alma var, qarnın dolusu ye, bir yaylıx arası da götür get.

Dedi:

– Xanım, elə bildim bu alma ura yerində qalıb.

Dedi:

– A kişi, sən deyirsən, mən aşıqam, sözüm var, sözünü de, səni öldürəcəyəm.

Kişi aldı sazını başladı deməyə. Fikir elədi gördü ki, Əmrahın adını burada deməsə bunun ölüm günüdür. Başladı sazı sinəsinə götürüb deməyə:

Sayad xanım, bir dustaxlıq eylədim,
Dərmişəm bir neçə alma bağında.
Hayana dulunsan günahkarınam,
Günahkar canımı alma bağında.

Süsənli, sünbüllü, laləli dağlar,
Bizi burada görər hər çayı çağlar.
Duyuxlar bağmanlar qan olu bağlar,
Məni qalmaqallar salma bağında.

Qız dedi ki:

– Xiyalın çaşmasın, bu bağın bağbanı da mənəm, sənin əzrai-lin də. Sözünün dalını de.

Kişi fikir elədi, gördü Əmrahın adını burada deməsə, bunu öldürəcəklər, başladı Əmrahın adın söz ilə deməyə:

Bir gül açılmaxnan bahar yaz olmaz,
Şəməmə dərməklə bosdan pozulmaz.
Bir Əhməd ölməknən aşıqlar ölməz,
Əmrahı odlara salma bağında.

Əmrah adı gələn kimi qız şama pərvanə dolanan kimi həman qoca sövdəğərin başına dolandı. Dedi:

– A kişi, sən o yumurux ağzına mənim dədəm qurban, sən deyən Əmrah dedin.

Əmrah adı gələndə qızın, ağlı başdan oynayıb sinəsi safaların

qarı kimi ağaranda qoca kişinin xiyali çaşıb dedi ki:

– Yəqin qız mənə aşiq oldu, gəl Əmrahdan yenə de.

Qız laylı məst qalanda qoca dedi:

– Xanım, görürəm xoşuna gəlir, istəyirsən genə oxuyum.

Qız elə bildi ki, genə Əmrah deyəcək. Dedi:

– Dilinə dədəm qurban oxu!

Qoca başladı deməyə. Aldı görək nə dedi:

Xanım, gəldim girdim bağ arasına,

Arayış elədim bu bağı alma.

Dedim, bağ sahabsız, bağmanı yoxdur,

Əyibnən sındırdım budağı alma.

Qız dedi:

– A kişi, bu zamanda sahibsiz alma ağacda olarmı?

Kişi başladı:

Məni getmir eylə qoynun içində,

Kəlbinə tay eylə qoynun içində.

Şəməmə görünür qoynun içində,

Mujundan bəslənib otağı alma.

Qız dedi ki:

– Utanmırsan a kişi ağzında otuz ikidən bir kötük nişanəsi yoxdur. Sən nə danışırısan?

Kişi dedi ki:

– A bala səndən çox böyük olsam yaş yarım, ya da bir yaş böyük olaram, saqqalımın ağarmağı da səni təki gözəllərin dərdini çəkməkdən ağarıb. Dişimin tökülməyin də qoy deyim:

Neylərsən soruşub yaşın Əhmədin,

Muzula tökübdü dişin Əhmədin.

Kəs sinən üstə başın Əhmədin

Qoy qanım götürsün qucağı alma.

Kişi sözünü qutarandan sonra Sayad Pəri qızlara əmr verir ki:

– Kişini genə döyün, bu hələ düzünü demir.

Qızlar kişini beş-on kötək vuranda kişi gördü ölür. Sayad üzünü tutub dedi:

– Məni döydürmə, qoy sənin sevgilin Əmrahın yerini sazım ilə deyim.

Götürdü sazı sinəsinə, görək Əmrahı saz ilə nə cürə çağırır:

Canım Əmrah, gözüm Əmrah,
Gəl yarın bağdadı, bağda.
Sənə qurban özüm Əmrah,
Gəl yarın bağdadı, bağda.

Söhbəti saznan belə,
Ördəyi qaznan gölə.
Qırx incə qıznan belə
Gəl yarın bağdadı, bağda.

Gözəllər sağ-soldadır,
Peymanan dolha doldadır.
Əhməd çox yaman haldadır,
Gəl yarın bağdadı, bağda.

Kişi bu sözü qurtarandan sonra Sayad Pəri dedi ki:

– Sən Əmrahın nəyisən?

Kişi dedi ki:

– Mən Əmrahın atasıyam.

Çünki kişi ağacla döyüldüyünə görə onun əyin paltarı dağılmışdı. Sayad Pəri gördü ki, Əmrah gəlib bu kişini bu halda görəcəksə buna baxmayacaq. Məxfi qızlara dedi ki:

– Əmraha bir dəst paltar tikdirmişəm, gedin onu gətirin, buna geydirək, əyni təzələnsin. Bəyəm Əmrah bu kişinin döyüldüyünü düşünməyə, yoxsa məndən küsəcək.

Qızların biri həmin paltarı gətirməyə getməkdə olsun, qalanı isə Əhməd sövdəgərin və Sayad Pərinin yanında qaldı. Sayad Pərinin bir dənə qaravaşı var idi, adı Bulul idi. Biri bu Bulul qaravaş oldu, beş dənə qız da bundan başqa cəmisi altı dənə qız oldular. Sayad Pəri əmr verdi ki:

– Mən bu Əhməd sövdəgəri buraxsam gedib Əmraha məndən qandıracaq. Mən Əhməd sövdəgərin yanında durum, qızlar, siz gedin Əmraha gətirin.

Bulul qaravaş Əhməd sövdəgərə dedi ki:

– Əmrah haradadır?

Əhməd sövdəgər dedi ki:

– Mənim tacir malım çəmənli düzə sizin bu bağdan axan çayın üstə tökülübdür. Əmrah orada yatır, gedin gətirin.

Bulul qaravaş dəstəsini çəkib Əmraha gətirməyə getdilər. Sayad Pəri və Əhməd sövdəgər və qızların qalanı bağda qaldılar. Bulul qaravaş dəstəsi ilə birlikdə özlərini Əmraha karvanına yetirib nə gördülər?! Gördülər Əmrah şirin yuxuda yatır. Bulul qaravaş qollarını hər tərəfə açıb yanınca gedən qızlara dedi ki:

– Ay qız, əyləşin. Yuxudan oyanar, elə bilər ki, cin yığnağıyıq, dəli olar. Qoyun mən bir mülayim üsulla bu gözəl oğlanı yuxudan oyadım.

Bulul irəli durub, dizlərini yerə qoyub həmə oğlanın qabağından öpəndə oğlan yuxudan ayıldı. Gördü ki, Sayad Pərinin qaravaşı Bululdur. Əmrah gördü ki, Sayad Pəri yoxdur, qaravaşları buradadır. Əmrah çox qəmgin olub, əl atıb sazını aldı görək qızlara nə deyir:

Bir bölük pərilər, pərizadalar,
Nə üçün kəsibsiz ayağın, qızlar.
Mənə gəlsin sizə gələn qadalar,
Nə üçün kəsibsiz ayağın, qızlar.

Bulul qaravaş qızlara əmr verdi ki, kiriyin, Əmrah bizə söz deyir. Əmrah aldı o biri kəlməsini:

Hanı bu məclisdə mənim o öz yarım,
Günbəgündən artırıbsız azarım.
Bəs nəyə görükmür o Sayad Pərim,
Onun üçün açılmır qabağım, qızlar.

Bulul qaravaş Əmraha dedi:

– Heç qaşın-qabağın açılmasın, köpəyin balası, dur belə, qabağma düş, çünki Bulul qaravaş da Əmrahdan kəsirdi. Əmrah dedi:

– Nazanım, əylən, – aldı görək nə dedi:

Məzə olum sağınıza qatılım,
Şana kimi zülfünüzə çatılım.
Əmrah deyər, qul adına satılım,
Ölkənizə çıxsın sorağım, qızlar.

Sözünü tamam eləyib qızlar Əmrahi götürüb gətirməyə başladılar. Əmma Sayad Pəri bilirdi ki, Əmrah gələcək. Əhməd sövdə-gərə dedi ki:

– Sən bu bağda oturgilən mən Əmrahi pişivaz eləməyə gedirəm. Çünki Əmrah Qarabağ mahalından buraya gəlib. İnsaf deyil mən burdan bağın çölünə kimi onu pişivaz eləməyim.

Sayad Pəri bağdan çıxıb buludun altından gün çıxan kimi başladı yerə naz eləyə-eləyə Əmrahın qabağına getməyə. Əmrah başını qaldıranda gördü ki, vaiqədə sevgisi olan Sayad Pəri bir naz ilə gəlir, sinəsi coşub saz götürdü görək nə deyir:

Bu gün yarım çıxıb seyri gülşənə,
Sallanıbnan yüz min naz ilə gəlir.
Bir ayna qabaxlı o qələm qaşlı
Ağ üzə xalları düzülən gəlir.

Bir xalın meyvadır gəlməz rəngə,
Bir xalın bəlgədir gedir firəngə.

Bir xalın mahalı salıbdır ləngə
Bir xalın söhbəti sazınan gəlir.

Əmrah deyər, yarab, bu nə işdi,
Qəfəsdə oxuyan o tuti quşdu.
Bir xalın payızdı, bir xalın qışdı,
Bir xalın bahardı yaznan gəlir.

Əmrah sözünü qurtarib həsrət kimi qonuşub öpüşdülər. Hər iki cəvan çəmənin çiçəklərin üstündə oturub söhbət edirdilər. Qalın qızlar isə geridən bunları əhatə eləyib həman cəvanlara tamaşa edirdilər. Əmma Sayad Pəri paltara göndərdiyi qaravaş paltarı Əhməd sövdəgərə yetirdi. Dedi ki:

– Kişi, bu paltar sənindir.

Kişi sevinmiş boxçanın ağzını açıb gördü ki, bir dəst gözəl paltardır, əmma bular baxotni çəkmə, buxara papax, sallama toqqa, kazaçi çuxa və darayı arxalıqdır. Bu cəvan paltarıdır. Əhməd sövdəgəri qızlar döyəndə suya basıb döymüşdülər. Köhnə paltarı soyunub tazə paltarı ayaxdan başa geyinməyə başladı. Sən demə qızlar bunu suya basanda bir qulağının balaca kötəyində bir azca palçıx qalmış olsun. Bunu kişi özü bilməsin. Paltarı geyinib qəşəng özünə sığal verib döyüldüyünü yadından çıxardıb bağdan çıxıb qızların dəsinin içinə gəldi.

Əmrah başını qaldıranda gördü ki, bir danə nişin oğlan Sayad Pərinin başının üstə durub. Əmrahın ağılı başdan oynayıb xiyal eylədi ki, bu yaqın bu qızın tutma aşnasıdır. Diqqət ilə baxanda gördü ki, xeyir bu özünün atasıdır. Əmma paltarı isə tazə cəvan paltarıdır. Əmrah durub kişinin hər tərəfinə keçib tazadan baxdı gördü ki, kişinin qulağının içində fındıx boyda palçıx var. O saat bildi ki, kişini döyüblər. Xiyalı hər tərəfə oynayıb, ürəyində dedi ki:

– Öz əmim qızı Sərvinazı buraxıb bir İstanbul lotusunun dalı ilə gəlməyimə görə bu da azdı – deyib sazı götürdü görək nə deyir:

Sən ayrılalı mənim başıma
Gör nələr gətirdi zəmanə, Səlvi.
Hayana dolandım, qəmə qərq oldum
Axırım ürcah gətirdi yamanə, Səlvi.

İltimasım budur səndən ibtida,
Sevgini sevgidən ayırma, Xuda!
Sevgi sevgisindən düşəndə cida
Gərək ki həsrətə dayana, Səlvi.

Sayad Pəri sözdən tamamilə başa düşüb gördü ki, Əmrahın Səlvi adını başqa sevgisi də var. Dedi:

– Əmrah, sənin Səlvin var idi, mənim dalım ilə niyə gəlirdin?

Əmrah dedi:

– Nazanım əylən, gör nə deyirəm.

Əyləşib otağında mehman olaydım,
Əmrinə bənd fərman olaydım.
Əmrah deyər, sənə qurban olaydım,
Bir də yolum düşsə o yana, Səlvi.

Sayad Pəri bundan küsüb başladı yavaş-yavaş geri qayıdıb bağa getməyə. Əhməd sövdəgər gördü ki, bu qadar xarc etməyi, bu qadar yol getməyi və əziyyət, məşəqqət çəkməyi hamısı badi fə-naya gedir. Dedi:

– Sayad Pəri, əylən.

Sayad Pəri əyləşib dedi:

– Nə var.

Əhməd sövdəgər dedi:

– Qızım, sənin bağında heç sərv-i-ağac varmı?

Sayad Pəri dedi:

– Sərv-i-ağac nədi?

– Bala, sərv-i-ağac gözəl bir ağacdır, onun ətirli yarpağı və uca

boyu vardır. Bu ağacdən sənin bağında yoxdur?

Qız dedi ki:

– Xeyr.

Əhməd sövdəgər dedi ki:

– Onda nahaq küsürsən.

Qız dedi:

– Nədən ötəri?

Əhməd sövdəgər dedi:

– Qulax ver mən söyləyim.

Qız dedi:

– Buyur.

Kişi başladı söyləməyə ki:

– Mən Marağa bazarından bir dənə sərvə-ağacının şitilini gətirib öz bağında çarhovuzun başına batırmışam. O gözəl, böyük safalı bir ağac olub. Əmrah öz tayı-tuşu ilə və tələbə yoldaşları ilə çarhovuzun üstə erkək kəsərlər, samovar qoyarlar, kef çəkərlər. İndi bu, sənin bağında o ağacdən görmədiyinə görə həmin sözü səlvə adına deyir.

Qızın ağı kəsib qayıdıb öz sevgilisinin yanına gəldi. Dedi:

– Əmrah, niyə gözün mənim üzümə baxmayırsan, gözün nə gəzir.

Əmrah başladı sazı ilə deməyə:

Bu gün bir şahlar şahını,

Axtarır, gözüm axtarır.

Aşıqlar qıbləğahını,

Axtarır, gözüm axtarır.

Sayad Pəri dedi:

– Əmrah, gözün üzdə nə axtarır?

Əmrah başladı deməyə:

Verdin aşığın payını,

Yetirdin haqqı-sayını.

Ərşdə mələklər tayını,
Axtarır, gözüm axtarır.

Sayad Pəri dedi:

– Mələklər tayı kimdir?

Əmrah dedi:

– Qulax ver, deyim:

Əmrah sevdi sən təki nazı,
Tuti dilli xoş avazı.
Məşhər günü Səlvinazi,
Axtarır, gözüm axtarır.

Qız hələlik başa düşməyib dedi:

– Əmrah, niyə hər saatda bir rəng olursan?

Əmrah sazi alıb dedi:

– Qulax ver, deyim:

Ay həzərat, gəlin sizə söyləyim,
Mən yazıq Əmraham, necə olur könlüm.
Gəhdən dərviş olub, eldən dilənir,
Gəhdən bəzircannan xoca olur könlüm.

Birdən piyadədir, birdən atlanır,
Birdən acıxlanır yer quvətlənir.
Gəhdən şəkər olur, baldan dadlanır,
Birdən zəhrimardan acı olur könlüm.

Gəhdən dəryalərdə qardı-qəmişdi,
Birdən bostanlarda yetkin yemişdi.
Birdən əşərfidi, birdən gümüşdü
Birdən pas tutulan tuc olur könlüm.

Birdən ucalardan enir ayağa,
Birdən dad ağlayır çölə, ırağa.
Gəhdən şölə dönür çırağa
Birdən ay qaranlıq gecə olur könlüm.

Əmrah deyər, bu sözləri ərinməz,
Ər-arvad yorulsa könül yorulmaz.
Könül bir şişədir, sınsa sarınmaz,
Sarınsa sağalmaz kəc olur könlüm.

Əhməd sövdəgər gördü ki, işin üstü açılsa nə inciklik olacaqdır.
Dedi:

– Qızım, gedək istirahət edək.

Sayad Pəri dedi:

– Buyurun, gedək. Əmma hələlik Əmrahın və sənin buraya gəldiyini atam Mahmud paşa bilməsin.

Xilasə, Əmrah Sayad Pəri qol-boyun olub qabaxcan, qızlar isə bu iki cəvanın dalınca, Əhməd sövdəgər isə hamıdan dal qızlara göz yetirə-yetirə gedirdi. Ürəkdən ah çəkib Əhməd sövdəgər öz-özünə dedi:

– Nə olaydı, o Ağca qız ki, mənə döydürdü, onu bir azıma ala biləydim.

Getdilər Sayad Pərinin xüsusi otağına. Əmrah və Sayad Pəri qol-boyun pilləkən ilə qalxmağa başladılar. Sayad Pəri çiyinin üstən geri baxanda gördü ki, Əmrahın atası Əhməd sövdəgər də otağa gəlir. Əmraha dedi ki:

– Əmrah, atan da gəlir üst otağa. Bəlkə biz ayrı otağa gedək.

Əmrah dedi:

– Sayad Pəri, indi ki, elədi, qayıdaq yerə enək, qızların birin də bu gecəlik ona verək, gününü keçirsin.

Qayıdıb yerə endilər. Əhməd sövdəgər dedi:

– Bala, o siz deyəni diyin qurtarın.

Qızları qatara qoydular. Əhməd sövdəgər həmin Ağca qızdan

hayıflı idi. Dedi:

– Bala, elə bu qızcığazı verin mana.

Elə də elədilər. Qərək, o iki cəvan qayıdıb yuxarı mərtəbəyə çıxdılar. Sayad Pəri dedi:

– Əmrah, buyur otağa.

Əmrah dedi:

– Gözəlim, sən buyur.

Nə isə, Əmrah qabaxcan otağa varid olub nə gördü. Baxdı ki, Sayad Pəri ondan ötəri otağı elə bəzəyib ki, elə bil cənnətin bir guşəsidir. Əmrah otağa baxıb bunun zəhmətinə qiymət vermək üçün sazı basıb sinəsinə görək nə dedi:

Bu gün pəri məni məstə yetirdi,
Qüdrətdən şərəfli, kövsər məzəli.
Düldülün sahibi, Qəmbər ağası
Mərd kamil kəmə bəstə bəzəli.

Namazdan durumlu, gündən naxışdı,
Kağızdan qazanlı, qayıb ataşlı,
Layiməd məcməli, xəyyad naxışlı,
Yaqutdan su şamlı, yamən gözəli.

Əmrahın dərrakəsi Firdovsi çəmbil,
Havada muallaq, manəndi qəndil,
Qəhvəsi zülallı, çayı səlsəbil
Tamam fincanları ləldən düzəli.

Əmrah sözünü tamam edib istirahətə başladılar. Əmma Əmrahın atası o gecə qalıb tezdən gedib malını satmağa başladı ki, tez genə həməy yerə qayıtsın. Ərz edirəm Sayad Pəridən. Qızları çağıraraq bunlara tapşırıq verdi ki:

– O qarı ki, hər sabah mənim evimə gəlir onu gözləyin, Əmrahı burada görsə atama xəbər verəcək, Əmrahı öldürtdürəcək.

Qızlar dedi ki:

– Baş üstə.

Əmma otağın içinə düzülüb həmin qulluqçular bu iki cəvanın söhbətinə mayıl olub tamaşa edirdilər. Gecə saat ikiyə qədər bunlar söhbətə məşğul oldular. Həmin o iki həsrət sevgi bir yerdə yatdılar. Qalanı isə bunların yatmağına mayıl olub dalı divara söykəkli otduqları yerdə yatışdılar. Otağın qapısı yaddan çıxıb açıq qaldı. Həman qarı hər sabah gələrdi Sayad Pərinin sabın-məhrəbasını, aftafa-ləyəninini hazır eləyərdi. Sayad Pəri də buna çörəkdən, cürbəcür şeylərdən inayət edərdi. Qarı bu sabahı elə bildi ki, Sayad Pəri bundan qabax yuxudan durubdur. Qarı dedi:

– Mənim bu gün evim yixıldı, uşaxlarımı bu gün nəynən saxlayacağam, gedim görüm bu məndən niyə qabax durub.

Qarı Sayad Pərinin otağına gəlib yavaşca-yavaşca otağa girəndə gördü ki, qaravaşlar dalı divara sövkəkli oturmada yatışıblar. Əmma Sayad Pərinin yeri elə yoğun görükür ki, qarı yavaş-yavaş Sayad Pərinin yerinə yaxın getdi gördü ki, bu yorğanın altından dörd ayaq çıxıb. Baş tərəfə keçdi gördü ki, baş bircədir. Qarı dedi ki:

– Hərə qiyamətə bir dəstəvuz ilə gedəcək mən nə xəbər ilə gedəcəyəm gəl sən bu yorğanın altından bir xəbər bil, sən də o xəbər ilə qiyamətə get.

Gördü bir oğlandır başını iki məmənin arasına elə yapışdırıb ki, bir qazan su töksən döşəyə nəm keçməz. Qarı dedi ki:

– Bu elə yaxşı xəbər oldu, qiyamətə mən bu xəbər ilə gedərəm.

Qarı buların üzünü örtüb yavaşca gedirdi ki, bunlar oyanmasın. Qapıdan çıxan vaxtda geri baxdı ki, görüm oyanan varmı. Gözü geri baxanda ayağı qapının dalan ağacına keçib qarı balkona sarı elə yixıldı ki, balkonun polu top kimi gumbuldadı. Qarının cəmi dişi tökülmüşdü, qabağında bircə madar-güdar dişi var idi, o da düşdü, onu da götürüb Mahmud paşaya xəbər getdi. Qızlar bunun yixılmaq səsinə oyandılar, gördülər ki, qarı getdi. Tez Sayad Pərinə oyatdılar. Dedilər ki:

– Qarı xəbərə getdi. Bizi qırsan da bu işə tədbir lazımdır.

Sayad Pəri dedi ki:

– Bu işin tədbiri belə lazımdır: tez biriniz paltarınızı soyunun Əmrah geyinsin. Siz ayrı paltar geyin, aranızda alın aparın bağlarmın arası yola qoyun gəlin.

Əmraha paltarı geydirib aralarına alıb aparıb bağın arasına böyük ölkə yolunun yanına buraxıb dedilər ki:

– Gündə burada yüz aşıq yol ilə gedir-gəlir, burada səni heç kəs düşünməz, buradaca oturun.

Qayıdıb gəldilər. Sizə söyləyim, o napak qəridən. Qarı diş əlinə özünü Mahmud paşaya yetirdi. Mahmud paşa dedi:

– Qarı, nə bərk gəlirsən, nə var?

Qarı dedi:

– Ay Mahmud paşa, nə olacaq, Allah qoysa, nəvən bu gün-sabah baba deyə üstünə gələr.

Mahmud paşa qəzəbnak olub qarıya dedi:

– İmansız, nə deyirsən!

Qarı dedi:

– İmansız dədən, cicindir. Allah haqqı, mən də sənə deyərəm.

Mahmud paşa dedi:

– Qarı, söylə görək nə var?

– Nə olacaqdır, qızın Sayad Pərinin otağının qapısından keçirdim gördüm ki, gücdü oynamaq, gülmək səsi gəlir. Gedib baxdım ki, nə var. Gördüm ki, lotu-potu, ona qədər bığıburma oğlan qızın ilə kefdə əyləşiblər. Qapıdan baxdığım olmuşdu, biri dişimin üstünə əlinin dalı ilə vurdu ki, bircə dişim var idi, o da düşdü, bax o da əlimdə, – deyib göstərdi.

Mahmud paşa qəzəbnak olub cəllad deyib ləbbək çəkdi. Cəlladlar yalkın qılınc gəldilər. Mahmud paşa əmr verdi ki:

– Bu saat qızı da gətirin, qızın yanında olanları da.

Cəlladlar əmrə tabe olub qarını da götürüb getdilər. Bular gədənə kimi Sayad Pərinin qaravaşları hər kəs də öz işinə məşğul oldu.

Xülasə, cəlladlar yetirdilər, qaravaşlara dedilər ki:

– Sayad Pəriyə degilən ki, yanındakıları da, özünü də atası ça-

ğırır, gəlməsə güc ilə aparacayıq.

Qaravaş dedi ki:

– Balam, başınız gövdənizə ağırlıq edir, yoxsa nə deyirsiniz.

Cəlladlar inanmayıb, həməən otağı gəzməyə başladılar. Gördülər ki, bir kəs yoxdur. Qarıya dedilər:

– Nənə, hanı dediklərin?

Qarı dedi:

– Qoca adamam, bəyəm gözüm alacalanıb.

Cəlladlar dedi:

– Nənə, onda gedək Mahmud paşaya özün cavab ver, – deyib yola düşdülər. Gedən zaman Əmrah olan tərəfdən getdilər. Gedib Əmrahın düz üstünə çıxdılar. Sayad Pərinin gözü buların dalıyla qalmışdı. Gördü Əmrahın yanında əyləniblər. Qızlara dedi:

– Mənim evim yıxıldı, yəqin Əmrahı tanıyacaqlar.

Cəlladlar isə Əmraha salam elədi və dedilər:

– Quzum, nerə yanşağısan?

Əmrah dedi:

– Əfəndim Qarabağlıyam.

Cəlladlar dedi:

– Həqiqisən, yoxsa məcazi?

Əmrah dedi:

– Həqiqiyəm.

Cəlladlar dedi:

– Onda gedək bizim paşamızın qulluğuna, əgər həqiqi yanşaq olsan sənə çoxlu qaş-quruş verər.

Əmrah dedi:

– Baş üstə.

Sayad Pəri bunları gözləyirdi. Gördü ki, Əmrahı aparırlar, davam eləyə bilməyib bunların dalı ilə getməyə başladı. Cəlladlar özünü Mahmud paşaya yetirdi. Mahmud paşa gördü ki, bunlar bir cəvan aşıq gətirir. Mahmud paşa sual verdi:

– Qarı deyən adam budumu?

Cəlladlar dedi:

– Xeyr.

Mahmud paşa qarıya sual verdi:

– Qarı, bə dediklərin hanı?

Qarı dedi:

– Dərdin alım, qoca adamam, gözüm alacalanıb.

Mahmud paşa dedi:

– Qarı, indi bildim ki, sən mənim yaxın adamımsan. Mənim hər kəs bədimi danışsa, mənə deyərsən.

Qarı dedi:

– Dərdin alım, bə nədi.

Mahmud paşa dedi:

– İstə görüm, məndən nə istəyirsən?

Qarı dedi:

– Dərdin alım, var əli – kərəm əli nə verirsən ver.

Mahmud paşa dedi:

– Kəkil madyan istəyirsən, yoxsa xam qatır?

Qarı dedi:

– Verirsən kəkil madyan ver, dağa gedəndə uşaxlarımı çataxlıyım.

Bu hinidə Mahmud paşa Əmraha otağa təklif elədi. Əmrah otaqda əyləşmədə olsun, Sayad Pəri gəlib aynanın qabağında stul qoyub əyləşdi. Mahmud paşa öz işinə başladı. Haman dediyi madyanı tutdurub gətirdi. Qarının başının açdırıb o sümək saçları dəstələyib həmən madyanın quyruğuna bağlatdı. Madyan irəli sürüləndə təpik ata-ata geri gedirdi. Madyanı boğazına qomruyu asdırdı, quyruğunun altınada qandalı qoydurdu. İtlər hürüsdü, uşaqlar sıçrayıb qomray zilə çəkdi. Madyan bu səs-küydən ülküb qarını götürdü. Qarı bir burda yerə dəyirdi, bir də ayağını aşıranda.

Xülasə, qayıdıb otağa doldular. Mahmud paşa Əmraha dedi:

– Oğlum, sən haqq aşığısan?

Dedi:

– Bəli.

Mahmud paşa dedi:

– Oğul, mənim bir dənə tərланım var, əgər ona tərif desən, nə istəsən verəcəyəm.

Əmrah dedi:

– Baş üstə.

Tərланın nə nişanda olduğunu Əmrah bilmirdi. Haqq aşığı olduğu üçün dürüst tərланın nişanını bilib sazı alıb deməyə, görək nə dedi:

Paşam, tərланını tərif eylərəm,
Əzəl yaxşı olar ağı tərланın.
Qızıldan qomrayı, bəhrəsi zərbab
Qədim qaim olsun baqi tərланın.

Mahmud paşa dedi:

– Oğlum, mərhəbə. Sən nə bildin mənim tərланımın ağ olduğunu, bəhrəsi zərbab olduğunu. İndi bildim ki, həqiqi aşıxsan.

Sayad Pəri Əmrahın səsi çıxanda elə bildi ki, Əmrahı içəridə öldürürlər, ayaq üstə qalxanda Əmrah sözü ilə buna qandırdı ki, aşağı otur:

Ustad olan zilqomroyunu pəs eylər,
Tərpədəndə yerbəyerdən səs eylər.
Sürmə dağıtmaqda yer həvəs eylər
Ağ biləyi, qulac qolu tərланın.

Bu sözü deyəndə Sayad Pəri aşağı oturdu. Əmrah dedi o biri kəlməsin:

Əmrah gəlib kam almaqda bu yerdən
Qorxum budur xata çəkəm bu yerdən.
Havalanıb qalxmaq istər bu yerdən
Heç getməz sinəmdən dağı tərланın.

Sayad Pəri əmin olub otağına qayıtdı. Sizə kimdən deyim Əmrahın atası Əhməd sövdəgərdən. Əhməd sövdəgər gedib malını satıb Sayad Pərinin otağına qayıdıb gedirdi. Gördü ki, Mahmud paşanın otağında Əmrahın səsi gəlir. Əhməd sövdəgər öz-özünə dedi ki:

– A balam, bu özbaşına buraya nə tez gəldi.

Əhməd sövdəgər Mahmud paşa ilə çox qardaşlıq idi. Mahmud paşa bilməyirdi Əmrah Əhməd sövdəgərin oğlu olduğunu. Əhməd sövdəgər biqafildən qapını açıb içəri varid oldu. Gördü ki, Əmrah saz əlində paşalarla söhbət edir. Əhməd sövdəgər dedi:

– Paşa, bu yanşağı niyə incidirsiz?

Dedi:

– Əhməd sövdəgər, incitmirik, həqiqi aşıqdır, tərlanıma da nişanbənişan yaxşı tərif dedi.

Əhməd sövdəgər işdən hali olub dedi:

– Mahmud paşa, bə nə verdin?

Dedi ki:

– Heç zad verməmişəm.

Əhməd sövdəgər dedi:

– Məni vəkil eləyin, mən deyim, mən nə desəm, onu verin.

Mahmud paşa dedi:

– Razıyam.

Əhməd sövdəgər dedi:

– Aşıq, səndəmi məni vəkil edirsən?

Aşıq dedi:

– Bəli!

Əhməd sövdəgər dedi:

– Qızçıgazın Sayad Pərinin vergilən!

Mahmud paşa dedi:

– Ay Əhməd sövdəgər, nə bilək ki, bu kimdir və kimin oğludur.

Əhməd sövdəgər dedi:

– Tanımırsan?

Dedi:

– Xeyr.

Əhməd sövdəgər dedi:

– Bəndən fətir cırımlayanın oğludur.

Mahmud paşa dedi:

– A kişi, nə deyirsən?

Dedi:

– Bəli, bir təkə saqqal molla gətirib bunların kəbinini kəsdirdilər.

Əmrah gedib Sayad Pərinin qonağı oldu. Amma heç Sərvinaz yadından çıxmıyır. Əhməd sövdəgər cəmi işlərini qurtarıb gəl-di oğlunun yanına dedi:

– Oğul, mən gedim Qarabağa, oraları düzəldim və ortaya barışılıq qoyum, sən baharın gül açan vaxtı gələrsən, – deyib Sayad Pərinə otağa çağıraraq Əmrahı Sayad Pəriyə tapşırmağa başladı. Sazı götürüb görək nə dedi:

Mən gedirəm Əmrah qalır yanında,
Can Əmrahın, can Sayadın, can sənin.
Onun intizarı qaldı canımda,
Can Əmrahın, can Sayadın, can sənin

Aldı Sayad Pəri:

Gedirsən get, qoca, qalma yolundan,
Mən Əmrahı səndən yaxşı saxlaram.
Gecələr qoynumda, gündüz bağrımda,
Mən Əmrahı səndən yaxşı saxlaram.

Görükən dağların başı daldadır,
Seyrəqıf düzəlib saği-soldadır
Onun Səlvisinin gözü yoldadır.
Can Əmrahın, can Sayadın, can sənin.

Sayad Pəri gördü ki, Əhməd sövdəgər burada da Səlvi adı çək-di. Aldı Sayad Pəri:

Doğru yetiş, sən yetişən imanə,
Görüm ürcah olsun yaman yamana.
Səlvi dedin, mənı saldın gümana,
Mən Əmrahı səndən yaxşı saxlaram.

Əhməd sövdəgər gördü səhv eləyib başladı düzəltməyə:

Mən Əhmədəm, ay qız, xiyalım çaşdı,
Danışa bilmədim dilim dolaşdı.
Səlvi deyən bağım da bir ağacdı,
Can Əmrahın, can Sayadın, can sənın.

Aldı Sayad Pəri:

Sayad deyər, bağca mənim barımdı,
Almamdı, heyvamdı, narımdı.
Sənin oğlunsa da mənim yarımdı,
Mən Əmrahı səndən yaxşı saxlaram.

Sözlərinin hər ikisi qurtarıb qız ilə və oğlu ilə halallaşmış Qarabağa yola düşməkdə olsun. Gəlib ta ki çıxıb Qarabağa hamını yola gətirib, Səlvınazı yola gətirə bilmədi. Bunlar bu cürə qalsın. Sizə hardan söyləyim Əmrahdan. Əmrah Sayad Pəri ilə o qışı orada zoqi-safada olmaqda olsun, günü yaxşı keçdiyindən qışın keçdiyini bilmədi. Bir vədə gördü ki, bülüllər cəh-cəh vurur, bənəşələr və qeyri çiçəklər əlvən çalır. Sayad Pəridən xəlvət sazını götürüb özünü bağa verdi. Bunun bağa getməyini qaravaşların biri görüb gəlib Sayad Pəriyə dedi ki:

– Əmrah sazı ilə bahəm özünü bağa verdi.

Sayad Pəri dedi ki:

– Ay qızlar o məndən xəlvət bağa getməkdə, yenə Səlvi deyəcək. Durub dalı ilə gedək görək nə oxuyur?

Gəlib bağın ağacları qalın olan yerin birində gizləndilər. Əmrahın bu işdən xəbəri olmayıb görək Səlvinazi yada salıb nə deyir:

Səlvi deyib bağ içində dad etsəm,
Yarab yar əhvalımı eşidirmi ola?
Onu qoyub qeyri yerdə yar sevsəm,
Xətəri, könlü məndən qalırımı ola?

Qız buna qulax verirdi, Əmrahın xəbəri yox idi. Aldı Əmrah o biri kəlməsin.

Özümü Səlviyə nökar eyləsəm,
Neçə qulluqçusunu bika eyləsəm,
Bir şux tərənə şika eyləsəm,
Məhəbbət toruna ilişərimi ola?

Əzəldən Əmraha ad olan Səlvi,
Yaxın aşna ikən, yad olan Səlvi,
Məni qəmgin qoyub şad olan Səlvi,
Danışib yadlarla gülüşürmü ola?

Saz qurtaran kimi qız sürüdə çıxmış maral kimi ağaclıqdan çıxıb Əmraha hücum elədi və dedi:

– Ləvənd oğlu, indi ki Səlvini var, get Səlvini gəz, mən hara, sən hara, – deyib küsüb getməyə başladı.

Əmma gedirdisə də məhəbbəti Əmrahdan ayrılmırdı. Yanındakı qaravaşın birinə dedi ki:

– Qayıt o bənəfsələrdən yon hər tərəfə dağıt, görək Əmrah nə deyəcək.

Əmrah isə pərişan olub məəttəl qalmış idi. Nə isə qaravaş qayıdıb özünü bənəfsəliyə yetirdi. Bənəfsədən yolub hər tərəfə dağıtmağa başladı. Qəmgin Əmrah bunu gördü, dərdi tüğyan edib saz götürdü görək nə deyir:

Əllərin qurusun bədasil xüryət,
Beləmi dərərlər yaz bənəfşəni.
Ağ nazik əllərnən dər dəstə bağla
Tər buxaq altına düz bənəfşəni.

Qaravaş dedi ki:

– Dərdi sənə qalmayıb mən belə dərirəm.

Əmrah gördü ki, Sayad Pəri dalına hərlənib yönü o tərəfə sarı durub. Əmrah aldı görək Sayad Pəriyə nə deyir:

Başına döndüyüm qayıt gəl bağa,
Üzün hörmətindən bağa nur yağa,
Dərər dəstə sancar buxağa
Oğlan qızı iylər, qız bənəfşəni.

Əmrah deyər, yarab bu necə işdi,
Neçə Süleymanlar təxtdən düşdü.
Əmrah deyər, gülün vaxtı yetişdi
Daha iyləmərik biz bənəfşəni.

Deyən kimi qız batındə yox, zahirdə küsmək məqsədilə geri qayıdıb gəldi. Nə qədər Əmrah dindirdisə də dinmədi. Əmrah sazı götürdü bunu oxşamağa.

“Köhnə qafiyə” havasında

Dedim:

– Gülü gülşən nədi?

Dedi:

– Bağımdı.

Dedim:

– Safalıdı?

Dedi ki:

– Yox, yox!

Dedim ki:

– Eys-ışrət nədi?

Dedi:

– Safamdı.

Dedim:

– Gəlsən sürək,

Dedi ki:

– Yox, yox!

Dedim:

– İnci nədi?

Dedi:

– Dışımdı.

Dedim:

– Əbrü nədi?

Dedi:

– Qaşımdı.

Dedim:

– On dörd nədi?

Dedi:

– Yaşımdı.

Dedim:

– Gəlsən gedək.

Söylədi:

– Yox, yox!

Dedim:

– Ala nədi?

Dedi:

– Gözümdü.

Dedim:

– Qumru nədir?

Dedi:

– Sözümdür.

Dedim:

– Alma nədir?

Dedi:

– Üzümdür.

Dedim:

– Öppəlisən!

Dedi ki:

– Yox, yox!

Təbii ki, qız naz eyləyirdi.

Dedim:

– Siyah nədi?

Dedi:

– Telimdi!

Dedim:

– Şəkkər nədi?

Dedi:

– Dilimdi!

Dedim:

– Nazik nədi?

Dedi:

– Belimdi!

Dedim:

– Qucmalısən!

Söylədi:

– Yox, yox!

Dedim:

– Əlvəndi araşqın?

Dedi:

– İşımdır

Dedim:

– Sona tək yaşın nədir?

Dedi:

– Başımdır!

Dedim:

– Fincan nədir?

Dedi:

– Döşümdür!

Dedim:

– Əmməlisən!

Dedi ki:

– Yox, yox!

Dedim:

– Qulac nədir?

Dedi:

– Qolumdur.

Dedim:

– Uzax nədir?

Dedi:

– Yolumdur.

Dedim:

– Əmrah kimdi?

Dedi:

– Qulumdur!

Dedim:

– Qəbul eylə

Dedi:

– Yox, yox!

Sevginin arasında ərək-naz çox olar. Barışıklığı arxaya qoyub. Qol-boyun olub otağa gəlməyə başladılar. Əmrah dedi:

– Sayad Pəri atama verdiyim vədə keçir, bizə getmək lazımdır.

Dedi:

– Neyləyim.

Dedi:

– Yolçu yolunda gərək, get atandan icazə al, gedək.

Qız Əmrahın sözü ilə gedib atasına əvvəl salam söyləyib, sonra icazə istəyən kimi, atası dedi:

– Qızım, bir gün mənə möhlət ver, sənin payını hazır edim, sonra sizi yola salım gedin.

Qız qayıdıb Əmraha müjdə elədi, dedi:

– Əmrah, atam icazə verdi, bir gündən sonra inşallah gedərik.

Qızın atası qiymətdə ağır, sanbalda yüngül nə ki, lazımdı qızı üçün tədarük görüb, danənişin at, biri Əmraha, biri qızına hazır söyləyib, üstündə qəcəri yəhər və gümüş sinəbənd, döşündə iraxtı hazır elədi. Həmin vədə də qızına xəbər göndərdi ki, qızım, gedə bilərsiniz. Atlar çəkilib xurcunlar aşırılıb atların tərkinə bağlandı. Hər iki cavan qohumları ilə görüşüb yola başladılar.

Bir neçə gün gəlmişdilər qız gördü ki, balaca göl var, göldə cürbəcür qazlar üzüşürlər. Dedi:

– Əmrah, bu qazlardan sizin yerlərdə varmı?

Dedi:

– Nazənim, qulax ver deyim.

Sazı ilə görək nə deyir:

Bahar fəsli, yaz ayları gələndə,
Ötər bizim yerin qazlaqları.
Alması, heyvası, narı, turuncu,
Payız yaxşı olar qora bağları.
Yaz olanda çəltikləri əkərlər,
Payız olcax, xırmanlara tökərlər.
Yaxşısından mətlər üçün seçərlər
Alaq oğlu Hasan bəyin tağları.

Bizim yerdə söhbət olar saznan,
Sizin yerdə ördək oynar qaznan.

Bölük-bölük təzə məhbub qıznan
Əmrah sinəsində Səlvi dağları.

Qız başa düşüb dedi:

– Əmrah, sən genə Səlvi dedin?

Dedi:

– Gözəlim, ağacı deyirəm.

Qızın ağı kəsib atı sürməyə başladılar. Bir qədər getmiş idilər, qız gördü ki, bir balaca çay var. Bu çayda yaşılbaş sonalar uçuşur.

Dedi:

– Əmrah, bu yaşılbaş sonalardan sizin yerdə də varmı?

Əmrah sazı götürüb dedi ki, qulax ver deyim:

Bizim yerdə bir cüt sona devr elər,
Başı yaşıl, ayaqları qırmızı.
İnci, sədəf, dürr götürmüş cahanı
Qönçə kimi yanaxları qırmızı.

Bizim dağlar sizin dağdan ucadı,
Malım, pulum, sənə qurban bu candı.
İnci ha döy, sədəf ha döy, mərcandı,
Ağ əlində qolbaqları qırmızı.

Başına döndüyüm şahzadə qızı,
Eşqin atəşinə yandırma bizi.
Əmməyə ləbləri, öppəyə yüzü
Dişdəməyə dodaqları qırmızı.
Eybi yoxdur qabağında, qaşında,
Kamalı çox, ağı kəmdi başında.
Kəklik kimi ötər dağlar döşündə,
Ayaxları, dırnaxları qırmızı.

Bariillahım, məni qoyma bu qəmdə,
Ağlamaqdan yaş qalmadı didəmdə.

Əmrah deyər, çalçaprazdı sinəmdə
Səlvi çəkib bu daqları qırmızı.

Sayad Pəri bənd olmayıb atı sürdülər. Sürhasür gecə-gündüz gəlib Əmrahgilin yaylax yurdunda Qazdı gölə yetirdilər. Əmrah dedi:

– Sayad Pəri, bura bizim yerdi, buraya düşək, atlarımız istirahət eyləsin.

Atlardan düşdülər. Atları örüklədilər, xurcunları yerə qoydular. Sayad Pəri yorulmuşdu. Bir azca çörək yedilər. Sayad Pəri dedi:

– Əmrah, bir on dəqiqə yatacaqdım.

Xurcuna söykəniб yatdı. Əmrah gördü ki, Bağdaddan bir qatar durna buların başının üstündən keçib Qarabağa gedir. Elə bildi Sayad Pəri tamamilə yatıb, sazı götürüb bu durnalardan Səlvinaza xəbər göndərmək məqsədilə dedi:

Köç-köç olub gəlir Bağdad elindən,
Köçümüz də bölük bölümdü, durna.
Məni saldın nazlı yarın eşqinə,
Sərində tellərin göründü, durna.

Deyən kimi qız ayıldısa, gözünü açmadan qulax asırdı. Əmrah dedi:

Qələm oynar nazlı yarın qasında,
Eyib yoxdu dəhanəndə, dişində.
Sayadnan Qazdı gölün başında
Yara doğru xəbər ver indi, durna.

Hayana gedəndə çağır Allahı,
Qatardan üzülüb olma gallahı.
Səlvinaza müjdə verən Əmrahı,
Bil itgincə yarın bulundu, durna.

Deyən kimi qız yuxudan qalxdı. Dedi:

– Əmrah, utanmırsan, sənin sevgilin var və mənə hara aparırsan? – deyər piyada yola düşdü.

Əmrah gördü ki, iş xarəbdır, sazı götürüb yalvarmağa başladı:

Sallana-sallana gələn salatın,
Hayana gedirsən, tez qayıt indi.
Süsəndən, sünbüldən dərsən dəstənə,
Dəstinlə qonçaya düz, qayıt indi.

Mən səni bənzətdim mələksumayə,
Dərdini çəkməkdən düşdüm ax-vaya.
Kəklik kimi nə qalxırsan havayə
Tərən yox, oyladan süz, qayıt indi.

Qız bu sözü eşidən kimi ürəyi davam etməyib əylənib sözə qulax verdi. Aldı Əmrah:

Əgər bağbanısan bağ çəmənə gör,
Dağlar gül-gül oldu, bağ çəmənə gör.
Əmrah deyər, Sayad, bax çəmənə gör
Ömür başa yetdi, tez qayıt indi.

Qız Əmraha dəyməyib geri qayıdıb, atları hazır edib mindilər. Yolu başladılar sürüb gəldilər Əmrahgilin yaylax yurduna. Əmrah yurdları görəndə gördü Səlvinaz görükməyir, başladı deməyə:

Getdim, gördüm yurd yerində,
Yarım gəlib, ağlayıbdı.
Tülək tərən yurda
Sayyad sarı bağlayıbdı.

Görmədim yarın boyunu,
Heç kəsə verməz muyunu.

Fələk hicranın suyunu
Bizə sarı bağlayıbdı.

Çağırram sultanı, xanı,
Görünmür nazlı yar hanı?
Əmrah deyər, bağrım sanı
Balsız arı bağlayıbdı.

Sözü tamam eyləyib atları sürüb Qarabağa yetirdilər. Əmrah bir qarıya rast gəldi. Dedi:

– Nənə, get Əhməd sövdəgəri muştuluq elə, sevindir.

Dedi:

– Bala, sən kimsən?

Dedi:

– Nənə, mən onun İstanbulda qalan oğluyam.

Qarı Əhməd sövdəgərin yanına getməyib Səlvinaza xəbərə gətirdi. Dedi:

– Səlvinaz, səni bəyənməyib gedən əminoglu bir dənə qız gətirdi.

Ona kimi Əmrah öz qapılarına yetişir, xəbər hər tərəfə dağılır. Qohum-əqrəba yığılıb görüşdülər. Siyah pərdə çəkilib Sayad Pəri onun dalında əyləşdi. Səlvinaz tovuz quşu kimi bəzənib dedi ki:

– Gedib o qıza baxacam. Əgər məndən göyçəksə dinməyəcəyəm, məndən çirkinsə qiyamət edəcəyəm.

Gəlib Əmrahın otağının aynasından avçı kimi baxdı, gördü ki, doğrudan da çox gözəldi. Əmma Əmrah da bunu gördü. Sazı götürüb görək bu görüşə nə dedi:

Qafil pəncərədən baxdı, qayıtdı,
Tavuz tamaşalı sona Səlvinaz.
Müğənlərin dəldi, keçdi sinəmdən
Keçdi kar eylədi canə Səlvinaz.

Solmasın tellərin müşkü əmbəri,
Gəl yarama məlhəm eylə, sən pəri.
Vallah billah səni görəndən bəri,
Gəlmişəm imana-dinə, Səlvinaz.

Əgər aşiqsən, məşuqun hanı?
Əgər mollasansa dərşini tanı.
İranı-Turanı, bu şirin canı
Əmrah qurban eylər sənə, Səlvinaz.!

Səlvinaz sözü eşidən kimi geri qayıtdı. Əmrah anasını çağırıb anasına dedi:

– Ana, təndir isti-isti lazımdır. Bir söz deyim yaz apar Səlvinaza ver.

Dedi:

– Oğul, buyur!

Ana, sənə bir söz deyim,
Sən də get yara deynən.
Neyləmişəm o tərlana
Bən bəxti qara deynən.

Maşallah elə qız olmaz,
Yamanla arzum düz olmaz.
Heç vədə ilə söz olmaz,
Eyləsin çarə deynən.

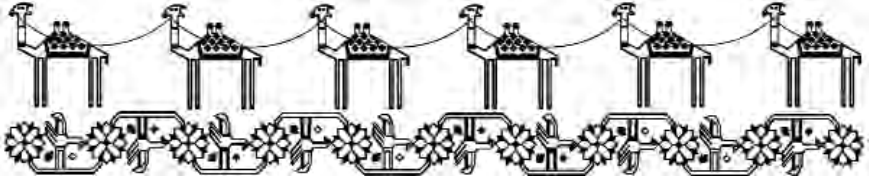
Aşıq Əmrah dərdin yazar,
Şirin candan oldum bizar.
Tərlan tərlannan gəzər,
Uymasın sara deynən.

Anası kağızı götürüb aparıb Səlvinə verən kimi Səlvinə onu oxuyub sözün mənasını tamamilə düşündü. Gördü yazıbdı ki, “tərlən tərlənlə gəzər uymasın sara deynən”. Dedi:

– Bibi, Əmrahın cəmi təqsirini bu kəlməsinə güzəşt edirəm. İcazə verirəm gedin toya başlayın.

Əmrahın anası xəbəri gətirib toyun tədarükünü görüb toya başladılar. Səlvinəni də gətirib Əmrahın otağına təhvil verdilər. Odur ki, aşqlar sazında köhnədən adətdir çalib oxyur.

Bitdi

QANDALLI NAĞI

Söyləyəni: *Xəyyad Mirzə*

Yazdıranı: *Tovuzlu Mirzə*

Yazıya alanı: *Hüseyn İskəndərov*

AĞI Tovuz rayonunun Qaraxanlı kəndində ən yoxsul ailədən olmuşdur. Özü və qardaşı Nəbi çox qoçaq, cəsarətli adamlar olmuşlardı. Eyni zamanda çox da kasıb idilər. Belə ki, hər iki qardaşın aman-dərman bir öküzləri var idi. Bu öküz ilə güzəranları keçərdi.

Həmin Qaraxanlı kəndində varlı qolçomaq Hacısaxan adlı bir kənd kattası var idi. Nağıya kasıblıq üz verərək gəlib Hacıya onun yanında muzdur durmasını xahiş etdi. Hacı ona:

– Nə bacararsan? – dedi.

Nağı cavabında:

– Nə mətləbiniz isə, bacararam, qoyuna da gedə bilərəm, mala da gedərəm.

– Gözümə diribaş dəyirsən, gəl səni qoyuna sərkər qoyum.

– Qoy, əmican, – deyərək Nağı razı oldu.

Həmin gündən etibarən Nağı sərkərliklə məşğul oldu. Bir il qoyuna getmişdi. Hacı gördü ki, bu, qayət cəsur şəxsdir. Bu adamın daim qoyun keşikçiliyində işləməsi (Hacı üçün) çox əlverişli olar. Ona görə Hacı Nağının bir illik muzdunu verməyib dedi:

– Eşit, ay oğlan, görürəm sən mənim sürümə çox can yandırır-san, ona görə sənin bir illik haqqını indi verməyib, altı ildən sonra haqqının hamısını bir yerdə vermək istəyirəm. Sənin gözüne

bir şey görünsün. Olmasa indi sənə verərsəm, qorxuram işdən soyuyub gedərsən, əlin çörəkdən çıxar.

Nağı isə hərifin fikrini duymuşdu, ancaq Hacı'nın üzünə vurmayıb yalançının mənzilinəcən, – deyib razılıq verdi.

Bu gündən tam altı il keçmişdi. Nağı altı il tamam olan kimi Hacıya müraciət edib dedi:

– Hacı əmi, daha qoyuna getmək mənə əl vermir. Əhl-əyal sahibiyəm, təvəqqe edirəm ki, mənim haqqımı verəsiniz.

Hacı'nın cavabı qısa idi:

– Əgər mənim qoyunumdan çıxırsansa, mən sənə haqq vermərəm.

– Vermirsən, vermə, – deyərək Nağı geri qayıtdı və evinə getdi. Nağının qardaşı Nəbi soruşdu:

– Balam, niyə boş gəldin?

– Necə, boş gəlməyib hara gedə bilərəm? Divanxanaların hamısı onun tərəfindədir, mən şikayətə kimə gedim? – deyib xəcalətindən üzünü çevirib birbaşa Gürcüstanda Qaraçöp adlı kənddə Hacı Qəhrəman adlı bir şəxsə gedib çoban oldu.

Hacı Qəhrəman gördü ki, bu oğlan bir qoçaq, namuslu şəxsdir, amma heç bunun qaşqabağı açılmır. Bir gün yanına çağıraraq dedi:

– Bala, Nağı sən mənim yanıma gələndən heç qaşqabağın açılmır, dərdin nəsə, mənə de.

Nağı bütün başına gələn əhvalatı Hacı Qəhrəmana söylədi. Hacı'nın ciyərinə od düşüb dedi:

– Bax budur, tufəng, patrondaş və oğlanlarım və çobanlarımdan kim karıya gələrsə, apar haqqını gətirməmiş gəlmə.

Nağı Hacı'nın sözlərinə əməl etmək məqsədilə özündən başqa üç nəfər də köməkçi alıb Hacısaxanın qoyun sürüsünün su yolunu gecə gedib kəsdi. Səhər vaxtı Hacısaxanın təzə sərkarı qoyunu suya gətirərkən gördü ki, Nağı naqafıl bir qulpundan sıçrayıb qoyunun qabağına çıxdı və təzə sərkar elə düşündü ki, Nağının əvəzinə sərkar getdiyi üçün Nağı ondan intiqam alacaq. Qorxusundan titrəməyə başladı. Nağı buna dedi:

– Qardaş, sən nəhaq qorxma, mənim Hacısaxanla bir balaca

dolaşıq hesabım var, onu həll eləməyə gəlmişəm. Ona görə səni əvvəlcədən başa salıram. Əyər sənin özünün qoyunlarından varsa, sürüdən arala, – deyib təsbehin çıxartdı və altı il ərzində haqqına başa gələn qoyunların doğulub artmasına kimi və pendiri, sütü, yağına, yununa kimi hesab çəkdikdə sürünün hamısı Nağıya haqlı olaraq düşdü. Nağı sürünü qabağına salıb sərkara dedi:

– Get Hacıya xəbər ver ki, iki divir də özü borclu qaldı.

Hacı bu əhvalatı bildisə də Nağının dalını qovmağa cəsarət etmədi. Nağı isə sürünü satıb ailəsinə xərclədi.

Bu hadisədən bir ay sonra Hacı intiqam fikrinə düşdü. Çar pristavlarını, uryadniklərini işdən hali elədi və onlara böyük muzz boyun oldu ki, nə cür olur-olsun Nağı tutulmalıdır.

Xilasə, bir gecə məxfi gedib Nağını tutdular və mühakimə etmədən iyirmi beş il qəddarcasına məhkum etdilər.

Nağı beş il həbsdə olduqdan sonra əli qandallı oradan qaçdı və konduktora otuz manat verməklə gəlib Dərbənd şəhərində gecə qatardan düşdü və Məhəmməd adlı bir ləzgiyə rast gəlib onunla tanış oldu. Məhəmməd qonağını arabasına qoyub kəndə evlərinə apardı, bir ay Nağıya baxıb hörmət edib ona bir bələdçi tutub Zaqatala tərəfinə müşayiət etdirdi.

Burada Nağı silahlanıb Eldar mahalına qaçaq Əmrəhmədin evinə getdi. Orada bunlar tanışib Nağı əhvalatı Əmrəhmədə söylədi və çar zülmkarlarının qarşısına birlikdə mübarizə etməyə söz verdilər. Nağı bir kağız göndərüb qardaşı Nəbini də öz dəstəsinə qatdı. Beləliklə, bunların dəstəsində bu gündən etibarən dəstəbaşı Nağı olaraq çar pristavı canilərindən, haqq kəsənlərdən, kasıb qanı soranlardan intiqam almaqla və məzлумları, əzənləri öz dəstəsinə qatmaqla qüvvətlənməkdə ad qazandı.

Nağının bu şöhrəti bütün mahallara yayıldı. O cümlədən çar jandarmaları əlindən qaçaq düşmüş Gəncə rayonunun Qarasuçulu kəndlisi – Dəli Alı da Nağının cəsarətilə maraqlandı və onu öz dəstəsinə cəlb etmək fikrinə düşdü və gətirməyə nail oldu. Beləliklə, Nağı və Dəli Alının yüz atlıya yavıq böyük qüvvələri var idi

ki, bunların əlindən bir nəfər də olsun rast gəlmiş pristav və jandarma sağ çıxmazdı.

Bir dəfə Nağı ilə Dəli Alı pristavın atının üstündə sözləşib biri-birindən ayrıldı və Nağı öz dəstəsini çəkib Çoban dağı başında məskən saldı. Qışda isə dəstə üzvlərinin atları ayrı-ayrı dostlarının evlərində saxlanılırdı. Dəli Alı isə Nağıdan aralandıqdan sonra Nağıdan intiqam almaq məqsədi var idi. Gəncənin naçalniki Cahangir bəy bunların biri-birindən kəsülü olmasından istifadə edərək Dəli Aliyə xəbər göndərdi ki, o qubernatorun icazəsiylə üzə çıxardılır və şərtiki üzə çıxdıqdan sonra Nağını tutmağa, yaxud öldürməyə vasitə tapsın.

Bunlar Nağını axtararkən Tovuz rayonunun pristavı Şahniyar bəyə Nağının Çoban dağında olmasını bildirdilər. Şahniyar bu sevimli xəbəri Qazax naçalniki İriyota, Zəyəm pristavı Bəhrəm bəyə, Gəncə naçalniki Cahangir bəyə və üzə çıxmış silah daşımağa icazə verilmiş Dəli Aliyə bildirir.

Bütün bu adları qeyd olunan Nəbinin düşmanları Dəli Alı və Hacısaxan qabaqda olmaq şərtilə Nağının üstünə böyük qüvvə ilə yeridilər. Gəlib həmin dağın ətəyinə çatdılar.

Nağı bunların hamısını bir-bir tanıdısa, lakin gələnlər onu hələ görə bilmədi. Nağı gələn dəstə başında duranları yoldaşlarına nişan verdi və əmr etdi ki:

– Hələ heç kəs tüfəng atmasın, qoy işin gedişinə baxaq. Çünki bizim üstümüzdə məcburiyyət altında dostlardan və fəqir şəxslərdən də gəlmişlər. Siz hələlik səngər qayıрмаqla məşğul olun.

Onlar öz yerlərində hazır olmaqda. Nağı ən qoca yoldaşı, qırx il qaçaqlıq etmiş Seyid Rüstəmə sual verdi ki:

– Bu qaçaqlıq kimdən yadigardır?

Seyid dedi:

– Mən qoca adamam, qoşunu görüb karıxmışam, yadımdan çıxıb.

– Ay əmi, indi qulax ver mən deyim. Qaçaqlıx Koroğludan yadigardır, amma ondan bir şey də yadigardır.

Seyid:

– Nədir? – deyə xəbər aldı.

– Koroğlu əmri verəndə yoldaşlarına şəir ilə deyirdi. İndi mən də bu vuruşmada şəirlə tədbir tökəcəyəm. Siz hər nə desəm ona fikir verin.

Nağı saz əvəzinə beşaçıları sinəsinə basıb deyir:

Hay vurun, ay qoçaqlarım,
Bu iş gərək gedib xanə yetişsin.
Qırın dəstələrin, pozun səflərin,
Zəlzələsi al asimana yetişsin.

Seyid burada deyir ki:

– Ay bala, bizə necə ürək verirsən və deyirsən Dəli Alı da burdadır.

Nağı Dəli Alı haqda dedi:

Çərmiyin qolları, səngərə yatın,
Havada şahin kimi al qana batın.
Piyadasını qırın, atlısın tutun,
Alı ilə Cahangir bəy canə yetişsin.

Əmrəhməd ayaq tərəfdən dedi ki:

– Ay Nağı, qonaqlar yolumuzu kəsmək fikrində daşdan-daşa irəliləyirlər, icazə ver qonaq payı verim.

– Qabaqdakı kimdir? – deyə Nağı soruşdu.

– Eldarlı Musadır.

– Lazım deyil, qoy irəliləsin.

Qorxmayın güllədən, ucada durun,
Qoşun səflərin aşkara görün.
Əzəlki gülləyi Alıya vurun
Bizdən ona bir nişanə yetişsin.

Musa bu vaxtda yolları kəsməyə gedirdi. Nağı bu anda Musanı vurdu. Musanın yoldaşları qayıdıb Dəli Alının yanına gəldilər. Dəli Alı Nağının güllə atan yerini görüb onu bərk güllələdi. Nağı gördü

ki, belə gülləbaranlıq ancaq Dəli Alının işi ola bilər. Odur ki, durbinlə onu tapıb ayağına bir güllə çaxdı. Dəli Alı diksinən kimi başı görükdü. Nağı bu dəfə isə ikinci gülləni Alının qulağına vurdu.

Alının güllələnməsi qoşunu böyük təşvişə saldı. Tüfəng ata bilən də geriye dönüb qaçmağa üz qoydu. Qaçdıqca da Nağı bunlardan bir-bir dombaltdı. Bu minvalla otuz-əlliye yaxın atlılar öldürdükdən sonra qaçanların dalınca baxıb yoldaşlarına dedi:

Qorxmayın, ay qaçaqlarım,
Qoşun gəlib yetiribdi.
Alı ilə Cahangir bəyi
Mövlam mənə yetiribdi.

Hərəkəsin bir bərəni,
Sanıyın olub-qalanı.
Yağdırın qızıl gülləni,
Qoşun özün itiribdi.

Əmrəhməd, gəl o yandan,
Seyid, sən düş bu yandan.
Nağı doymaz bu qoşundan –
Çox beləsin ötürübdü.

Xülasə, yerdə qalan qoşun şil-küt olub geri qayıtdı.

Bir az vaxtdan sonra Nağı günün-günorta çağında Hacısaxanı beş oğlu, on-on beş qohum-əqrəbası, iyirmiye kibi nöqərlərinin qabağında başına atının irəşməsinə salıb evdən çıxardıb aparır və öldürür. Nağının bu iydliyini Bozalqanlı Xəyyat Mirzə eşidir və ona dastan deməyə başlayır. Görək nə deyir:

“Müxəmməs” havasında

Qandallı qaçaq Nağı
Gör necə tufan elədi.

Bir neçə vaxt Şirəkdə
Kef çəkib duman elədi.
İyidliyini düşməninə
Bilin nümayan elədi.
Dostuna heyfı gəlib,
Özünü pünhan elədi.
Afərin, səd afərin,
Nağı kimi pəhləvana!
Ruzi şəb, leyli nahar
Sığal verib beşaçılanda.
Hayxırıb çevriləndə
Qoşun batdı qızıl qana.
Hey vuranda nərəsi
Bülənd oldu nuh asmana.
Fələk dostu dərbəcin
Mələklər əhsən elədi.
Canımı qurban eylərəm
Elə igidin zatına.
Aləmi tufanə verər,
Gər girsə düşmən qəsdinə.
İbtidaki bismillah
Süzəni götürdü dəstinə.
Qarasuçulu Dəli Alının
Qulağından nişan elədi.

Əmrəhməd, Seyid Nağı
Dedilər ki, piyadədir.
Canıma lərzə düşdü,
Bilin dərdim ziyadədir.
Uçubdu miskin könlüm
Mürgü kimi havadədir.
Süleyman padşahı kimi
Zülmətdə davadədir.

Yer altının əcinnəsi
Döndərib insan elədi.

Əmrəhmədlə Nağının
Görüm var olsun əlləri.
Dağıstanlı Şamil kimi
Bəndə saldı kralları.
Cani urusu sındırdı,
Koruxşutdu mahalları.
Hamısından betər elədi
Sıxmaq uyezdi Eldarı,
Bunlara qorux yoxdur,
Şah belə fərman elədi.

Əmrəhmədlə Nağını
Bariillahi, qoyma cərgədən!
Seyid seçilmiş iyiddi,
Düşmən oturmur bərədən.
Hər davaya girəndə
Qızıl misallı kəryədən.
İskəndəri Zülqarneynək
Xarac alırlar dəryadan.
Çəkib qurutdu dəryayı
Haqqınan divan elədi.

Bir Nağının üstünə
Gör neçə nəfər atlanıb.
Dəli Alı, Cahangir bəy
Cümləsi yeksər atlanıb.
Qazaxdan Mədəd ağa
Çəkibdi xəncər, atlanıb.
Şahniyar bəyin başında
Neçə dilavər atlanıb.

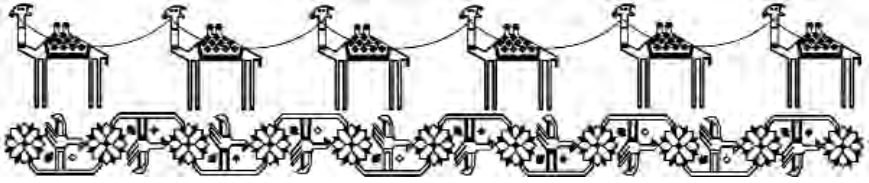
Bilmirəm onlar Nağıyı
Heç nəyə güman elədi.

Ay Nağı, xəbərdar ol,
Üstünə divan yeridi.
Xaçpərəstin sayı yoxdur,
Neçə müsəlman yeridi.
Dəli Alı Cahangir bəy,
Qoşun çəkdi xan yeridi.
Qoca Seyid çevriləndə
Su yerinə qan yeridi.
Süzənin hesabı yoxdur
Burdan da yüz qan elədi.

Gəncə uyezdi Cahangir bəy
Nizam verirdi leşgərə.
Hər yerdən atlı gəlib
Teleqram oldu sərdara.
Vladıqafqaz sərdarı
Qaravul qoydu yollara
Yüz belə qoşun neylər
Nağı kimi dilavərə
Bir qolunu tir-kaman,
Bir qolunu qalxan elədi.

Nağı kimi iyid olmaz,
Deyin necə can kimidi!
Hey vuranda nərəsi
Əli İmran kimidi!
Urustami Zalə bənzər
Şami pəhləvan kimidi!
Onların dəstanını
Mirzə növcəvan elədi.

Bitdi

DASTANLARDA İŞLƏDİLƏN AŞIX-EL HAVALARININ ADLARI

“Osmanlı divanısı” havası

“Bayatı kürd” havası

“Naxiçəvanı” havası

“Qafiyə” havası

“Qaraçı” havası

“Ovşarı” havası

“Gözəlləmə” havası

“Şikəstə” havası

“Duraxanı” havası

“Misiri” havası

“Dubeyt” havası

“Quba kərəmisi” havası

“Müxəmməs” havası

“Əcəm kərəmisi” havası

“Döşəmə” havası

“Dubeyt Koroğlu” havası

“Otuz biri” havası

“Sallam dəryası” havası

“Osmanlı kərəmisi” havası

“Çər xatayə” havası

“İrəvan çuxuru” havası

“Gül” havası

“Zarıncı” havası

“Çarxatayı” havası

“Şahsevən” havası

“Hicran kərəmisi” havası

“Koroğlu” havası

“Qoşma” havası

“Bayatı” havası

“Təcnis” havası

“Təcnis üstə” havası

“Səməndəri” havası

“Gəray” havası

“Sərilili” havası

“Gəraylı” havası

“Qaytarma” havası

“Köhnə qafiyə” havası

MÜNDƏRİCAT

Dastan mozaikasında seçim səriştəsi (Gülbəniz Babaxanlı)	5
Ərtoğrol Cavid – Aşix Mehti Bayramovun söylədiyi	
“Əli xan” nağılı haqqında	9
Əli xan	12
Ərtoğrol Cavid – “Maral xanım” nağılı haqda	36
Maral xanım	38
Ərtoğrol Cavid – Aşix Şirin Zər Zəbillinin şeirləri və	
söylədiyi əsərlər haqda	53
Gözəllmə	55
Nadir şah	57
Gürcü qızı	62
Maral	72
Ərtoğrol Cavid – Aşix İskəndər Əskərovun söylədiyi	
“Muğum şah” nağılı haqda	74
Muğum şah	76
Ərtoğrol Cavid – “Qul Yusuf və Məhəmməd” nağılı haqda	97
Qul Yusuf və Məhəmməd	100
Ərtoğrol Cavid – “Nəfs və mərifət”, yaxud “Aşiq Ələsgərin	
Dərə kürdünə toya getməsi” haqda	122
Nəfs və mərifət	126
Ərtoğrol Cavid – Sayad Vəli oğlu Xəlilovun söylədiyi	
“Nəcəf xan” nağılı haqda	133
Nəcəf xan	136
Ərtoğrol Cavid – “Dədə Qasım” haqqında	156
Dədə Qasım və Ləzgi Əhməd	160
Ərtoğrol Cavid – Aşix Əsəd Rzayevin söylədiyi “Heydər bəy”	
nağılı haqda	181
Heydər bəyin nağılı	183
Ərtoğrol Cavid – Aşix Əsəd Rzayevin söylədiyi	
“Dəli Alının hekayəsi” haqda	213
Dəli Alının hekayəsi	215
Ərtoğrol Cavid – “Əmrah” dastanı haqda	223
Əmrah	227
Qandallı Nağı	281
Dastanlarda işlədilən aşix-el havalarının adları	290

Kitab “Proqress” internet və poliqrafiya xidmətləri MMC-də
yığılıb səhifələnmiş, redaktə və korrektə edilmişdir.

Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrol Cavid

V cild

Azərbaycan dastanları və Ərtoğrol Cavid

Kompüter yığımı:

Almaz Kərimova
Elnarə Fərzəliyeva

Çapa imzalanıb. 09.04.2011.
Formatı 60x90 ¹/₁₆. F.ç.v.18,25. Ş.ç.v. 18,25.
Sayı 500. Qiyməti müqavilə ilə

“Çaşıoğlu” mətbəəsi.
Bakı ş., M.Müşfiq küç. 2E